

JONAS MARCINKEVIČIUS

K R A Ž I Ų SKERDYNĖS

ISTORINIS ROMANAS

II

TOMAS

KAUNAS — MARIJAMPOLĖ

TREČIOJI DALIS

I

Juozas Rimgaila tebetriūsė bažnyčioje: jis apžvelgė, apčiupinėjo duris — ar tvirtai laikosi, kiekvienam kaimynui į ausį šnibždėjo „Nepasiduokim, vyručiai, nepasiduokitn“. nors iš tikrųjų lauke tik Dievo stebuklo.

Piemenėlis būdamas, iš bobučių, senelių ir jis buvo prisiklausęs be galo pasakų apie Jėzų Kristų po Žemaičius vaikščiojusį. Pasivertęs seneliu elgeta, ilga, balta, žibančia barzda, Jėzus buvęs atėjęs į Pajauniškių kaimą ir paprašęs šalto vandens. Moteriškė Jėzelio nepažinusi, maniusi, kad tai patauška Polikarpas ar elgeta Rokas: pasėmusi nešvaraus, drungno vandens kaušą ir piktai jam atkišusi. Jėzelis gailiai pažvelgęs į moteriškes rūstų veidą, paskui pūstelėjęs į kibirą, ir vanduo pasidaręs šaltas kaip ledas. Dideliai vargše nusigandusi, puolusi jam į kojas, bet senelis dingęs iš akių. Vieta, kur jis stovėjęs, pakvipusi kažkuo nežemišku, lange blykstelėjusios žvaigždės...

Ī jū pačīų kaimą Jėzus atėjęs luošas, tuščiais krepšeliais persisvėręs. Atsisėdęs prie pečiaus ir paprašęs nakvynės. „Gulk, seneli“, tarusi jo bobutė, „pasilsėk, gal toli keliavai“. — „Aš iš savo Aukščiausiojo Tėvo“, taręs jis, „bus palaiminti jūsų namai, ir nė viena karvė nebekris“. Tai taręs, senelis pranykęs nenakvojęs. Šimtas kaimų nudūsavo, nukalbėjo, kad Rimgailų namus buvęs aplankęs Dievo Sūnus. Karvės anksčiau kasmet sirgdavo ir krisdavo, po to augo sveikos ir pieno trigubai duodavo.

Ak, ne ĩ vieną lūšną, trobelę Jėzus buvęs įžengęs, šviesos, pasakų įnešęs. Nerodydavęs jis didelių stebuklų, bet kiekvieną paguosdavęs, išgydydavęs gyvulius, iš jaujų išvydavęs piktuošius. Ir mielas jis būdavęs visiems, artimas, sukalbamas. Paukščiai gražiau čiulbėdavę, kai baltabarzdis senelis kūprindavęs per Žemaičių kaimus.

Jau subrendęs vyras Rimgaila vis dar nepaliovė tikėjęs, kad bent kartą sutiksiąs Jėzų Kristų. Pamatęs atluošnojantį, atkūprinantį elgetą, jis išeidavo pasitikti. Apdovanojęs dosniai, ką žemaitiška kieta ranka iš gamtos išplėšia, Rimgaila, akis išplėtęs, sagstydavo drebantį senelį, po toterius šnibždantį, ir vis laukdavo, kada gi jis pravers burną ir tars: „Rimgaila, palaiminti tavo namai!“.

Šitokio senelio nebepasirodė nė vieno. Jų akys dažniausiai būdavo pavargusios, ašarojan-

čios. Nė bruoželio dieviška Rimgaila jose neižvelgdavo. Tačiau nei kaimynai, nei kunigas, nei niekas gyvas jo nebūtų galėjęs įtikinti, kad Jėzus Kristus po Žemaičius nebevaikščiojąs. Gal jam per skaudu matyti žemės nedorybes, gal pavargęs ir nuėjęs pas Dievą Tėvą, o gal Rimgailos namai dar neparuošti Jėzui Kristui koją įkelti. Nei pačiai, nei kaimynams neprasitardamas, betgi jautė šitą skaudžią mintį ir kaskart dažniau eidavo išpažinties, karščiau meldavosi, kad Dievas jam pagelbėtų šviesiau gyventi. Kai šv. Antanas atgindavęs nuo vagių ir kitų neprietelių, kai Elisas trankiai prabėgdavęs dangaus skliautais ir lyg pro rėtį papildavęs ant jo laukų lietaus, kai šv. Agota stovėdavusi šalia jo lūšnelės kampo, o patsai Dievas Tėvas suželdindavęs jam rugius, miežius, Rimgaila lengvai atsidusdavo ir gaudindavosi esąs žemės Kūrėjui neišsimokąs skolininkas.

— Nepasiduokim, ir Dievulis mums padės! Turėkimės, — šnibždėjo jis, vaikščiodamas eilėmis.

— Vo Jėzau. Trašku brašku jau prie durų, — gąsčiojo moterys.

— Melskitės, melskitės, — atsakinėjo puolantiems dvasią. — Jėzus Kristus tebėra altoriuje, pasislėpęs Ostijoje. Iš cimborijos Jis gali nužengti žmogaus pavidalu ir per vieną sekundėlę nuraminti net patį carą. Grūskitės pirmyn, stokit prie durų kaip mūras! Šimto metų negyven-

sim. Dievulis atskirs pelus nuo grūdų. Nepasiduokit!

Prie didžiųjų durų šūkavo, stumdėsi, lyg būgną mušė.

Rimkaus drąsios, ryžtos akys kiaurai tebevėrė gubernatorių. Jis stovėjo vis toj pačioj vietoj keistai pabalusiu, patjsusiu veidu, tartum girdėdamas iš kažkur drąsinantį balsą. Tarp kitų jis atrodė stambus, mitęs, truputį susimetęs į kuprą. Jo plaukai buvo išsidraikę, rankos kietos kaip geležinės. Apstūs, senoviški drabužiai, rudo milo kelnės, batų aulai sulig keliais, po kaklu skarėlė storai surištu mazgu darė drauge ir keistą, ir savotiškai baisų pasiryžusio žemaičio tipą, kurį, rodos, gali nuo šios vietos nustumti tik aštrus kalavijas ar perkūnas.

Piktai susiraukęs, Klingenbergas nusigręžė nuo jo ir vėl įsismeigė į Jesulaitį, vis dar kryžių tebelaikantį.

— Suimt jį! — Dar kartą garsiai riktelėjo gubernatorius.

Pristavas Madrikas šoko prie Jesulaičio, pasukui jį dar keletas. Pristavas griebė už kailinių rankovės, kitas suspaudė kaklą taip, kad Jesulaitis visas pamėlynavo, o trečias ištraukė iš jo kryžių ir visa jėga metė į bažnyčios mūrą.

— Totoriai, biaurybės!

— Kryžių mėtो!

— Paimkit kryžių! — energingai šūktelėjo rotmistras Semionovas.

Suklykė, sucypė moterys. Vyrai leido piktus žodžius Madrikui. Kažkas iš pačių rusų pagriebė kryžių ir įteikė kanauninkui Jastremskiui. Prasiveržė Rimgaila.

— Neatiduokit kryžiaus! — uždusęs, sušilęs puolė prie kryžiaus ir visa jėga patraukė jį iš kunigo rankų. Tačiau nuo pristavo gavęs į pasmakrę, išsitiesė po jo kojomis.

— Suimt jį, suimt! — niršo gubernatorius.

Policijos budėtojas Kromfeldas ir abu pristavai stvėrė Jesulaitį ir išvilko iš minios. Toj pačioj vietoj vėl pasirodė kryžius, tik mažesnis. Drebančiomis rankomis nebespėjęs kamžos užsivilkti, jį laike jaunas, vikrus bernas Milenis. Gubernatorius, pamatęs antrąjį kryžių, dar pikčiau įsiuto.

— Bizūnų jam krėskit, bizūnų!

Jesulaitį vilko per šventorių ir mušė bizūnais, spardė kojomis, daužė kumščiais per veidus. Jis šaukė nesavu balsu, spardėsi, kandžiojo jiems rankas, bet netrukus nusilpo. Ne tik pro nosį, pro burną, bet ir pro ausis kraujas tekėjo čiurkšlėmis.

Apspardytas, sumintas Rimgaila pribėgo prie minios ir atsistojo šalia Rimkaus.

Carų portretai virpėjo laikančiųjų rankose. Daugelis žvakių nuo stumdymosi ir šūkavimų jau užgeso. Vainikuotieji asmenys, apkabinėti ordinų ordiniais, perjuosti dangiškomis juostomis, gražiai sušukuotais, nuraudonuotais veidais

atrodė tokie gražūs ir nekalti. Dailininkas nepa-
gailėjo dažų, sumanumo ir pagarbos įkūnyti šių
valdovų veiduose tokioms švelnioms šypsenoms,
tokiems ramiems ir atlaidiems veidų bruožams.

Tarp baimės ir pykčio iškreiptų veidų, tarp
pasenusių, užgrūdintų, vargo išvogtų veidų
bruožų šitie veidai atrodė tikrai angeliški, nesi-
jaudina ne tik dėl to, kad Jesulaitis jau guli prie
šventoriaus pusgyvis, bet nė nesugebą suprasti,
kaip būtų skaudu šitiems žmonėms, jeigu juos
gubernatoriaus armija švininiais bizūnais iš lėto
mirtinai užkapotų.

Kairysis portreto laikytojas Gideikis drebė-
jo kaip drugio krečiamas, užtat dešinysis — Žu-
tautas stovėjo tvirtai, rodos, šimtametis ažuolas.
Nesijaudindamas laikė jis caro portretą tvirtai ir
galingai, kaip ta vargšė žemė, kaip tas vargšas
valstietis, prakaitą liejās, baimę kenčiąs, laiko
jo sostą.

Šūkauja, grasina gubernatorius, puldinėja
Vichmanas, stražnikai. o Žutautas ramus. Ret-
karčiais meta žvilgsnį į caro ūsus, gražią barzdą
ir pašaipingai galvoja: „Strapaliokit jūs, šokinė-
kit, kaip į sląstus patekę kiškiai, o vis tiek nieko
nepadės. Mes žinom, kaip laikyti caro portre-
tą, prie mūsų neprikibsit, o jei pamėginsit caro
veidą sudraskyti, iš Sibiro kol gyvi neišeisit.
Jei caro portreto nelaikytume, bene jūs, burlio-
kai, klaidatikiai, būtumėt kepurės nusivožę“.

— Kartoju: išneškit Jų Didenybių carų portretus! Žmonės, neklausą caro įsakymų, neturi teisės jo portretui nė pagarbą reikšti, — grūmojo gubernatorius.

Valandėlę visi tylėjo.

— Padėt portretus!

Gideikis sudrebėjo ir buvo besitraukiąs. Žu-
tautas dešiniąja ranka kumštelėjo jam į šoną ir
suriko:

— Sakau, laikyk, nė žingsnio!

Caro portretas sulingavo ir vėl atsitiesė.

Gubernatorius pasivedė kanauninką Jastrem-
skį į šalį ir kažką pasakė.

Sugrįžo Jastremskis visas persimainęs, bet
skardžiu, aiškiu balsu žemaitiškai prabilo:

— Žemaičiai, pasiduokit. Čia yra tikras gu-
bernatorius. Jis vykdo caro valią. Jau kraujas lie-
jasi. Per savo kaltę išniekinsite bažnyčią. Nė
vienas kunigėlis nebedrįs į ją įžengti šv. mišių
laikyti. Kur yra Švenčiausiasis, ten negali būti
razbajaus.

— Nepasiduosim! — kaip kirviu nukirto
Rimkus.

— Neleisim rusų į bažnyčią!

— Gubernatorius tegul mus prieš carą ūžta-
ria, o ne žmones kruvina!

— Nepraeisit pro caro portretą, — sušuko ir
Rimgaila, abi rankas aukštyn iškėlęs. — Į Sibi-
rą makuosit!

— Galvažudžiai!

— Burliokai!

— Pakarti biaurybes! Išdeginti iš papėdžių!

Susiūbavo, suklykė minia. Caras su cariene susiglaudė, vėl išsiskyrė, žvakėlės sumirkčiojo ir užgeso. Tik ryški šviesa iš bažnyčios mušė pro visų galvas, veidai persimainė, pasidarė baiseni, pamėlynavo.

— Paskutinis mano taikos žodis jums, žinokite, — prabilo gubernatorius: — kas nepaklausys, bus areštuotas, į Sibirą išvesiu. O jei gražiuoju išeisite iš bažnyčios, dovanosiu. Rusijai kareivių, kazokų nestigs. Tad pasirinkite viena iš dviejų: norite būti išvežti į Sibirą, atiduoti karo teismui, atskirti nuo ūkių, nuo šeimų, ar ramiai likti namuose ir, gal būt, turėti šitą bažnyčią? Juk sakiau: išpildęs caro valią, aš pats jį prašysiu, kad bažnyčia jums būtų palikta.

— Išeikite, žmonės, iš bažnyčios, neužsitraukite nelaimės, — ragino ir kunigas Jaugelis — Caro reikia klausyti. Jei neišeisite, uždarys jus bažnyčioje iki ryto, o paskui kaip tas biteles į rėtį susems. Man sopa dėl jūsų širdį.

— Sakėm: tegul parodo caro parašą ir pečetį! — atsiliepė Ivanauskas, aukštas, ūsuotas, ilga, ilga, raudona nosimi kražietis.

— Buvo aiškinta, kad caras antspaudų nedalina. Visi gi pažįstate, kad čia gubernatorius. Jis veikia caro įsakytas, jis jo tarnas.

— Mes dar vieną prašymą padavėm. Ir carienei telegramą mušėm. Turi išklaudyti mūsų,— atsakinėjo minia.

— Niekas jūsų neišklausys, kol patys geros valios neparodysite, — vis karščiau įrodinėjo kunigas Jaugelis pajutęs, kad miniai padarė gerą įspūdį, nes tik vieno Ivanausko balsas jam teprieštaravo.

— Ar jūs kunigai?! — desperatingai šaukė Ivanauskas. — Su burliokais atvažiavote mūsų kotavot! Už ką? Kad mes mylime bažnyčią?

— Vo kur yr mūsų klebonas?

— Neateis, brangūs susiedai, nei klebonas, nei kunigas Mažeika, juodu lindi. O kad ir ateitų — pamokslus sakytų, kad mes burliokams į aulą bučiuotume.

— Vėliavas provijom, mišiolus pirkom...

— Jeigu jokios pagalbos nebėr, jei sviete teisybės nebėr, — ramiai, bet balsiai atsiliepė Rimkus, piktomis nužvelgęs kunigus. — tai čia mirsime, o neišeisime!

— Tepadeda mums Dievas už mūsų viera, už mūsų Panelę Švenčiausiąją! — beveik verkdamas pritarė Urbonas.

— Ką jie kalba? — atsigręžė gubernatorius į kunigą Jaugelį.

Kunigas ilgai tylėjo, ilgai dairėsi po susirinkusius, bet pastebėjęs, kad prie didžiųjų durų sulingavo vyrų, moterų galvos, kad jau vienas, kitas grūdasi į šventorių, nieko neatsakė.

Nustebo ir pats gubernatorius. Susižvalgė Semionovas, Vichmanas. Tylėdami jie pasitraukė nuo bažnyčios angos į šoną, ir be žodžių sekė minią.

Lėtai stumdydamiesi, vienas kitą prilaikydami, besibaksnodami į pašones, vis dėlto žmonės nuo durų angos traukėsi į šoną tarp bažnyčios ir šventoriaus vartų.

Gubernatorius vėl nušvito. Jis nusprendė, kad kražiečiai pagaliau jo įsakymui nusilenkė ir pamažu išsiskirstys.

Džiaugėsi ir rotmistras Semionovas. Iš bažnyčios einančius senelius jis lydėjo pilnomis užuojautos akimis, širdy net džiūgaudamas, kad apsieita be kazokų. Kazokai su kaupu buvo išlepinti, valdžios viršūnių išaukštinti kaip vieninteliai malšintojai ir caro sosto ramsčiai. O štai šįkart, kad ir telegrama nusiųsta, bus apsieita be jų ir be didelio kraujo praliejimo. Suprato Semionovas ir Klingenbergą kaip caro valdininką, nors kaip žmogaus ir vokiečio jo nemėgo. Ir jam širdy šilčiau, ir jo štai veidas nebe toks pastyręs ir išlaižus. Ir jis tegul rūstauja, piktauja, bet pasitenkinimo šypsena kaip drugys aplink gėlę suka apie jo lūpas. Žinojo Semionovas, kad gubernatorius duotojo žodžio neišlaikys: Rimkui, Žutautui, Andriejauskui ir kitiems, kurių veidai ir posakiai įstrigo ir jam, ir Vichmanui į atmintį, lieps įkirsti bizūną, o gal ir suriš, teis-mui atiduos. Kas būtų per medžioklė, jei nė

vieno kiškio, stirnos, šerno ar vilko ponai nenušautų. O šitokie įvykiai policijos pareigūnams pelningiausia medžioklė.

Pranas Burba buvo vyro pečių nepriaugęs, kuprotas žmogelis. Rausėsi jis mažame, kalnuotame žemės sklypelyje, o pramisdavo betgi duobkasiaudamas, laidotuvėse giedodamas. Jo veidas buvo smulkutis lyg voverės, tik dantys dar jaunam iškrito, nes motina, jį iščiose nešiodama, mito tik kaplūnu ir kaplūnu. Ir užaugo jis minkštais, lyg guminiais kauleliais, pajėgė susisukti kaip gyvačiukė, koją užsikelti ant sprando lengviau, nei senas žmogus pirštą pajudinti. Vienintelis jo pasididžiavimas — Burbos pavardė. Būdavo, atgiedos laidotuvėse, ištraleliuos „Liūdna dūšia ties kūnu stovėjo“ ir žiūri į mirkčiojančią šalia nabašninko grabnyčią ir raliuote raliuoja esąs tikras dvarininko Burbos giminaitis, net išlikę dantys tauška.

— Meluoji, — nebeiškenčia kuri nors giedotoja.

Bet jis nepykdavo. Įsmeigdavo akis į žemę, atsidusdavo ir sakydavo:

— Ponas ar mužikas, vo anam .sviete visi į karšeniją gausim. Nedideliai aš jau noriu jo giminė būti.

Taigi, šitas Pranas Burba iš bažnyčios išėjo pirmutinis. Bet vidury .šventoriaus staptelėjo, susimąstė ir tekinas pasileido atgal, šaukdamas:

— Vyrai, bobos, nepasiduokim! Juk anie galvažudžiai bažnyčią atima! Mušt tuos vabzdžius, širšes!

Staiga visi sustojo, tartum šitokio šūkio ir laukė. Jonas Bumbalis, kailiniuotas, lygiai apskritas, kaip vėdaras žmogelis, pritarė garsiai, spiegiamai:

— Atgal į bažnyčią! Nevalna bėgti, — ir pro stražnikus ripka nuriedėjo į bažnyčią.

Visą laiką tylėjęs, pulkininkas Žalkevičius Mandrikui tarė:

— Sulaikyt jį!

Bumbalį sučiupo. Jį tempė iš minios, o jis spardėsi ir šaukė:

— Nesiprašydinkit, nepasiduokit! Visų nenukotavos!

Bažnyčioj pakilo drąsesnis triukšmas. Vieni iš šventoriaus bėgo atgal, kiti veržėsi iš bažnyčios šaukdami:

— Nesistumdykit, nelaikykit!

Klingenbergas nusivylė. Atsigręžęs į bažnyčios duris, įdėmiai sekė minios bruzdėjimą. Žu-tautas tebelaikė caro portretą, Rimkus tebestovėjo angoj, Ivanauskas rikiavo, o šventoriaus kairėje buvo girdėti įtariamus bruzdėjimus.

Pradžioje liepęs atimti carų portretus ir pats prie jų puolęs gubernatorius vis dėlto buvo susilaikęs, nes tikėjosi žmones paveiksis žodžiu, grasinimais. Dabar pamatė, kad be jėgos savo tikslo nepasiekis. „Būtinai reikia“, pamanė jis

„atimti iš jų carų portretų, tuomet vadų valia sugniuš, ir žmonės jų nebeklausys“.

— Tik tuomet jie įsitikins, kad mes esam jėga, kai atimsime carų portretą, — tarė jis pulkininkui Žalkevičiui.

Pulkininkas nieko nesakė, tik linktelėjo galvą.

— Nurimkit! — paleido gubernatorius skardų balsą. — Paskutinį kartą sakau: išneškite caro portretą ir išeikite iš bažnyčios!

Feliksas Andriejauskas kažkur buvo dingęs. Rodos, didžiausią pavojų tik dabar pajutęs, jis išdygo šalia Rimkaus ir dar garsiau gubernatoriui atsakė:

— Caras ir mūsų, ir jūsų valdovas. Mes jį gerbiame ir laukiame jo malonės. O jeigu jūs savo carą norite išnevožyti, kapokit jį, mes iš bažnyčios neisim!

— Pirmyn! Atimti caro portretą!

Stražnikai ir žandarai puolė prie durų. Kilo didžiausias sąmyšis. Ūkininkas Marčiauskis, stovėjęs už portreto, įsikibo jo neduoti. Prie jo prišoko dar keletas iš minios. Rimgaila, Ivanauskas, Jezerskis, Šemetulskis leido nagus į žandarų milines. Žutautas atsirėmė į durų staktą, prispaudė prie krūtinės paaukuotą kampą taip stipriai, kad net rėmai sutratėjo. Vyrai, laiką surištas drobules, ištempė jas kaip stygas.

— Pirmyn! Atimti! — šoko ir Vichmanas, bet nespėjo: įerzintas, pamėlynavęs pats Klin-

genbergas puolė prie durų ir ištemptą drobulę perkirto kalaviju.

— Metiežninkai prakeikti! Imti visus!

Kibo Mandrikas, Kromfeldas, pristavas Hofmanas ir stražnikų būrys. Portretas buvo į keturias dalis suplėšytas, kojų sumindžiotas.

— Išmušti juos iš bažnyčios bizūnais!— šaukė Klingenbergas, nebejausdamas stovįs ant pauksuoto portreto rėmų. — Nesigailėti!

Žandarai kaip prasiveržusi vandens užtvanka puolė į bažnyčią.

II.

Sušvilpė bizūnai, sužvangėjo kalavijai.

Vyrai suvaitojo, moterys suriko, prapliupo nesavais balsais. Žandariai kapojo bizūnais per galvas, per veidus, kad paskui galėtų atrinkti, kurių priešintasi gubernatoriaus įsakymui. Vieni sumušti, sukruvinti kniustimu, klupiniu be atžvalgos bėgo iš bažnyčios, kiti slėpėsi prie altorių, už klausyklų arba, vienas kitą apsikabinę, tempėsi patys nebežinodami kur.

Martinkienė parvirto tarpdury ir kraujais apsipylė, nes žandaras iš visos jėgos smogė jai bizūnu per veidą. Kaktą į šaltą akmenį įrėmusi, mėgino ji nugarą pakelti. Žandariai, per ją lipdami, čaižė bizūnais, ir ji, vos pakrutėjusi, vėl išsitiesė. Rotmistras Semionovas bėgo jos gelbėti, tačiau ir pats nuo žandaro netyčia gavo bizūnu per pečius.

Viktutė puolė pro duris, dairydamasi Lauryno. Vienas iš žandarų pilna sauja čiupo jai už plaukų ir, šaliką nurovęs, bizūnu smogė per gal-

vą. Neparvirto, tik susiėmė veidus, bet kitas bizūnas lipte prilipo prie jos nugaros. Ji suklykė. Čia pat stovėjęs Rimgaila ištraukė iš jos rankų maldaknygę ir taikė vožti ją žandarui į veidą, bet stiprus bizūno smūgis paliko juodą gyvatę ant jo kairiojo žando. Vichmanas, kaktomušais susidūręs su Viktorė, smogė jai kumščiu į veidą ir parbloškė ant žemės. Parvirtusi ant Martinkienės, ji pajuto šiltą kraują lašant ant rankų ir baltos bliuzelės, kuria ji taip didžiudavosi prieš Lauryną. Šaliku susiėmusi veidą, nosį, gulėjo Viktorė, nugarą mindoma, ir, rodos, nebejautė skausmo, tik gailėjosi savo gražiojo drabužio. „O Jėzus, o Jėzus“ girdėjo ji aplink save ir vos vos nešūktelėjo „Lauruk, gelbėk!“ Šitaip lyg apalpus, lyg sąmonei aptemus, ji pajuto kažkeno stiprias rankas. Be žodžio, be švelnumo tempė ją kažkas už kojų į šalį.

— Kelkis, bėk! Sumindžios tave!

Nepakilo Viktorė. Lyg per dūmus pamatė baisiai išsigandusį, bet vis dar tokį pat ryžtą Johno Rimkaus veidą.

Šarauskiene norėjo bėgti prie altoriaus, bet minia ją sumaigė, susuko kaip siūlą kamuolį ir prispaudė prie trečiojo pilioriaus. Ją stumdė, grūdo, rodos, visi stražnikai prabėgdami jai bamtelėdavo po bizūną, bet jokio skausmo ji nebejautė. Į jos susuktas skaras mušė, kaip į pagalvį. Tose skarose ji buvo pasislėpusi tartum vėžlys savo kietame kiaute. „Muškit, parmazo-

nai, muškit", galvojo senė, vis giliau nugara įtraukdama, kad, gink Dieve, per vatinius nepri-
liptų bizūnas. „Kapokit, manęs nepabauginsite.
Ot, Roko kailinėliai tai ploni".

Sukapota nugara, išvirtusią vata ji klūpojo
lyg prilipinta prie pilioriaus ir karštai kalbėjo
„Sveika Marija".

Alonikutė klūpojo ties klausykla, rodos, į sie-
ną įsispraudusi: tik jos šešėlis tetimsojo. Stum-
dėsi, klykavo moterys, šūkavo „O Jėzus, nepa-
siduosim, vyrai!“ Vienas senas, barzdotas straž-
nikas kirto jos tėvui per galvą, bet jis nesukrito,
tik sušukęs „Vo pablūdai?“, dairėsi jos. Moni-
ka mėgino sušukti — nepajėgė: rodos, gerklė
užkimo. Ji matė Lauryną, plonu švarkeliu susi-
supusį ir gražiai ištaršytais plaukais, išbalusį, bė-
gantį pro zakristijos duris ir iš visų jėgų šaukian-
tį:

— Vyrai, pasilikim, tik moterys tegul bėga!

Deja, bėgo daugiau vyrų nei moterų. Grūs-
damasis pro šalį, pristavas Hofmanas, ką tik su-
tikęs priešais, kapojo bizūnu. Monika, rodos,
dar tvirčiau prilipo prie sienos, užsimerkė. Ji iš-
girdo „Svoloč“*), piktą balsą, tučtuojau pajuto,
tartum kas akmenį būtų paleidęs į galvą, cyp-
telėjo ir išsitiesė ant žemes. Jos mažutė maldakny-
gė iškrito iš rankų.

*) Blaurybė

Lubavičius Pranas, gavęs tris bizūnus per galvą, rėpliojo prie altoriaus, manydamasis einąs laukan. Pakaustyti batai numindė jam rankas, net odą nunėrė.

Stonkus Ignas ne rėkė, bet kriokė, susiėmęs kruviną galvą. Dar vienas žandaras pribėgęs jam taip smagiai kirto per nugarą, kad kailiniai išvirto.

Senis Paplauskas Motiejus, išgirdęs nesavu balsu šaukiančią žmoną, bosu sukaukė:

— Vyrai, pištalietus, pištalietus!

Prišokęs stražnikas jam smogė bizūnu per lūpas. Kraujas ištiško, trys dantys iškrito, bet neparvirto senis. Pribėgęs prie zakristijos varpelio, jis tartum proto netekęs skambino tol, kol pristavas Mandrikas cvinktelėjo jam bizūnu per blauzdas. Jis suklupo ant kelių, dar pakėlė abi rankas į altorių, susilenkė ir kruvinu veidu vėl prilipo prie grindų.

Bėgo iš bažnyčios kruvinu pakaušiu Jezerskis, Bielskis Balys, Eismontas Feliksas. Ketauskui Ignui lašėjo kraujas per barzdą tartum vynas iš taurės, Zajauskas Domas svirduliuodamas, kaip girtas be perstojo šaukė, kad jam sulaužę nugarkaulį. Zajauskaite Teodorą trys stražnikai vilko nuo altoriaus, bet ji vienam įsikibo į barzdą ir spiovė į veidą, tik nepataikė ir apspiovė kepurės lanką. Tuomet kitas bizūnu rėžė jai per blauzdas ir perkirto sijoną. Pusnuogę, ne klykiančią, bet visomis jėgomis besispardančią Za-

jauskaite atnešė į bobinčių. Šitame sąmyšyje kažkas žandarui vožė plyta per galvą. Nepataikė. Nukrito tik kepurė. Žandaras rusiškai sukeikė ir žvalgėsi prieš. Kitas kumščiu vožė jam į krūtinę. Žandaras žnektelėjo aukštienykas.

Ties durimis buvo didžiausia žmonių spūstis. Sukruvinti, sudraskyti, sukapotomis milinėmis, kailiniais lipo vienas kitam per galvas, rodos, nebetikėdami nei savo jėgomis, nei Dievo Apvaizda. Dingo iš bažnyčios Andriejauskas, Rimgaila, Ivanauskas, Žutautas, Šemetulskis ir kiti. Stražnikai švaistėsi, keikė, likusius kapodami bizūnais lyg kopūstų galvas.

Prie altoriaus grotelių dar klūpojo Bieloglovaitė ir keletas senelių. Baimingas akis pakėlė į Panelę Švenčiausiąją, nebešnibždėjo poterių, lūpos buvo pamėlynavusios ir virpėjo pačios, jų širdys, jų protas, išaugę tik pasakų ir legendų miglose, vis dar tikėjo, kad Ši, Panelė Švenčiausioji, sukrutės altoriuje, kad šv. apaštalai tars griausmingą žodį ir pavers gubernatoriaus tarnus druskos stulpais ar šliaužiojančiais žalčiais, ir jų bizūnai sustings ore. Tačiau stražnikai ir prie jų pribėgo. Vieną bizūną gavusi, Bieloglovaitė dar tvirčiau įsikibo į groteles, bet kai sušvilpė antras — ji kruvina sukniubo ir persisvėrė per groteles. Kaip pabaidytos žąsys ar viščiukai, vanagą pajutę, suknerkė, sucypė paskutiniosios bažnyčioje likusios kražietės ir pro visas duris išbėgo į šventorių.

Graudu liko bažnyčioje. Visos žvakės jau užgeso, tik prie didžiojo altoriaus dvi pasilikusios mirkčiojo gailiai kaip našlaitės. Pilnos grindys buvo nusėtos maldaknygių. Nutrintais viršeliais, nugaromis atsivožusios, išvertusios pageltusius, nučiupinėtus, ašaromis nulaistytus lapus, maldaknygės prikišamai bylojo, kad čia, į bažnyčią, buvo įsiveržę tikrieji caro bernai.

Skardūs, pikti balsai, dejavimai, artimųjų žmonių vardų kartojimai veržėsi iš šventoriaus atgal į bažnyčią.

Tik tamsiuose pakampiuose dusliai, tyliai buvo kartojamas Jėzaus vardas.

Gubernatorius ir jo palydovai: ypatingų reikalų valdininkas Smolenskis, pristavai — Jodkovskis, Ivanovas, Kolesnikovas, Kražių valsčiaus viršaitis Petras Gaidamavičius ir penki žandarmerijos puskarininkiai tebestovėjo tarp bažnyčios prieangio ir šventoriaus vartų. Bizūnais sukapoti ir iš bažnyčios išvyti žmonės telkėsi ties šventoriaus anga ir vėl ėmė murmėti.

— Tai koks gubernatorius! — sušuko pirmoji Zajauskienė Scholastika, perrišusi savo dukrai galvą.

— Razbaininkai! — šūktelėjo Bucevičius Vincas.

— Arkliavagių taip nieks nedaužo, — pridūrė ir Grigula Juozas.

— Nereikėjo bėgti, — vėl kėlė balsą Burba Pranas. — Pištalių ko neatsinešėte?

— Badės tie parmazonai apkalti! Šiaudų pasikraikę gulės, — šluostėsi kruviną veidą Feliksas Petkevičius, vos bėpastovįs ant kojų. — Sužinos anų darbus caras!

— Ką čia su tuo caru. Jis burliokų, ne mūsų, — jau ėjo į priekį Bielskis Balys. — Tik gaila, kad tų mūsų pravadyrių nebėr. Andriejauskas šaukė, Karnius skeryčiojos, o kaip pelės pasislėpė.

Viktutė kūkčiojo kaip kūdikis, į šventoriaus mūrinę tvorą atsirėmusi. Ji norėjo bėgti per šventorių ieškoti Lauryno, nes ir kūdikį, ir namus buvo pamiršusi, tik jo ne. „Ak, kad ne varpai tuomet! Kad jis nebūtų jų išgirdęs!“ galvojo ji, kūkčiodama, nebesiklausydama, kas dedasi aplinkui. „Suplėšė nevidonai maldaknygę, kurią su įspraustomis rūtomis, gvazdikėliais nešina ji pirmą kartą buvo Lauryno užkalbinta. Bliuzelė visa kruvina, pažastis perplėšta, kairysis žandas dega ir, kai ranką priglaudi, labai sopa. Gėda taip galvoti, bet vis dėlto, jei galėtų pasižiūrėti į veidrodelį, būtų ramiau. O dabar, rodos, išsko jai ant veido mėlynas rimbas, ir jis niekuomet neišnyks. Gal ir veidas perkirstas? Į šitą, kaip tik į šitą, kairįjį žandą, ir Laurynas ją pabučiavo. O jai taip patinka, taip malonu, kad jis visuomet atsimena tas smulkmenas, kad pabučiavo ne į lūpas, ne į dešinįjį, bet į kairįjį žandą. Dvare merginos juokdavos, kad, jei vyrai bučiuoja į žandą, tai galvoja ne apie moterį, bet apie

balto molio angeliuką. Viktutei vis tiek, jai dar maloniau. Jeigu dabar pamatytų Laurynas ją kruviną sukapotą, gal nebepabučiuotų. Gal ji ir liks tokia negraži, sumėlynuota“.

Kūkčiojo ji ir dėl Lauryno, kuris kažkodėl neilgai buvo šalia jos, tik bėgiojo, tik šūkavo. „O jei dabar jis surištas, jei jam išmušti dantys, kaip tam vargšui seneliui, kuris skambino? Viktutė ji vis tiek mylės. Jis toks drąsus, kovoja už bažnyčią, myli Dievą. Jo visi klauso, Tik jai širdį spaudžia, ašaros rieda kaip pupos pamanius, kad tam Laurynėliui kraujas teka, kad jo sukapota galva“.

Susimąsčiusi, įsigalvojusi ji atitrūko nuo minios su savo šeiminiu sielvartu: ji, rodos, nebe matė nieko kito, tik Lauryną, save ir mažą kūdikį, paliktą Uršei globoti. O jei ir Uršė pabėgo? Gal vargšelis cypia užkimęs, rankeles nusklaidęs...

— Suėmė. Penkiolika vyrų suėmė, — pagaliau išgirdo Viktutė šalia savęs šūkaujant.

— Andriejauską tikrai pakars.

— Nepagailės nė Rimkaus.

— Žutautui nieko: jis ir prieš ciesorių pasiteisins: portretą laikė. — verkdama tarė Stefankevičiūtė Agota. — Bet mano papūnį tai arkliai sudraskys.

— Vo už ką jau aną?

— Aš mačiau, ans pačiam gubernatoriui špygą rodė.

— Moterys, o Jėzus, moterys, ar nematėt mano Antano? — atbėgo Rimkienė į būrį, glos-tydamasi kruviną galvą.

— Rimkien, kokios tavo rankos, bėk nusi-plauti, — pripuolė Zajauskienė.

— Suėmė, suėmė, surišo anuos! Kur mes vargšės pasidėsime? — susmuko Rimkienė čia pat prie Viktutės.

— Moterys, liaukitės!

— Ir Lauryną gal? — lyg iš miego pabudo Viktutė.

— Tavo Laurynas tai bent geležis. O mano reumatą turi, kojas suka.

Gubernatorius klausėsi. Nesuprato, bet iš garsų, iš šūktelejimų nujautė, jog minia vėl telkiasi, vėl nerimauja. Jam dingtelėjo, kad minia nori iš dviejų pusių jį apsupti ir pulti. Suprato ir kiti jo palydovai, jog žmonės eina iš bažnyčios ne gera valia, bet mušami, stumdomi, kapojami.

Ėmė kristi smulkutės snaigės. Naktis temo, nors į akį durk. Nenugalimas nerimas įslinko gubernatoriui į širdį. Rodos, ir naktis per tam- si, ir žvaigždes tartum kas šluote nušlavė nuo dangaus, ir bažnyčioje tamsu lyg kokiame pa- slaptینگame urve.

— Miestely sukilimas, jūsų viršenybe, — ta- rė pulkininkas Zalkevičius gubernatoriui.

— Ne miestely, bet čia pat, — niūriai atsakė gubernatorius.

Minia vis telkėsi ir telkėsi. Gubernatorius jutė, kad jį atkerta nuo šventoriaus ir nuo išsiri-
kiavusių stražnikų. Jis dar žiūrėjo į bažnyčią,
į tą tamsią angą, iš kur, rodos, laukė, kad dar
kažkas išsiverš ir turės būti nugalėtas arba nu-
galės jį ir jo palydovus.

Suimtųjų buvo keturiolika vyrų. Tačiau Lau-
rynas, Rimkus, Žutautas, Ivanauskas, Andrie-
jauskas Feliksas, Rimgaila, Šipaila Stasys, Videi-
kis Jonas, Saunoris Juozas, Šarauskas Rokas ir
kiti buvo kitame šventoriaus gale.

— Nebėkime, vyrai, nepasiduokim, — be-
perstojo įtikinėjo Laurynas — Laužkime tvoras,
lupkime šventoriaus mūrą ir duokime. Matot,
kad nėra ko laukti ciesaoriaus loskos!

— Tavo Viktę smarkiai sumušė, — pro dan-
tis tarė Rimkus.

Lauryno sutratėjo žandikauliai.

— Ir mane tegu sumuš. Einam, vyrai!

— Išmuškit bizūnais iš šventoriaus visus
žmudziakus už mūro! — staiga sušuko guberna-
torius sargybai.

Sargyba šoko nuo arklių ir bizūnais kapoda-
mi, ginė lauk iš šventoriaus. Rinkelėj buvo pri-
sirinę iš toliau subėgusių žmonių. Pamatę su-
kruvintus ir bizūnais apčaižytus savo tėvus, duk-
ras, seseris, jie ėmė siuste siusti. Iš jų krūtinų
išsiliejo ligi šiol negirdėtas riksmas, šlykščiausi
žodžiai, drąsiausi grasinimai. Bieloglovaite pa-

laidais plaukais, sukruvinta, baisi iš visų jėgų sušuko:

— Duokim tiems netikėliams! Gelbėkim Švenčiausiąjį!

Pakėlusi aukštyrą nuogas rankas kaip vaiduklis, pirmutinė puolė į šventorių. Paskui ją sekė visi, akmenis lupdami, vėzdus, tvorą laužydami ir šaukdami piktai, triukšmingai, tartum ką baidydami.

Atkakli Bieloglovaite pirmoji čiupo plytgalį ir pataikė pristavui Švarevui į krūtinę.

— Muškite tuos biaurybes, galvažudžius! — šaukė minia.

— Neduosime bažnyčios!

— Neduosime!

— Nepasiduokite, vyrai, moterys, — šaukė Margevičius su Levickiu ir tekini užbėgo Bieloglovaitei už akių. Iš anapus šventoriaus pro mažuosius vartelius galop įsiveržė minia ir, šaukdamą „ura“, puolė policiją akmenimis, vėzdais, viskuo, kas į rankas pakliuvo. Priešaky ėjo Laurynas, vienoj rankoj laikydamas pusę plytgalio, kitoj storą, tyčia nusmailintą baslį, šalia jo Rimgaila su spragilu, Ivanauskas su dviem plytomis. Ėjo baisūs ir rūstūs.

— Užmušti gubernatorių! — sušuko Laurynas ir paleido plytgalį, kuris zvimbdamas, kaukdamas pataikė Vichmanui į koją. Šis aiktelėjo ir sugriuvo.

— Nurimkit! Visus iššaudysime! — sušuko pristavas Kolesnikovas.

— Neklausykite policijos! Nebėkite, nepasiduokite! Dabar mūsų penki šimtai, o po valandos bus penki tūkstančiai! — šaukė Laurynas ir pasilenkęs čiupo kitą plytgalį ir paleido tiesiai į gubernatorių. Plytgalis taikliai prišvilpė prie galvos, bet gubernatorius pasilenkė, ir gavo per kepurę.

Feliksas Andriejauskas dar buvo bedraudžias nelieti kraujo, bet jo niekas nebeklausė. Šiuo momentu padėties viešpats buvo Laurynas. Už šventoriaus mūro kažkas šovė į stražnikus. Šratai prašvilpė, nieko nekliudė.

— Vyrai, moterys, muškime tuos razbaininkus, vykime lauk! — be perstojo šaukė Laurynas ir ėjo drąsiai pirmyn.

Minia pamačiusi, kad stražnikai susvyravo, kad gubernatorius, gavęs per kepurę, o Vichmanas, suklupęs nuo taiklaus Lauryno plytgalio, nieko nesiryžta daryti, vis artėjo ir supo iš visų pusių. Gubernatorius su žandais, kai kuriais stražnikais, apskrities isprauninku ir kunigais buvo atkirsti nuo raitųjų stražnikų. Vėzdai, plytgaliai tik zvimbė aplink jų galvas, o pikti žodžiai, o baisus grasinimas užmušti gubernatorių vis giliau drebino jų širdis.

— Pulti juos staiga ir išmušti iš šventoriaus! — sušuko Vichmanas.

— Šauti! — įsakė gubernatorius.

Stražnikai svyravo. O minia, baisiai rūsti, slinko artyn, grasė ir siautė rusus.

— Užmušti gubernatorių! — sušuko dar garsiau Laurynas ir trečiu plytgalium pataikė jam tiesiog į galvą.

Prapliupo šūviai. Suvaitojo vyrai, moterys.

Jonas Margevičius, Juozas Levickis, Bieloglovaitė jau susijungė su Laurynu, Rimkum. Stražnikai persiskyrė pusiau: vieni bėgo per šventorių, kiti, minios spaudžiami, grūdosi prie bažnyčios.

Gubernatorius išblyško, pajuodo ir, apsidairęs, pamatęs, kad baisia veido išraiška artinasi prie jo Laurynas, dešinėje rankoje laikydamas baslį, spruko į tuščią bažnyčią. Paskui jį bėgo ir visi jo artimiausieji palydovai.

Stražnikai dar kartą iššovė.

Minia girdėti negirdėjo. Paskui Lauryną, Rimkų puolė vytis gubernatorių, mėtė į jį vėzdus, baslius, lentas ir akmenis.

— Užmušti gubernatorių!

— Čia ne gubernatorius, o razbaininkas!

— Moteris kruvinti, kapoti!

— Dievas jau su mumis! — linksmi šaukė Rimgaila ir spragilu taip smarkiai vožė vienam stražnikui, kad tas išsitiesė nė sukeikti nebespėjęs.

Du stražnikai pabėgo ir pasislėpė šv. Roko koplytėlėje. Rimgaila vijosi juos su basliu, o paskui jį bėgo kraujais apkrekėjusi Martinkienė,

sukapotomis skaromis Šarauskienė ir Bumbalis Jonas. Rusai puolė už altorėlio, pamatę įsiveržusius ir kruvinus kražiečius, numetė savo ginklus, bet ir tai negelbėjo.

— Išvilkite juos, moterėlės, išvilkite laukan! Nenoriu, kad jie čia šventą vietą subiaurotų, — dantis sukąsdamas, kalbėjo Rimgaila.

Vienas stražnikų šaukė tikįs Dievą, bet jį Bumbalis išvilko lauk, už tai kitas kalaviju puolė Rimgailą.

— Ak, tu šitaip, maskoliau! Nagi še tau! — ir aplink galvą spragilą apsukęs jis vožė jam per kalaviją ir pusiau perlaužė.

Parkritusį stražniką jis kūlė spragilu, tartum jaujoje kūlį pasitiesęs, ir vis šaukė:

— Bėk iš čia, burlioke, bėk!

Kad žmonės neįsiveržtų atgal į bažnyčią, gubernatorius paliepė valdininkams užsklęsti visas duris. Užsklendė, ir dar didžiąsias užstatė suoliais ir klausykla. Pulkininkas Žalkevičius, rotmistras Semionovas ir keli žandarmerijos puskarininkiai nespėjo drauge su gubernatorium į bažnyčią. Tamsesnėje vietoje staptelėję, jie matė bėgančius stražnikus, girdėjo triukšmą. Laurynas atsistojęs prie didžiųjų durų, iš visų jėgų mušė jas basliu ir ragino žmones pulti jas ir išlaužti.

— Įleiskite! Vis tiek užmušime!

Pabijoję, kad kartais tas, kaip jie šnibždėjosi, baisusis vyriškis nepastebėtų jų čia stovint ir ne-

atsigręžtų su savo basliu, pro šoninius šventoriaus vartelius, jie iškūprino ir išdūmė iš miesto.

Akmenys, plytgaliai pro bažnyčios langus krito į vidų drauge su stiklais; durys skambėjo kaip variniai katilai; klykavo minia, rodos, šimtas tūkstančių čia suplūdo. Gubernatorius visai persigando. Jo palydovai žvalgėsi, ieškodami slėptuvės, ir atrodė ištižę: drebėjo, blyško, tūpčiojo.

— Argi jūs negalite nuraminti minios? — keistu šnibždesiu kreipėsi gubernatorius į išsigandusius kunigus.

— Juk girdėjote, matėte...

— Paimkite kryžių ir išeikite prie durų. Nurims.

— Nepagerbs jie dabar nė kryžiaus.

Isprauninkas Vichmanas žinojo vienuolyno pastatų santvarką. Jis valdžios atstovus nuvedė į šoninį koridorių, iš kurio mediniais laiptais visi sulipo į kitą, aukštesnį koridorių, vedantį ant vargonų. Kairiojoje pusėje buvo durys į bažnyčios pastogę, dešiniojoje laiptai į kambarį, esantį prieš chorvietę. Gubernatorius su palydovais ten užlipo ir įsakė visas duris užsklęsti, kad įsiveržusi minia nepriliptų, nepasiektų.

— Išmušime juos visus, išmušime! — aiškiai girdėjo rusai piktą, tiesiog išėlusį Lauryno balsą, o jam pritarė įdūkusi, rūsti minia.

O iš miestelio, tartum iš gausybės rago, žmonės vis dar bėgo ir bėgo.

Visi sukruvintieji, visi, kurių buvo sukaptos galvos, pamėlynavusios nugaros, išsivertusios lūpos, vėl atgijo, vėl nebejautė nei skausmo, nei ašaros neberiedėjo per skruostus.

Su didesniu įnirtimu, smarkiau plakančiomis širdimis puolė jie atgal prie bažnyčios. Pirmieji, kurie buvo išsiveržę lauk ir jau bebėgą namo, vėl grįžo ir, tartum atgailaudami, tartum bijodami ne tiek kaimynų, kiek To, Kuris yra aukštybėse ir pastatė tvirtą bažnyčią, kurios nė pragaro vartai nenugalės, puolė duris, daužė kumščiais, draskė tvoras, nešė baslius iš viso miestelio ir šaukė, klykė „Užmušime, užmušime tuos netikėlius, totorius arba mirsime už tikėjimą, tik jau nepasiduosime“.

— Nelaužykime durų, nedaužykime langų,— vis dar tebeprašinėjo Andriejauskas, tačiau jo nebeklausė.

Moterys ir vyrai žiūrėjo, ką Karnius daro, net ir tokiam sąmyšyje stebėdamiesi, kad jis toks dievotas, gudrus ir drąsus. Jau ne viena moterėlė balsu prašneko, be reikalo Lauryną apkalbėjusi, trinukliu pavadinusi. „Ot, vaikas, tai vaikas, kaip karalaitis. Gaila, kad tėvas mirė. Su tokiu sūnum galėjo visą srietą apeiti“.

Pamatė savo Lauryną ir Viktutė. Vienplaukė, susisupusi, nes ją ėmė krėsti šaltis, ji bėgo prie Lauryno, mušėsi, grūdosi per žmones tokia

laiminga kaip niekad, kad pamatė jį sveiką, net nekruviną. Tamsu buvo. Mirgėjo tik šešėliai, bet tie šešėliai tokie pažįstami, taip lengvai išskiriami. Ji negalėjo matyti kruvinos Lauryno galvos, tačiau vis dėlto jautė, kad jis sveikas sveikutėlis ir toks galingas. „Ot, mūsų prasčiokėliai kvaili! Rankas ponams bučiuoja, klūpčioja. Kol bernas neprašneka ir nepasirodo, jį pastumdėliu laiko, pajuokia. Ar dvaro merginos iš manęs nesijuokė, man akių nebadė? „Dvare pabuvusi, ką tu su padykusiu, kvailu bernu turėsi?“ O štai koks Laurynas! Pasirodė, prašneko, ir kas prieš jį pats Šemeta? Vieno spirgučio nevertas!“

Minia klykė, minia daužė langus: atrodo, ji ne bažnyčią gina, bet ją griaua, nori sudraskyti įširdusi, kaip į narvą sumesti seniai liūtai. Galvoti nebėra laiko. Mintis žaibo greitumu blykstelia ir atbėga vėl nauja, vėl ta pati, kuri valdo šitą visą minią — senus ir jaunus.

— Nėra kunigų! Nėra! — šaukė kažkas beveik alpdamas. — Mano tėvukas pasakojo, kad Kražiuos buvęs kunigas, nepabijojęs sukilėlių manifestą paskelbti!

— Neplepėkite niekų, remkite duris! Urraa! — sukomandavo Laurynas.

Penkios dešimtys pečių ir tiek pat vėzdų trinkelėjo į didžiąsias bažnyčios duris.

Durys subraškėjo, bet nepasidavė. Atšoko nuo jų ir pečiai, ir vėzdai.

Viktutė prisiglaudė prie Lauryno ir visa suspingo į jo veidą. Oi, koks baisus, koks rūstus dabar jos Laurynas, bet sveikas, tikrai nėra nekruvinas. Ji pačiuopo jam už alkūnės. Jo gyslos išsi-tempę kaip plienas, jis nieko nebejautė, net nepažvelgė į ją.

Apmaudas gnybtelėjo jai į širdį. „Ot, sakė, niekuomet neužmiršiu tavęs, Viktele, neužmiršiu. O šįkart užmiršo. Jei ne Rimkus, gal būtų mane sumindžioję“.

— Vyrai, dar kartą! Rąstą atneškite! — šūktelėjo Laurynas, ir Viktutė nuo to balso sudrebėjo.

— Begėdė aš, kažką galvoju. Juk jis už tikėjimą, už bažnyčią...

Laurynas atsigręžė pats bėgti rąsto ir pamatė Viktutę. Ilgai žiūrėjo į ją, tartum norėdamas kažką prisiminti, staiga sukrutino lūpas ir sučiupęs jos veidus suspaudė.

— Ai!

— Sopa?

— Rimkus mane ištraukė...

— Še mano šaliką. Susisupk galvą. Pupa, mano... Bėk pas vaiką!

Paleido jos veidus, pabėgo keletą žingsnių ir grįžęs taip garsiai suriko, kad net visi šventoriuje krūptelėjo.

— Kražiečiai, kaip Dievą myliu, čia ne gubernatorius, bet razbaininkas! Užmušti jį nėra nuodėmės! Duokime dar kartą į duris!

Minia įsisiūbavo ir taip smarkiai trenkė į duris, kad jos lūžo pusiau lyg plonutė lenta.

— Užmušti gubernatorių!

— Užmušti burliokus!

— Razbaininkai!!!

III.

Apie ketvirtą ryto valandą rūsti minia sugriuvo į bažnyčią.

Valdžios atstovai vieni sustojo viršuje laiptų, vedančių į chorvietės prieangį, kiti ties durimis į pastogę, o dekanas Jastremskis, rusų įprašytas, atsistojo ant aukštutiniųjų laiptų.

— Jei minia puls, šauti! — įsakė gubernatorius.

Pirmasis bėgo Laurynas, paskui jį minia, perbalusiais, iškrypusiais, veidais, pakeltais, sugniaužtais kumščiais, su basliais, dalgiais, kirviais, kastuvais, kartimis, žarstekliais, akmenimis.

Tartum kelią audrą debesys artinosi jie, šūkaudami, mostaguodami ginklais.

— Nebuvo šiame sviete teisybės ir nebus, — visus šįkart perrėkė Braslauskas.

— Užmušti tuos atputnagius!

— Nepasiguodžiosit čionai, nors ir ant viskų subėgote, — šaukė ir Laurynas. — Gana jau pinigų ir kraujo pritvinko!!

— Tiek sugaišties biaurybės pridarė.

Gailiai atrodė gubernatorius su savo palydovais, o dar gailiau kunigai. Jaugelis, nebespėjęs užbėgti į viršų, pasigūžėjęs smuko į klausyklą ir ten susirangęs, kaip voveraitė kankorėžius skusdama, šnibždėjo poteries. Jastremskis stovėjo nubalęs, per tas kelias dienas žymiai susekęs, keistai žvilgančiomis akimis žvalgėsi į įpykusią minią, čia, rodos, verkti, čia pykti norėdama. Jis matė, jis jau seniai įsitikino, kad šitą iš visų Žemaičių suplaukusią, iširdintą iki paskutiniųjų, galėtų suvaldyti nebent šventieji arba taiklūs šūviai. Rambus svyravimas ir minčių mišinys, siaubinga baimė ir nebylus laukimas, keistas kažko lūkuriavimas graužiančia širdgėla siautė kunigo širdy ir, čia sustingdama kaip akmuo, čia vėl suliepsnodama, svaigino galvą. Tarp kūjo ir priekalo, tarp blizgančių antpečių, barškančių kalavijų ir revolverių stovėdamas ir jausdamas, kad jų pusėje yra jėgos pranašumas, o šitų vargšų žmonelių, nuoširdžių katalikų, aiški teisybė, jis nebežinojo, ką veikti. Sąžinė jam sakė, kad jo kunigo, avelių ganytojo vieta ten, apačioj, bet kojos tartum švino pripiltos, nepajudėjo iš vietos, jos vienos sąžinės nepaklausė. Spėjo pro kunigo akis prabėgti šventųjų kankinių gyvenimas, kurie klausė sąžinės, Kristaus mokslo, ne kojų; prisiminė jis ir netolimą praeitį, kai tokie pat kunigai nenusilenkė caro įsakymui, o klapnojo po miškus, vesdami

paskui save dar mažesnę ir ne tokį ryžtą būrį kovoti už laisvę ir šviesiąsias tikėjimo tiesas. O Jastremskis pyksta ant savęs, gailisi žmonių, bet nesiryžta, palieka kaboti tarp dangaus ir žemės. Jis klauso paniekos žodžių, kurie limpa prie jo širdies tikrais skauduliais. Jam skaudžiau, nei šitiems rusams ar perkrikštams, karjeristams — Vichmanui, Klingenbergui ir kitiems.

Nė vieno kunigo su jais! Nė vieno inteligento! Renadzkiui, Mažeikai gubernatorius buvo įsakęs ateiti į bažnyčią, bet vienas tyli, antras pranešė sergąs, galvą paslėpęs kompresuose. Pamaldūs buvo žemaičiai, sutikdavo kunigą kaip šv. Antaną, jei jis nužengtų iš dangaus, tačiau šį kartą ... ir šitoj vietoj, iš kur kunigai mokydavo žmones ir per išpažintį skaitydavo jų sielas, dabar pats pamokslininkas, pats mokytojas turi drebėti slaptai įlindęs lyg bažnyčios vagis.

Tačiau kas Dievo — Dievui, kas ciesoriaus — ciesoriui. Jis kitaip negali, ne, nors širdis plyštų pusiau.

Liūdnai atrodė gubernatorius. Čia griebdamasis kalavijo, čia revolverio, jis vis tiek nebebuvo panašus į caro atstovą, į griausmingą balsą leidžiantį gubernijos valdytoją, bet į pabaidytą vanagą, kurį užvijo ant laktų, nors jis seniai savo auką, kad ir porą saujų plunksnų paleidęs, pametė.

— Sakykit jiems ką nors, kalbėkite, — dusdamas ragino Klingenbergas kunigą Jas-

tremskį. — Duodu garbės žodi: jei bent vienas mėgins lipti, liepsiu šauti.

— Brangūs kražiečiai, — suvirpo Jastermskio balsas. — Jo viršenybė gubernatorius sako šausiąs, jei jūs nenurimsite. Neišniekinkite Dievo namų! Juk ir Šv. Rašte pasakyta ...

— Tu mums ne kunigas, neklausome tavęs!
— sušuko Braslauskas.

— Kaip dėsitės, taip ir baigsis ...

— Budelis jus, tur būt, apstojo!

— Nestrapaliokite, lipkite žemyn ir bėkite iš bažnyčios. Jei tu būtum tikras gubernatorius, naktį su gauja plėšikų nebūtum įsiveržęs į bažnyčią. Plėšike! — šaukė Braslauskas gražiai rusiškai ir, pakėlęs ilgą kartį, grūmojo Klingenbergui.

— Išmušti juos visus! — vėl kėlė balsą Rimkus.

Minia puolė artyn prie laiptų.

t

Jastremskis pašoko aukščiau, policijos pareigūnai chorą šūktelėjo:

— Stot!

Revolverių vamzdžiai buvo atstatyti į pirmąsias eiles.

— Už ką mus kapojate, jei gera valia ejome iš bažnyčios? Už ką šaudote?

— Ko, kaip galvažudžiai, puolate bažnyčią naktį, kai mes meldžiamės? — šaukė minia, bet susilaikė, sustojo vietoje.

— Kunige, nebėk, mes tavęs nemušim, —
pribėgo viena moterėlė prie laiptų ir ėmė mosta-
guoti ranka.

— Mums gubernatoriaus reikia!

— Ar tai valdžia, kad bažnyčias uždari-
nėja?

— Nebent bažnyčioj Dievo nebėr, kad ją
atima?

— Nei Dievui, nei išgrauš negausit!

Laurynas žiūrėjo į revolverio vamzdį, guber-
natoriaus rankos taikomą tiesiog jam į krūtinę.
Kartis nusviro žemyn, o širdis taip smarkiai pla-
kė, kad jis vos laikėsi ant kojų.

„Šaus tas biaurybė“, dingtelėjo mintis. Jei li-
gi šiol nešovė, tai bijojo caro. Tartum degęs ka-
muolys, prabėgo Lauryno vaizduotėj skurdi
jaunystė, smulkūs vakarėliai, kuriais didžiuoda-
vosi; pauperis, iš kurio jis pirko gražųjį rožan-
čių; Viktutė, su šypsena ir šilima laukianti jo su
bulviniais blynais, šnibždesiais apie meilę; girgž-
dąs lopšys, kuriame spardosi, nuousių ginasi
sūnus. Šitame gražiame, nors vargingame fone,
kaip tyčia šmėkštelėjo Šemetuko languotos keli-
nės, juodi ūsiukai. Rodos, balsu jis išgirdo „Na,
panie Lauryn, ateik avižų pakirsti“. Ir visa šitai
pribaigė, užkimšo kaip degančia medžiaga kru-
vinas Viktutės žandas ir sudraskytas šalikas.
„Tegu šauna! Nuo pat mažens ponai ir ponai, o
gyvenimo vis tiek nėr. Jei mane nušaus, gal ki-
tiems bus geriau“.

Pats nepasijuto vėl atgavęs pirmąją drąsą, tą viesulingą, nežabotą troškimą siausti, priešintis, nepabūgti.

— Vyrail!! Ko nutirpote, juk visų neiššaudys! Pulkim į viršų!

— Ura! — suriko Margevičius, Ivanauskas, o jiems pritarė visa minia.

Pasigirdo šūviai. Jie nuaidėjo trankiai, kad seniai net ausis užsiėmė.

Šįkart nė vienas nebuvo sužeistas.

Valandėlę bažnyčioj buvo ramu, tartum visi būtų žado netekę.

Gubernatorius pajuto savo jėgą, kaip šventoriuje, kada žmonės grūste grūdosi iš bažnyčios.

— Jei dar kartą bent vienas pamėginsite artintis, įsakysiu šauti tiesiai į jus! — garsiai ir išdidžiai pareiškė Kligenbergas.

— Šauk! — sušuko Laurynas ir, metęs kartį, atidengė krūtinę.

— Nebūk toks drąsus, vaikel, — sudrebėjo Jastremskis.

— Šauk, ko išsigandai?! Mūsų penki tūkstančiai, visų neiššaudysi!

Suklykė moterys. Viktutė puolėsi pirmutinė, bet jai buvo sunku pro žmonės prasigrūsti. Tik jos baimingą, netekusį pusiausvyros balsą visi girdėjo.

— O Jėzus, Marija, Lauruti, o Jėzus!

— Bulvės nesuvežtos, nevidone, ką tu darai! — sušuko iš tolo Šarauskienė.

Laurynas stovėjo baltas lyg numirėlis ir rodė savo drobinius marškinius.

Gubernatorius laikė revolverį nė nekrustelėdamas, bet gaiduko nespaudė.

Per daug buvo basių, akmenų, plytgalių.

Per pikti buvo žmonės, per garsiai ūžavo, kaip jūra audros paliesta.

Prie Lauryno šoko Braslauskas, Margevičius, Žutautas, Ivanauskas, Andriejauskas ir kiti.

— Lauryn, neieškok smerties! Matai, to razbaininko bakai virpa.

— Lauryn!

Nustūmė jį į šalį.

— Vyrai, aš turiu kitą reikalą jiems! — sušuko Ivanauskas. — Tik klausykite manęs, nesisistumdykit!

— Kalbėk!

— Tegu tas barzdila parašo raštą ciesoriui ir pats pasirašo, kiek jis mus čia kotavojo. Žinokit, jei nepasirašys, tai pabėgs kaip vilkas, ir mes liksim, lyg šuniui šėką piovę.

— Teisybė!

— Tegul pasirašo, kad jis nėra gubernatorius, o paprastas razbaininkas. Tada mes jam nieko nedarysime, išleisime sveiką.

— Ką jie kalba? — klausė gubernatorius Jastremskį.

— Jūsų viršenybe, jie nori...

- Ką?
- Kad tamsta pasirašytum raštą.
- Kokį?
- Kad esi įsakęs juos sumušti.
- Čiort znajet!*)).

Minia šūkavo vis garsiau ir garsiau, o gubernatorius tarėsi su palydovais.

Dangus ėmė rausti. Jau purpurinė atšvaistė spindėjo pro išdaužytus bažnyčios langus į vidų: artinosi rytas.

Gubernatorius žvilgterėjo į laikrodį: dar toli aštunta, kol kazokai atjos. Bažnyčioje tebešūkavo atskiri balsai, užtat šventoriuj pradėjo ūžauti, rékauti. Iš naujo ėmė tvoros traškėti, akmenys stipriau dūžiu atsimušti į bažnyčios sienas ir langus.

Suprato gubernatorius, kad išblaškytieji stražnikai mėgina rinktis, nori prasiveržti į bažnyčią jo gelbėti, bet užsilikusioji minia jų nebeleidžia, su jais kaujasi.

Padrioskėjo vienas, kitas šūvis, suaikčiojo kažkuri moteriškė. Susižvalgė gubernatoriaus artimieji. Blykstelėjo juose viltis. Gal kartais kazokai jau atjojo. Tik šūviams nurimus, minia dar garsiau suūkčiojo, o stražnikai nuplapėjo, nutratėjo už šventoriaus.

— Kaip laimėti bent dvi valandas, kol atjos kazokai? — galvojo gubernatorius. — Šitaip

*) Velnias žino.

stovėti, kaip dabar, su atkištais revolveriais, pavojinga. Vienas rodė nuogą krūtinę, kiti baslius, dalgi, o kai atsiras tokių dar dešimtis, nebepabūgs, puls laipteliais aukštyr ir visus išžudys.

Pasitaręs, pasišnibždėjęs Klingenbergas, pagaliau, sutiko raštą rašyti.

— Parašyk aiškiai, kad esi razbaininkas ir naktį įsibrovei į bažnyčią, — už visus garsiausiai reikalavo Juozas Braslauskas.

— Arba parodyk jo mylistos ciesoriaus parašą, — grūmojo Margevičius.

— Jo viršenybė gubernatorius sutinka parašyti raštą, bet neturi popieriaus ir plunksnos.

— Plunksnos neturi? Tuoju pristatysim.

— Suskis, mat!

— Teodora, bėk ir atnešk tam razbaininkui plunksną, popieriaus ir juodilo, — atsigrėžė Braslauskas į Zajauskaitę.

Po dešimt minučių Zajauskaitė atbėgo vienu balto prašyminio popieriaus lakštu ir aprūdijusia plunksna nešina.

— Nulipdink vieną tarną, mes paduosime.

— Nulipk pats, nebijok, jei rašysi, nemušime.

— Jo viršenybė ponas gubernatorius prašo, kad jūs patys paduotumėte, — vertė kunigas Jastremskis.

— Laurynai, čiupk savo kartį. Prikabinsime ir paduosime, jei pačiam kinkos virpa, — nusijuokė Margevičius.

Kartis buvo ilga. Pririštas popierius su plunksna pakilo iki pat gubernatoriaus krūtinės. Vichmanas nuėmė, padavė gubernatoriui ir, ties jo ausim pasilenkęs, kažką sušnibždėjo.

Gubernatorius delsdamas pavartė popierių, pamirkė plunksną į rašalą ir, keletą raidžių išspaudęs, vėl kreipėsi į Jastremskį.

— Jo viršenybė sako, kad bloga plunksna, nulūžo.

— Monykit jūs nemoniję, bet neišsisuksite, — pašaipingai šūktelėjo Braslauskas. — Bėk, Teodora, atnešk tris plunksnas. Nupirk blizgančias, kaip staršinos!

Kol grįžo Zajauskaitė, Rokas Sarauskas atnešė caro portretą. Portretas buvo sudraskytas, sumindžiotas. Ant pusiau perplėšto carienės veido juodavo purvino bato įspaudas, caro veidas buvo visai suplėšytas. Tik kairiojo veido skruostas švelniai teberaudonavo. Minia lyg susitarus prasiskyrė ir padarė jam taką. Nė žodžio netardamas, Rokas atsisėdo ant grindų ir dėliojo carų portretus, reikšmingai šypsodamasis.

Gubernatorius žiūrėjo klaikiomis akimis į šitą nesuprantamą darbą ir girdimai griežė dantimis. Dantimis griežti jis buvo pripratęs prie

kortų stalelio, kai didesnę sumą pinigų pralošdavo, ir šitas paprotys lydėjo jį iki grabo lentos.

— Vo ponaičiukai, paveizėkit, ką jūs padarėte! Savo ciesorių supurškinote, — pratarė Šarauskas, ir visa bažnyčia prapliupo juokais. — Atpitlys jis jums, auksapečiai, atrimbuos! Nemanykit, kad mes jį išmesime: į krepšį susidėsiu ir į patį Peterburgą pėksčias nušėivuosiu. Štai, sakysiu, jūsų Ciesoriška Didenybe, kaip tave ponai gubernatoriai uvožoja. Prasti žmonės tave drobule rankas susivynioję laiko, vo gubernatoriai, vo generolai kaip skiedrą į mėšlyną meta!

— Kaip, Pondievą myliu, gubernatorius taip nedarys! Čia razbaininkas, — vėl iširdo Braslauskas. — Parašysi tu, krovopjica*), ką aš tau liepsiu, o ne ką pats norėsi!

Zajauskaitė vėl sugrįžo. Margevičius ta pačia kartim iškėlė gubernatoriui penkis lapus popieriaus, keturias naujas plunksnas, raudoną kotelį ir didelį butelį rašalo.

Dusdama, ašaras laikydama, Zajauskaitė pasakojo, kad šventorių žmonės su stražnikais akmenimis tebesisvaidą, senutė Bielevičienė pašauta mirštanti prie šv. Roko koplytėlės, o šalia špitolės keletas vyrų mušą į būgnus. Retas kas jos beklausė. Akis pakėlę, visi žiūrėjo į gubernatorių, šaipėsi iš jo, svaidė piktus žodžius, pravardžiavo. Sumažėjo jis jų akyse, nykštuku virto.

*) Kraugery.

Pabūgo jų, užbėgo į viršų ir rašys prašymų, kokią Braslauskas, Margevičius ar Laurynas diktuos. Dievas parodė savo pirštą!

Gubernatorius antrą kartą žvilgterėjo į laikrodį — tik dešimt minučių po šešių.

— Rašyk, bo akmenis leisime!

Gubernatorius nusigręžė į Vichmaną ir įsakė jam žūt būt išeiti su keliais stražnikais iš bažnyčios ir galvatrūkčiais skubėti į Varnius, kad greičiau atjotų kazokai. Šią akimirką jo veidas buvo užsikirtęs ir žandenos nebevyrpėjo.

Pro šonines dureles isprauninkas šiaip taip iššoko į šventorių. Tamsoj šoko prie jo būrelis vyrų ir puolė mušti. Stonkus numušė jam kepurę, kojomis sumynė, o paskui jį išbėgęs Šemetulskis nuplėšė antpečius ir smogė kumščiu į nugarą. Hofmanas, šį reginį pamatęs, raitas puolė Vichmanui padėti. Jis šovė keletą kartų į aukštį ir jį išgelbėjo.

Nei gubernatorius, nei likusieji jo artimieji, nei, pagaliau, bažnyčioje esą žmonės šito nematė. Tik iš šūvių, iš klyksmo suprato, kad vėl kova verdanti.

— Nesibaidykit, neklegėkit kaip žąsys, — paramino moterėles Braslauskas. — Tas razbaininkas viską ant savo galvos surašys. Tegul šaudosi!

— Sakyk, ką rašyti, — iš pažiūros ramus prašneko gubernatorius į Braslauską.

— Ogi veizėk į sudraskytus ciesačius ir rašyk : aš, razbaininkėlis . . .

— Bivainių miškų ... — nutęsė Ivanauskas.

— Nesišidykite. Blinda buvo šventas prieš šitąjį.

— Nutilkite, tegu anas vienas kalba! — atsiliepė ir Laurynas, linksmas žvelgdamas į Braslauską.

— Esu razbaininkas, — garsiau tęsė. — Naktį įpuoliau į bažnyčią ir kotavojau žmones nagaikomis, šoblėmis ... Aš savo ranka ..

— Ramiau kalbėkite, nieko nesuprantu, — plunksną pamirkęs rašale tarė Kligenbergas.

— Matai! Buvau žalnierius, moku rusiškai, neparduosi.

Gubernatorius žodį parašęs, stipriai paspaudė plunksną ir nulaužė.

— Jau parašei?

— Jo viršenybei plunksna nulūžo, — atsiliepė vienas iš pristavų.

— Tegus visus išlaužo, tuomet krauju parašys! — vėl išėjo į priekį Laurynas.

Gubernatorius sulaužė visus plunksnas.

— Vyrai, bėkite į miestelį ir atneškit pilną krabutę...

— Vėzdų jam!

— Visų plunksnų neišlaužys.

— Maža kas beįstengė ant kojų stovėti. Moterys sutūpė arčiau altorių. Prisiglaudusios prie

sienos, vienos snaudė, rezgė poterius, kitos rankiojo rožančius, maldaknyges, kantičkas.

Šarauskienė, spoksojusi į vyrą dėliojantį caro portretą, atsirėmė į klausyklą, kurioj dusdamas tebevyrpėjo kunigas Jaugelis, ir kojas ištiesusi ėmė snausti, galvoti. Ji prisiminė, kad prieš penkeris metus prie tos pačios klausyklos priklaususi, kūkčiodama pasakojo didžiausią savo nuodėmę. Sunkią atgailą jai kunigas uždavė, tačiau ir atgailą atlikusi, ji vis dar nedrįso tikėti, kad Dievas atleido.

Šarauskų vienas arklys buvo sublogęs, dusulingas. Vyras prišėrė jį jaunais dobilais, numazgojo, nugramdė nutrintu šepetėliu šlaunis, nugarą ir iš lėto nusikinknojo į rinką. Pati Šarauskienė lydėjo eidama pėsčia nes buvo labai gražus pavasaris, žvalgėsi į arklio kojas, kurios pynėsi kaip šeivos. „Kris tas vargšelis, kris kelyje“, mąstė eidamas. „Be reikalo senis tokį apmaudą sugalvojo. Verčiau žydui ant skūros būtume pardavę. Nei Dievui rūstybės, nei žmogui ašarų“. Betgi tuokart Šarauskams pinigų reikėjo, nors į žemę prasmek. Takeliais, krūmokšniais atsivedė ir rinkoj sustojo nuošaliau. Arklio galva sviro žemyn kaip jauno liokajaus, uogienės persivalgiusio, šonai ėmė pūstis. Nusigando Šarauskienė žmonių gėdos. Įpilk, tėvai, į ausį arielkėlės“, sušnibždėjo vyrui, tartum piktotojo pagundyta. Pusę buteliuko sau, antrą arkliui įpylė Šarauskas čigono išmėgintą vaistą į

ausį, ir arklys atgijo. Pašoko, spyrė šuniui, sužvengė. Prilapnojo mažytis, kreivomis kojomis, išdžiūvęs kaip kempė pirkėjas. Nei sveikas, nei labas neišsižiojęs, sukrapino arkliui botagu per šlaunį ir užšoko ant nugaros kaip kazokas. Perbėgo žmogelis su Šarausko dusulinguoju į vieną pusę, į kitą, perbėgo taip smagiai, net jam pypkutė iš dantų iškrito. Gal buvo įgėręs, gal susigundė pigiu kailiu, bet nupirko ir dar magaryčioms išmetė. Trečią dieną tvarte nudvėsė vargšelis, apipešiotą uodegą ištempęs, prispaudęs kairiąją ausį prie sušlapusių šiaudų. Atbėgo žmogelis pas Šarauskus, kalė į duris kaip genys į šimtametę pušį, cypavo, tačiau nieko negelbėjo. „Reikėjo neprilipti, matei, ką perki“, abu Šarauskai karštai paleido burnas. Paprašęs Dievą raudonų gaidelių, kumščiu pagrūmojęs, nubėgo jis purvinu keliu, kniaukdamas kaip laukuose paliktas kačiukas.

Retai kada šį nuotykį Šarauskienė prisiminavo. Tik dabar bažnyčioje, gavusi bizūną, kovojusi už Dievo namus, mirties nebudama, ji, rodos, gyvą pamatė vargšą pirkėją ir giliai atsiduso. Tačiau mintis, kad dabar Dievas juodviem tikrai atleido, širdį palengvino.

Senė Levickienė, ilgai tupėjusi greta Šarauskienės, staiga pakilo ir rėplomis kūprinėjo po bažnyčią. Didžiulį šv. Pranciškaus rožančių ji pakėlė nuo grindų pirmutinė ir apsivyniojo ant kairiosios rankos. Čia pat pūpsojo ir keletas

maldaknygių. Susirankiojo jas, susikamšė į kišenes, o vieną dar naują ir sveiką vartė, maldinškai peržiūrėdama šv. mišių vaizdelius.

— Saldu žmonėms, mokantiems skaityti ir melstis iš knygų, — galvojo senė. — Jie vis arčiau Dievo, vis daugiau numano, kas Viešpačiui tinka.

Ak, kiek kartų jai sopėjo širdis nusipirkti didelį, juodą rožančių su baltu, blizgančiu kryželiu! Pinigų stigdavo. O štai šiąnakt visokiausią tikrą rugiapiūtė. Čia, tur būt, yra ir tokių, kuriuos šventiną tik Jeruzalėje ir visus metus laiką sukabintus ant Jėzaus Kristaus grabo. Ko šventą daiktą nenaudėliai sumindžios, verčiau pasiimti. Ne nuodėmė, atpildas!

Keliais prišliaužusi prie didžiojo altoriaus, Levickienė ilgai meldėsi, dėkojo Viešpačiui. Pagaliau silpnučiu, spiegiančiu balseliu užtraukė „Dieve, mūsų gelbėtojai“. Kilstelėjo galvas daugiau moterų. Ir jos gailiai, vos neverkdamos, užmiršusios, kas čia pat dedasi, senei gelbėjo. Nepritarė joms vyrai, vargonai. Giesmės aidai lyg kurčias ir aklas žmogus blaškėsi po bažnyčią iš kampo į kampą. Bet senutės ausyse gražiai aidėjo sena giesmė. Priprasta. Širdžiai ramiau.

Tuo tarpu gubernatorius prirašė visą puslapį, keiksmų, pažeminimų, tik nedavė kražiečiams į rankas: mat, baigės septinta. Rodos, iš tolo jis jau išgirdo žemę dundant, atjojant kazokus.

Jo veidas persimainė: buvo rūstus, pagiežos sotas. Tik dar gėdos ir pažeminimo jausmas nenyko. Nemigo naktis, apie akis nurašiusi skaudų nuovargį, jį tebeerzino.

Uždusęs, sutaršytais plaukais, kruvinu pasmakriu įbėgo Rimgaila, paskui jį Bieloglovaitė.

— Vyrai! — sušuko Rimgaila ir sustingo.

— Vo ką??

— Atjoja!

Rankos, kojos ir galvos suvirpėjo.

— Ar vaiskas? — lyg pasikeitusiu balsu paklausė Andriejauskas.

— Ka-zoo-kai!!!

Dinikas Vincas, sėdėjęs greta Šarausko ir juokavęs iš caro portreto, pašoko ir kaip vejamasis pasileido tekinas iš bažnyčios.

— Varpus! Varpus! Varpus! — išgirdo visi jo balsą.

— O Jėzus. Marija, — atsiduso pusė bažnyčios žmonių, ir taip gailiai, taip sopulingai išsi-veržė tas garsas iš jų krūtinų, net gubernatorius krūptelėjo.

Sugaudė varpai. Sugaudė garsiai, galingai, kaip niekad. Rodos, šitame metale susiliejo visų vargšų sielvartas, visas maldavimas, baimė. Sugaudė jie verkdami, giedodami, prakalbėjo pranašinguoju kankinio balsu.

Niekad, niekad Kražių varpai nėra taip gaudę.

O Dineikis tik tampė virves, tik din-dan-bim-bam! ...

Atjoja kazokai.

IV.

— Dievas mūsų gelbėtojas ir stiprybė, — aidėjo giesmė bažnyčios prielatoriuose.

Vieni puolė prie moterų būrelio, suklaupė ir giedojo, kiti tebesiveržė laukan.

Jau prunkštė arkliai, jau buvo girdėti jų kojų tapnojimas, kazokų šūkavimai.

Raitieji stražnikai drąsiau puolė minią šventoriuje.

Dalis žmonių nusigandę leidosi bėgti, mynė vienas kitam ant kojų, bet neklykė, nebeaikčiojo. Grubi jėga artinosi kaip viesulas. O gerklės buvo užkimusios, jėgos išsekusios.

Pristavas Hofmanas du kartus iššovė. Viena moterėlė suklupo, iš nugaros jai sunkės kraujas, bet ir toji nebesuklykė, net nesudejavo.

Kazokų vadas, nuogą kalaviją iškėlęs, arklį pentiniais surėmęs, viesulu išoko į bažnyčią ir gubernatorių paklausė ką daryti.

Klingenbergas atsigavo: sušilo jo veidai, akys šviesiau žybtelėjo, ir, valandėlę pamąstęs, jis tarė:

— Išvaryti likusią gaują! Nesigailėkite! Dabar aš jiems parodysiu, kas yra gubernatorius!

Penkiasdešimt pėsčių ir raitų subėgo į bažnyčią. Jie buvo apsiginklavę šautuvais, ietimis, kalavijais ir bizūnais. Pageltusiu veidu, plačiais žandikauliais, juodais ūseliais kazokas bukuoju ieties galu dūrė pirmajam Andriejauskui ir parvertė jį ant grindų. Greta stovėjęs Laurynas pašoko, čiupo už ieties ir ištraukė ją iš rankų. Įširdęs kazokas užsimojo Laurynui kalaviju, bet Ivanauskas dūrė kartim į krūtinę ir išmetė kazoką iš balno.

— Prokletyje!*) — sukeikė kazokas ir, arklių paleidęs, bizūnu perskėlė Ivanauskui galvą.

Ivanauskas krito kaip negyvas.

Bažnyčioj sukaukė, sušvilpė kaip viesulas. Kazokų keiksmas ir žmonių riksmas buvo baisus. Arklių trypiami ir kazokų kapojami, kad net kraujas tiško ant sienų, žmonės rėkė, šaukėsi Dievo, Panelės Švenčiausiosios, apaštalų. Sužeistieji voliojosi ant grindų vaitodami, cypdami, minėdami savo artimųjų vardus. Kazokų vadas lakstė po bažnyčią kaip vėjas, sužeistiesiems pridėdamas bukuoju kalavijo šonu per galvas.

— Totoriai! Pragaro tarnai! — sušukdavo kur kampelyje sukruvintasis, tačiau kazokų apniktas tučtuojau nuvirsdavo ant grindų galvą susiėmęs, vaitodamas.

*) Prakeiktieji.

Rokas Šarauskas susirietęs dejavo, apkruvinęs caro portreto likučius iš galvos lašančiu krauju.

Čepauskas Kazys, kad ir senyvas, bet kresnas žemaitis, kriohte krioکہ, gavęs aštriuoju ieties galu į kairįjį petį.

Mockus Juozas pateko po arkliu, kuris jam pasaga spyrė į veidą ir ištraiskė dantis.

Gerulavičiūtė Domicėlė, jaunutė, 18 metų mergina, klykė dviejų kazokų tempiama į zakristiją.

Andriulis Juozas, dar netarnavęs kariuomenėj vaikas, galvą kailinaičiais susisupęs, raitėsi ties zakristija, o trys kazokai bizūnais vanojo jam per galvą, šaukdami „Vstavai, molodčik“^{*)}).

Vasiliauskas Juozas, 40 metų amžiaus, geriausias Kražių giesmininkas, juokdarys ir dievdirbis, sukniubo ties suolais ir susiėmęs galvą šaukė, kad jam lendą smegenys.

Karpavičius Izidorius grūmėsi su kazoku, tvirtai įsikabinęs jam į krūtinę, tačiau antras kirta per kairiąją ranką kalaviju ir nubalino pirštus.

Penikaičiūtė Veronika, senyva, garbinga moteris, gavusi dvyliką bizūnų, pusgyvė puolė į klausyklą. Ją besivydami, kazokai klausyklą užvertė ant jos ir nulaužė kairiąją ranką.

Senė Levickienė su maldaknygėmis ir rožančiais bėgo į bobinčių. Čia susigrūdusi minia ją parmetė ant žemės ir beveik visai sutrypė. Ant rankos užvyniotas šv. Pranciškaus rožančius

^{*)} Kelk, vyreli!

nesutrupėjo, sulindo į mėsą iki kaulų. Pamišusios balsu ji šaukė „Sveteliai, retavokit“, bet niekas nekreipė dėmesio. Suminta, pastyrusi, sudraskytais drabužiais ji gulėjo vos gyva, nebekrustelėjo.

Laurynas Karnius, Juozas Braslauskas, Jonas Margevičius, Rimkus, Andriejauskas, Ivanauskas per kalavijus, ietis ir bizūnus prasiveržė į šventorių. Čia vėl toks pats, net baisesnis reginys: ir kazokai, ir stražnikai vaikė žmones, kapojo bizūnais ir, dviem eilėmis išsirikiavę, iš bažnyčios bėgančius leido per šerengą. Kol iš bažnyčios išpuolęs pasiekdavo šventoriaus vartus, jau būdavo visas sukruvintas, sukapotais drabužiais.

— Nebėkit! Vyrai, žemaičiai, nebėkit! — sušuko Jokūbas Žutautas.

— Turėkimės iki galo! Griebkime akmenis! — pritarė Rimgaila ir, veidą susiraišiojęs, atsisojęs prie bažnyčios mūro, mostagavo spragilu.

Žutautas svaidė į kazokus akmenis, puldinėjo basliu, o būdamas stambus vyras ne vieną jų parmušė ant žemės.

— Andriejauskai, Laurynai, Rimkau, nebėkime, nepasiduokime! — puldinėjo jis išėlęs, ir šį kartą kovos vadelės atiteko į jo rankas.

Tačiau ir kazokai nesnaudė. Laurynui puolant prie Rimgailos, kuris šiuo momentu spragilu kaukštelėjo vienam kazokui, o nuo dviejų dar gynėsi, raitasis ietimi pasmeigė jį po pažastimi

ir, pakėlęs nuo žemės, nusviedė penkis žingsnius į šalį. Hofmanas antrą kartą kirto Rimkui per galvą, tik šis nesukniubo, pabėgęs į šalį, sugriebė plytgalį ir vožė kitam kazokui į krūtinę.

— Biej, rubi, niežalie!*) — šaukė kazokai, ir bizūnai kapojo besiblaškančius ar suvirtusius vyrus, moteris.

Klingenbergas su palydovais jau buvo išėjęs iš bažnyčios, garsiai drąsindamas nė vieno nesi-gailėti. Persigandę, perbalę, iš kažkur atsirado ir klebonas Renadzkis su kunigu Mažeika. Iš savo slėptuvės pagaliau išlindo ir Jaugelis. Klingenbergas juos sutiko rūsčiai.

— Kodėl neatėjote, kai aš buvau įsakęs?

— Jūsų viršenybe, būtų buvę dar blogiau,— sumišo Renadzkis.

— Tamsta mus išgelbėjai nuo gresiančios mirties, — dėkojo caro tarnai kan. Jastremskiui, o į Renadzkį, Jaugelį ir Mažeiką metė piktus žodžius.

— Aš jus pamokysiu! — šaukė Klingenbergas. — Palaukit....

Klebonui Renadzkiui, Mažeikai, Jaugeliui, sargybos palydėtiems, liepė gubernatorius eiti į valsčiaus valdybos namus, o kazokams ir stražnikams apsupti visą miestelį.

— Užstokite kelius, kad nė pelė nepaspruktų. Areštuokite kiekvieną sutiktą, nešaudykite, bet bizūnų duokite, kiek telpa!

*) Mušk, kirsk, nesigailėk!

— Mušk, kirsk, nesigailék! — šaukė kazokai.

Tačiau kazokai patys ties Kaltinėnų vieškelio sargybas jau buvo išstatę ir, besikubėdami lyg į karą, spėję sutrypti vieną senutę.

Po gubernatoriaus griežto įsakymo minios pasipriešinimas visai nusilpo.

Subadyti, sukruvinti, sukapoti žmonės vis didesniais būreliais bėgo, kur akys mato. Šventoriuje beliko smarkieji. Rimgaila tebekovojo su spragilu, Margevičius tebesvaidė basligalius, Žutautas tebešaukė „Nepasiduokim“. Tačiau silpnėjo ir jų balsas, menko jėgos. Puldinėjo vargšai į visas puses, beveik nebetikėdami nugalėti didžiulę ginkluotą rusų gaują. Kazokų ir stražnikų buvo du šimtai trisdešimt septyni, o jų — užsispyrėlių gynėjų — beliko keletas.

— Dievas mus apleido. Vyrai, retavokimės! — sušuko Andriejauskas iš antros bažnyčios pusės.

Kazokai nesuprasdami, ką jis šaukia, tekini puolė jį kalavijais. Peršoko per tvorą, bet nepaspruko, sučiupo jį. Netrukus, glaudžiu ratu supdami prie mūro, kazokai su stražnikais suėmė ir kitus gynėjus.

Plakdami, baksnodami, stumdydami, nuvedė stražnikai suimtuosius į miestelį. Jų buvo apie šimtą trisdešimt asmenų. Aikštelę, gatvėmis vedami, jie visur matė kraujo pėdsakus, drabužių skiautus ir besiblaškančius šešėlius.

Būrys kazokų puolė į bažnyčią. Siausdami, plūsdami jie sukapojo altoriuose ir sienose ka-

bojusių paveikslus, sulaužė kryžius, statulas ir sunaikino bažnyčios papuošalus. Sudraskytomis vėliavomis valėsi batų aulus, siaustėsi jomis lyg skarmalais. Sunaikintų daiktų laužus, šukes ir altorių papuošalus jie suvilko į greta gyvenančio dvarininko Šiukštos namų mėšlyną ir ten viską suvertė, riebiai keikdami, šūkaudami.

— Čia jiems vieta!

Rimgaila, Žutautas, Laurynas, Andriejauskas, Margevičius, Ivaškevičius, Zajauskaitė, Šarauskas, kurie dar kartą mėgino pabėgti ir gavo gal keturiasdešimtąją bizūną per galvas, sargybos apsupti, pustekini bėgo į valsčiaus valdybos namus paskui pirmuosius. Klaikus buvo reginys. Nė vieno veide nebeliko pirmąsios energijos ir tikėjimo. Jie ėjo išsekę ne tiek kraujo, kiek dvasios.

O miestelyje kilo triukšmas.

Klykavo moterys.

Kražantės linkui skuto kruvini, vienmarškiniai iš sargybos ištrūkę kražiečiai, o juos lydėjo šūviai.

— Sunku prieš vėją papūsti, — dingtelėjo kruvinoj Lauryno galvoj.

— Dievas mums nepadėjo, — mąstė Rimgaila.

— Bailiai mūsų žmonės, bailiai, — šokinėjo Žutauto galvoje mintys.

Mynė jie apšalusius gatvių grindinio akmenis. Pilni baimės ir siaubo artinos prie valsčiaus namų.

— Sušaudys rusai, — dingtelėjo Rimkaus galvoje.

Juo arčiau buvo valsčiaus būstinės, juo graudžiau suplakė suimtųjų širdys.

Gal amžinai nebeteks pamatyti Kražių?

Ir už ką?

Pirmasis Laurynas apie tai pagalvojo ir kažkodėl pažvelgė į draugų veidus.

— Argi ir aš toks? Kruvini, persigandę, nusiaubti. Nebe žmonės. Avių banda, vilkų apstota.

— Kažin kur Viktutė?

Prabėgo jos paveikslas kaip šviesiausioji bažnyčios vėliava, juostelėmis puošta, jaunų mergelių nešama.

Kokia ji dabar brangi!

Laurynas peržvelgė sargybą.

— O kad taip puolus, kibus kuriam į kaklą ir pabėgus? Ar gražu cimpuoti kaip avinui prie peilio?

Stigo laiko. Moterų klyksmas, vyrų duslūs vaitojimai be žodžių pasakė, kad čia pat vieta, kur jų laukia gubernatorius.

Buvo devinta ryto valanda. Pūtė šaltokas vėjas. Tarp medžių, tarp stogų blaškėsi smulkutės snaigės, dangus buvo lyg murzina drobulė.

Suimtieji sustojo prie valsčiaus namų durų, o kunigas Mažeika, stražnikų bei kazokų lydimas, praėjo pro šalį į bažnyčią išnešti Švenčiausiojo.

Kiti kunigai buvo paleisti.

*

Bažnyčios langai išdaužyti, durys išvartytos, vėliavų stiebai sulaužyti, šventųjų statulėlių balti griaučiai išmėtyti po visą bažnyčią drauge su suplėšytomis maldaknygėmis.

Pro langus siautė vėjas, lakstė snaigės.

Lėtaiėjo kunigas Mažeika ir buvo taip išbaļęs, kad, rodos, tik vakar su mirtimi kovojęs. Atsargiai, bijodamas užminti sulaužytų žvakių gabalus, jisėjo, keistai žvilgančiomis akimis žiūrėdamas į apdraskytą altorių.

Čia jis laikydavo mišias, čia jis keisdavo duoną į Kristaus Kūną, vyną į Kraują, gerdavo tulžį, keldavo kieliką ... Pilna bažnyčia klūpodavo, meldavosi ... Kristus kentėdavo už nuodėminguosius. Kentėjo ir kražiečiai, o jis? Pasiitraukė, neišdrįso.

Suvirpėjo jo lūpos.

Sekė kazokai tylūs, lyg savo darbų susigėdę. Prie grotelių visi išsirikiavo.

Kunigas buvo apsivilkęs reikalingais bažnytinais drabužiais. Jis išėmė iš cimborijos pušką su Švenčiausiuoju ir mėgino atsiklausti. Krūva plytgalų, sutrupėjusių statulų šukių braškėjo po jo kojomis. Stovėdamas maldą sukalbėjo.

Ėjo kunigas iš bažnyčios su Švenčiausiuoju, kaip ir atėjo—kazokų apsuptas. Dabar tušti Dievo namai, tik kraujo aptaškyti, tikinčiųjų varguolių kraujo.

Nebepuls jo moterys, nebedraskys jo drabužių.

Kraujas...

Ėjo, tartum ir jis, ir Švenčiausiasis būtų kaliniai.

Suimtieji dar tebestovėjo prie prieangio, tebedrebėjo nuo šalčio, baimės ir žaizdų. Viduje klykė, rėkė, vaitojo.

Pro namo kertę Andriejauskas pirmasis pamatė keistą procesiją. Mažeika, apeiginiais drabužiais apsitašęs, nešė kieliką į senąją bažnyčią, kazokų, stražnikų lydimas.

— Vyrai, veizdėkit, jau Švenčiausiąjį išneša.

Sužiuro Laurynas, Žutautas, Margevičius, sužiuro Rimgaila ir kiti.

— Su kazokais, — piktai tarė Laurynas.

— Pondieve brangusis. Nusikukavo kunigėlis...

— Dievas mums nepamačijo, — atsiduso Rimgaila ir garsiai pravirko.

Pravirko moterys, persižegnojo vyrai.

— Nebėr Dievo, nebėr bažnyčios, nebereik nieko.

O keistoji procesija tolo ir tolo iš jų akių. Baltieji kunigo drabužiai paskendo tamsoje ir žaliuose kazokų mundieriuose...

v.

Penkiasdešimt kazokų jodinėjo po miestelį, apylinkes, gaudė bizūnais, kalavijais paženklinčius žmones ir varė pas gubernatorių.

Ties Kražante būrys kazokų pasivijo bebėgančius, bet šie puolė į vandenį, plaukė, klampoję, nors vanduo buvo ledeliu apsiklojęs.

Iš kai kurių trobų net pro langus mėtė pusgyves moteris ir vaikus.

Ties bažnyčia buvo surinkti 225 basliai ir vėzdai, kurie dar labiau kazokus bei žandarus suerzino. Ir jie nesigailėjo net mirštančiųjų.

Prie valsčiaus valdybos namų jau buvo suvaryta apie 400 žmonių. Moterys vaitojo, vyrai, dantis grieždami, laukė savo likimo.

Tik jų širdys buvo kruvinos.

Tik mintys blaškėsi kaip pašauti paukščiai.

Išėjo gubernatorius. Paskui jį duryse pasirodė Rožinas, Smolenskis, žandariai, stražnikai.

Į nusilpusius, išsigandusius, sukruvintus žmones jie žiūrėjo nieko gera nežadančiomis akimis.

— Prisipažinkite kiekvienas atskirai, — rūsčiai sugirgždėjo gubernatoriaus balsas.

Visi tylėjo.

— Prisipažinkite bent tie, kuriuos aš pažįstu.

Tyla. Tik kojos sukaukšėjo, nosys sušnypštė.

— Tu dalyvavai metieže? — pirma kreipėsi gubernatorius į Žutautą.

— Aš buvau bažnyčioj, — nuolankiai atsakė.

— Bažnyčioj? O ar aš neliečiau jums išeiti? Na, pažinsi dabar, kad esu gubernatorius, — kreivai iškrypo Klingenbergio lūpos. — Veskite į vidų po dvidešimt!

— Klausau! — suplakė kulnimis keletas stražnikų.

— Ir moteris drauge. Tegu pamato, kaip vyrai bizūnų gaus.

Niekas nė garso nepaleido. Stovėjo drebą nuo šalčio, paniurę iš nusivylimo, baisūs nuo bizūnų, kalavijų ir nuovargio.

— Mikliau, mikliau, — paragino Vichmanas stražnikus. — Ne su panaitėmis, ne su pirklių dukrelėmis žaidžiate. Imkite šituos!

Stražnikai čiupo Rimgailą, Žutautą ir aštuonioliką kitų. Laurynas dar liko nepastebėtas.

Kazokų būrys prijojo prie gubernatoriaus.

— Dėkoju jums, garbingi Rusijos kariai, dėkoju stražnikams ir visai mano sargybai. Puikiai atlikote savo pareigas. Būriais pasiskleisdami,

gaudykite metiežnikus, darykite, ką norite visiems katalikams. Užkite, linksminkitės, tik nelieskite rusų ir žydų.

— Urraa! — griausmingai sušuko kazokai.

Po valandėlės jie pasileido į miestelį.

Gubernatorius įėjo į vidų. Jau buvo atvykęs Raseinių apskrities gydytojas Vasilenka ir kiti vyresnieji laukė.

— Krėskite jiems bizūnų! Bizūnų, kiek len-da! — sušuko gubernatorius šėlte šėldamas.

Šonuose buvo pastatyti suolai, kertėj stovėjo pulkelis moterų, dešinėje vyrai. Kazokai su stražnikais laikė bizūnus rankose, laukdami įsakymo.

Prasidėjo plakimo egzekucija. Dievų stražnikų laikomą pirmąjį guldydavo ant suolo. Nuogai nurengdavo, užversdavo ant galvos drabužius, surišdavo kojas ir krėsdavo po penkioliką, po trisdešimt, o kai kuriems ir po penkiasdešimt bizūnų.

Gubernatorius pats skaičiavo kirčius, gydytojas Vasilenka tikrino pulsą.

Auka klykė, kriokė, rankomis griebdama egzekutoriui bučiuoti ar kąsti, maldavo Dievo pagalbos, o gubernatorius su isprauninku ramiai liepė dar pridėti ir vis tyčiodamiesi klausė:

— O ką, dabar pripažįstate gubernatoriaus valdžią?

— Ar važiuosite į Peterburgą su caro paveikslu?

Rimgailą nutempė ant suolo šeštąjį. Šalia, ant grindų jau gulėjo dvylikos metų berniukas, atbėgęs ieškoti savo motinos. Jam buvo įkirsta aštuoniolika bizūnų. Raitėsi vargšas ant grindų, plonas, sutrūkusias kojas timpčiodamas, rodos, ką tik papjautas viščiukas.

Smulkus ūkininkėlis nuo Tauragės Šipila Stasys, supančiotas, su nudraskytais marškiniais, kruvina nugara rėplomis šliaužė prie Vichmano ir verkdamas maldavo nemušti jo žmonos, kuri buvo sugriuvusi kampe, matydama vyro egzekuciją.

Nuo skausmo pamėlynavęs, Šipilos veidas tįso prie isprauninko blizgančio bato kaip švininė kančia, bet isprauninkas spyrė jam į nosį. Kraujas nutiško ant sienos, Šipila apalpo. Valdininkas Rožinas piktomis akimis permetė Vichmaną ir nusigrėžė.

Misevičiūtė Katrė, jauna, bet suvytusi mergina, užkimo bešaukdama: dvidešimt keturis bizūnus per nuogą vietą gavo.

Rimgaila priėjo prie suolo ir sugniaužė kumščius.

— Bene šitas su spragilu švaistės? — paklausė gubernatorius Vichmaną.

— Rodos, jis.

— Pas ausį veidas perkirstas, tas pats. Duoti tam valkatai penkiasdešimt bizūnų!

Puolė prie Rimgailos stražnikai, užlaužė ant nugaros rankas ir parmetė ant suolo. Rimgaila

pokštelėjo kakta į lentą kaip į akmenį. Vienas smūgis, kitas, trečias, dešimtas. Aptemo galvoj, suzvimbė. Skausmas toks pašėlęs, tartum sveikus dantis traukiotų, sukaustė Rimgailą bema-
tant. Jis nešaukė, tik aičiojo tyliai, dusliai, pur-
tėsi ištrūkti. Gavęs dvidešimtą, apalpo. Gydy-
tojas, pačiupinėjęs pulsą, mostelėjo ranka.

— Apsimeta. Galite dar krėsti.

— Dar dvidešimt!

— Jūsų viršenybe, jau kaulai...

— Darykit, kas įsakyta! — pripuolė guber-
natorius ir, suskaitęs dvidešimt čakstelėjimų į
kruvina mėsa, įsakė Rimgailą nuversti į kampa.

Moterys suklykė, puolė ant kelių, tiesė ran-
kas į gubernatorių.

Jis siuto, siuto lyg laukinis azijatas be ma-
žiausio gailesčio.

Alužienė nuo Šiaulių, kampininkė, klykė,
žegnojosi, slinko keliais prie gubernatoriaus, ro-
dėsi esanti nėsčia. Klingenbergas tik trypė ko-
jomis, o į kazokus laidė piktus žvilgsnius.

— Nieko, matuška*), greičiau gimdysi, —
nutvėrė ją plakikai ir užvertė ant kruvino suolo.

O moteris cypė, o šaukė visų šventųjų. Dvi-
dešimt vieną bizūną gavusi, žnektelėjo ant grin-
dų, ir nešvarios putos ėmė sunktis pro sukąstus,
griežiančius dantis.

— Dabar šitą, — parodė Vichmanas į Jokū-
bą Žutautą.

*) Močiute.

Galvą palenkęs, stiprų raudoną sprandą atstatęs, Žutautas žiūrėjo iš paniūrų į gubernatorių, lyg bulius kovai pasiruošęs.

— Rodos, jis caro portretą laikė?

— Taip, jūsų viršenybe, — patvirtino Vichmanas.

— Pripažįsti mane gubernatorium?

Žutautas tylėjo.

— Prisipažink kaltas, mažiau bausiu! — pamėlynavo Klingenbergas.

— Aš esu nužemintas Dievo ir caro tarnas, — suvirpėjo Žutauto lūpos.

— Įkrėsti jam šešiasdešimt!

Puolė prie Žutauto nebe du, bet šeši kazokai. Aukštienyką parmetę ant suolo, jie pirma nutraukė jam didžiulius, kietus batus, paskui supančiojo, nudraskė drabužius. Perblyškęs Žutautas gulėjo ramus, tartum prie kryžiaus kalamas.

— Palaukite,— sulaikė gubernatorius.— Tu, rodos, dvarininkų kilmės?

Žutautas nieko neatsakė.

Jam kirto dešimt, dvidešimt. Gyslos išsitempė, keliose vietose sprogo oda, nutiško kraujas. Nešūktelėjo.

— Trisdešimt du, trisdešimt trys, trisdešimt devyni, keturiasdešimt du, — skaičiavo gubernatorius, vis garsiau tardamas kiekvieną smūgį, bet Žutautas tik aimanavo, dusdamas, garso nepaleisdamas. Kai gubernatorius tarė: „Keturias-

dešimt devyni“, Žutautas pašoko, pajėgingai rankas truktelėjęs, išsilaisvino ir puolė prie lango. Sukibo į jį, sučiupo ir parsimetė ant žemės. Bizūnais raižė, kojomis trypė jį kaip paprasti bandidai ar smuklės peštukai.

Patikrinęs pulsą gydytojas, pasakė, kad gali nebeišlaikyti širdis. Žutautas gulėjo į kamuolį susirangęs, nuogas kojas į šalis atmetęs, rankomis veidą susiėmęs, o aplink sustoję, budeliukai sunkiai alsavo, lyg devyngalvį slibiną nugalėję.

Įbėgo pristavas Hofmanas ir atraportavo, kad jau pasiųsta telegrama generalgubernatoriui.

Gubernatorius to raporto nė negirdėjo.

Jo akys klaidžiojo, ieškomamos matytų veidų. Kiekviena auka, mažiausias kraujo lašas, rodos, didino jo sadistinius instinktus ir geidulius be jokio pasigailėjimo atkeršyti žmonėms, jį, visos gubernijos valdovą, užvijusiems ant viškų.

Jis užmiršo savo pirmatako likimą, jo širdy sudegė inteligento kibirkštėlė ir užgeso. Nuožmus pyktis aptemdė motinos pamokymus, pusę gimnazijos kurso ir vieną, kitą knygelę, išsipagiriojus perskaitytą.

— Veskite kitus! Veskite! — šaukė gubernatorius ir žiūrėjo į duris, be nepamatys to veido, kurio labiausiai nekenė.

Iš kiemo suimtuosius suvarė į valsčiaus daboklę. Vyrai, moterys, seni, jauni susispaudė kaip silkės bosc. Vieni verkė, meldėsi, kiti tylėjo dantis sukandę, treči pro geležimis išpintą

langą šaukė pasigailėjimo, o kazokai stovėjo gatvėje, rodė bizūnus ir krėtė nešvankius juokus apie moteris.

Priesti prie suimtųjų retas drįso, ypač jaunesnės moterys. Jas kazokai gaudė, tempė į tuščius namus ar čia pat kieme nesidrovėdami niekino. Kelyje daugelis buvo numetę kailinius, sermėgas, kad galėtų sakyti buvę namie, ne bažnyčioje. Vyrai trynė vienas kitam nesukruvintus sąnarius, kad nesušaltų, moterys braškino bažnyčioje nenumestus rožančius, bučiavo škapliarius.

Ir Lauryną ištūmė į šią krūvą. Žvilgčiojo jis Viktorės, klausinėjo moteris, bet nė viena nieko tikro jam nepasakė. Verkdama, galvą susiėmusi Rimkienė pasakojo, kad ją kazokai išnešę iš zakristijos, nunešę ir numetę ant žemės. Kita žegnojosi regėjusi ją kraujuos paplūdusią ir gulinčią ties zakristijono Zajausko namais; Andriulis Juozas įtikinėjo, kad ji parbėgusi namo sakydama, kad ir jis, Laurynas, prie lopšio nuzvimbęs.

Baisus, kruvinas Viktorės vaizdas maigėsi Lauryno akyse. Jis matė ją kazokų išniekintą, supurvintą, nebegyvą ir vos sulaikė ašaras. Apgalvojo visas nepasisekimo priežastis, persvarstė nuo pat pradžios ligi galo Kražių įvykius ir nepajėgė priesti kokios nors tiesios išvados. „Nei kunigai, nei ponai bažnyčios negynė, tik mes durneliai“, pagaliau nutarė jis. „Ar bažnyčia

mums duoną duoda? Bene Dievo kitur nėra? Kas draudžia melstis miške, tvarte, ant pečiaus? Mokyti žmonės, net patys kunigai, klauso gubernatoriaus. Matyt, bažnyčia nėra toks jau didelis daiktas ..“

Laurynas nusivylė jodinėjęs po apylinkes, kaimus ir šaukęs į kovą. Kas jam buvo pasidarę? Andriejauskas, Rimkus, Žutautas, Šarauskas, Bieloglovaitė, Martinkienė, tai dar suprantama: jie vis būdavo arčiau kunigų. O jis? Rodos, visuomet vengdavo bučiuoti kunigui ranką ir netikėdavo Polikarpo pasakomis ... Ne, tai buvo kažkas daugiau, ko jis vis dar negalėjo suprasti ir suvokti.

Kaip bebūtų, tik iš tos kovos nieko neišėjo... Šliaužioja, štai, prieš gubernatorių, stražnikus, maldauja pasigailėjimo, o ko gera ims vienas kitą skųsti. „Kartuvių neišvengsiu“, mąstė Laurynas, žiūrėdamas į gatvę, į šūkajuančius kazokus, o veidas vis darėsi niūresnis, sente seno. „Ar Kad daviau gubernatoriui plytgaliu į krūtinę, tai turiu būti pakartas, o mano žmona gal išniekinta? Visa nauda vėjais nuėjo. Jei šį vieną būčiau užmušęs, atsirastų kitas. Visų nei ponų, nei gubernatorių vienas neišdaužysi“.

Sugirgždėjo durys, įėjo keturi stražnikai. Čiupę Lauryną, Rimką, Andriejauską ir dar dvidešimt su viršum vyrų bei moterų, išvarė laukan.

— Pas gubernatorių, — šnibždėjo vienas stražnikas, susiraitęs gelsvus ūselius. — Pulkite ant kelių, atsiprašykite...

— Skoriej, skoriej!*) — šaukė kiti ir smogė Andriejauskui į kuprą.

Nuo stipraus smūgio Andriejauskas susvir-duliavo ir iššoko pirmutinis.

Valsčiaus kambary klaikus buvo reginys. Žmonės raičiojosi po aslą, kūkčiojo, vaitojo, suolas buvo kruvinas, šlykštus, kaip mėsinėje. Oras tvankus, persisunkęs prakaito ir smarvės.

Atvarytieji nenustebo. Tiek buvo išvargę, panašių reginių atbukinti, kad, rodos, tik laukė amžinojo miego, amžinos ramybės.

Į Lauryną įsmigo gubernatoriaus akys. Pasilenkęs ties Rožinu, ties Vichmanu ir, su jais pasišnibždėjęs, jis kreipėsi tiesiai į Lauryną.

— Ty dvorianin ?**)

Laurynas papurtė galvą.

— Miesčionis?

— Ne, aš žemaitis...

— Žmudziak prokliatyj! Ar šaukei užmušti gubernatorių?

— Šaukiau,—drąsiai atsakė Laurynas ir pik-tai suraukė antakius.

Stražnikas jau buvo užsimojęs vožti jam per veidą, bet gubernatorius sušuko nurimti.

*) Greičiau, greičiau!

**) Tu bajoras.

— Kodėl?

— Aš nežinojau, kad ponas esi gubernatorius.

— Meluoji, šunie!

— Mūsų bažnyčia, pone gubernatoriau, mes laukėme caro atsakymo...

— Palauk, tučtuojau atsakymą gausi. Tu metei į mane akmenį?

Atlapas stovėjo Laurynas prieš gubernatorių, milžiniškas rankas nuleidęs, ir žiūrėjo jam į kaklą, tartum revolverio vamzdį. Pro prasegtus marškinius blizgėjo rožančiaus kryželis, juodavo apžėlusi krūtinė, o ant veido, o per kaklą rangėsi mėlynos gyvatės, žandarų bizūnų įkirstos. Pluoštas krauju sukepusių plaukų nuo kaktos atšokęs kyšojo smailiai ir lango šviesoje blizgėjo lyg skustuvas.

— Prisipažįsti kaltas ar ne?

— Ar man?

— Nevaidink, kvaily!

— Kazokai mus sukapojo, iš gyvenimo išvarė... Mano pačią... Ir vis mes kalti!

— Molčat!!*)

— Nušaukite, o netylėsiu. Penki tūkstančiai mūsų! — tartum užsimiršęs, kur esąs, suriko Laurynas.

— Įkrėsti jam, kol apalps!!!

— Razbaininkai! — šoko visas pamėlynavęs ir griebė už kruvino suolo.

*) Tylėk!

Žybtelėjo kalavijai, suzvimbė bizūnai.

Laurynas parkrito trankiai, garsiai kaip lūžęs medis, bet ilgai nepasidavė. Grūmėsi, kandžiojo kazokams rankas. Tik visi supuolę jį nugalėjo.

Suklyko suimtieji, net Rimgaila atsisėdo ir, beprotiškas akis išplėtęs, nudūsavo:

— Vo Lauryn, Lauryn... o, tai Laurynėlis...

— Kirsti, nesigailėti! Kirsti! — šaukė gubernatorius, pats prie egzekucijos pripuolęs.

Ištiestą ant suolo iš abiejų pusių kaip spragilais švininiais bizūnais stražnikai kapojo Lauryno kūną, o gubernatorius skaičiavo smūgius. Tik gydytojas negalėjo tikrinti pulso, nes Laurynas kando jam į ranką.

Įkirto keturiasdešimt bizūnų.

— Ar gana? — klausė pykčiu šėldamas gubernatorius.

— Jei norite, galite dar.

Keikdamiesi, „materiuodami“ kazokai suskai-tė ligi šešiasdešimt bizūnų.

— Gana? — klausė Klingenbergas.

— Jei norite — plakite, — jau silpnėjo Lauryno balsas.

Sumišę, išbalę, persigandę dairėsi Andriejauskas, Rimkus ir kiti suimtieji susispaudę kerktelėj.

Kazokai plakė dar dešimt minučių.

— Na, gal jau bus gana? — šnypštė sušnypštė Klingenbergas.

— Kirsti, nesigailėti! Kirsti! — šaukė gubernatorius.
6. Kražių skerdynės. II t.

— Lak mano kraują, kaip šuo, — vos beištarė Laurynas. — Lak, o mes vis tiek jus... Nepasiduosim...

Jis apalpo.

Gydytojas pribėgo pulso ir susirūpinęs tarė:

— Ot, vyras kaip plienas. Tokį ir mušti smagu. Bet daugiau nebeplakite, mirs.

Iki po pietų buvo nuplakti 94 žmonės.

Kazokai, stražnikai apalpusius tempė į valsčiaus kiemą atsigaivinti, o sveikuosius vedė pas gubernatorių.

Gubernatorius, kiekvieną partiją pasitikęs, šaukė:

— Mušti, nesigailėti! Daktare, tikrink pulsą!

Gydytojas savo pareigas ėjo taip, kaip gubernatorius. Jo veide nekrustelėjo nė pasigailėjimo virptelėjimas. Net kai kuriems kazokams buvo šlykštu stebėti, kai gydytojas, gubernatoriui gerindamasis dar mostelėdavo apalpusiam pridėti po keletą bizūnų, ramiai tardamas:

— Tokie geležiniai žmonės gali ir traukinį ant savo kupros išlaikyti. Pridėkite!

Vienai moteriškai nežmoniškai spiegiant, prie valsčiaus sustojo vežimas.

— Prokuroras! — tarė Vichmanas, ištiesęs kaklą ir pro langą pašto arklius pamatęs.

— Mesti tą bobą, o imti šitą! — pirštu parodė gubernatorių į Feliksą Andriejauską, kuris stovėjo kertėj išblyškęs, persigandęs, lyg savo trobesių gaisrą išvydęs.

Į vidų įėjo Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėjas Ulijaninovas. Tai, rodos, buvo neperdaug žymus valdininkas, griežtai liberalinių pažiūrų. Tačiau, Peterburge aukštų giminių užtariamas, laisvai jautėsi valdininkų tarpe.

Jis stabtelėjo nustebęs, net pensnė vos nenukrito nuo pailgos, stambios nosies.

Kazokai, stražnikai, egzekucijoje įsismaginę, nieko nebudami tempė Andriejauską ant antrojo suolo, nes pirmasis buvo jau visai kruvinas ir nuverstas prie sienos.

— Už ką? Aš senas žmogus, — purtėsi Andriejauskas, bet kazokai jau jį spėjo parmesti kad ir skersai suolo.

— Ir šitas, metiežnikas. Trisdešimt bizūnų! — įprastu balsu sukomandavo gubernatorius ir tik tuomet atsigręžė į Ulijaninovą.

— Sveikas, pone prokurore. Laiku atvykote. Štai, čia visi metiežnikai.

— Drauge atvyko ir tardytojas, — ramiai tarė prokuroro padėjėjas. — Bet, pone gubernatoriau, kas čia? — išskėtė Ulijaninovas rankas, dairydamasis į kūkčiojančias moteris, sukruvintus, vos bejudančius lavonus.

— Pamoka!

— Jūsų viršenybe, kūno bausmės, rodos, panaikintos, — šaltai nutęsė prokuroro padėjėjas.

Kazokai laike iškeltus bizūnus, žiūrėdami į gubernatorių.

— Gyvuliams šitokios bausmės nepakeistos.

— aštriai atsakė gubernatorius, bet suprato prieš prokuroro padėjėją nieko nepešęs. Pats kurį laiką buvo prokuroru ir įstatymus puikiai žinojo.

Ulijaninovas valėsi pensnę ir traukė pro nosį, kas reiškė, kad jis įsinervinęs ir nenusileis gubernatoriui nė per nago juodymą.

Klingenbergas peržvelgė visus, ir jo veidas pasidarė piktutėlis ir toks šlykštus, net kazokai, stražnikai susiraukė.

— Ant kelių, metiežnikai! Ant kelių klaupti visiems! Aš jums parodysiu, kas gubernatorius.

Nebetęs pusiausvyros ir takto, Klingenbergas lankstė po kambarį, trypė kojomis ir šaukė:

— Ant kelių, žmudziakai prakeikti! Batą bučiuokite man! Užmušti jus galėčiau, bet dovanuju!

Verkdami, aičiodami puolė, kas dar pajėgė, ant kelių ir slinko prie įdūkusio gubernatoriaus, rankas ištiesę, pasigailėjimo alpdami. Nėščia moteris šliaužė visa pamėlynavusi ir pirmoji apsikabino gubernatoriaus aulą.

— Lauk, kale, nesilaižius! — niršo Klingenbergas. — Lauk!

— Prabočyk, aukštybe šviesiausias, prabočyk!

— Dabar pažįstat mane? Ar pripažįstate gubernatorium?.

— Pripažįstam, pripažįstam, — verkė visi siaubingu choru ir taip graudingai, kaip nė karto gyvenime nebuvo verkę...

VI.

Anksti rytą, dar prietamsiu, Jezerskienė išsirengė į kelionę. Ji apsivilko švariais drabužiais, kokius besusingraibstė, užsirišo baltą skarelę, susiieškojo vyro gumbuotą, sunkią, pakaustytą geležgaliu, išdrožinėtą gyvačiukėmis, ažuolo lapais lazda šunims atsiginti. Ji ėjo iš lėto, vyriškais žingsniais, iškėlusi galvą, tartum pasiryžusi amžinai apleisti savo gimtinę be sielvarto ir ašarų. Kazokų perkirstas pakaušis jau gijo, bet žili kaip linų pluoštelis plaukai prie viršugalvio kiek prigulę, žaizdą tebeskaudino. Jezerskienė jautė lengvą perštėjimą, tik ne skausmą. Jai tik širdį skaudėjo. Jos skruostai po kyšančiais žandikauliais, kurie neseniai dar nurausdavo bent meldžiantis ties paskutiniojo teismo paveikslu, dabar buvo nugeltę, suvytę. Nekeitė jų nei vidujinis skausmas, nei šaltas ryto oras. Akys žibėjo keista šviesa, lūpos baltavo lyg mirštančio.

Lazda buvo sunki, kliuvo už sušalusią grumstų, į blauzdas kaip sušalęs šunytis kaišiojo snuki vėjas, o ji žengė pirmyn ir pirmyn.

Daug skaudžių valandų priminė vargšei Jezerskienei ši lazda. Girtutėlis namo grįždamas, vyras pamesdavo kepurę, kaklo šaliką, palikdavo arklį, kuris pats namo grįždavo su sustyrusia, pasišiaušusia kaip krumplėta žlugto lenta nugara, tik lazdos niekur nepalikdavo, neparnešdavo. A. a. tėvo išdrožinėta, ji, anot Jezerskio, buvo tokia stebuklinga, kad ir nuo piktųjų dvasių atgindavo, ir smuklininkas Mauša be didelio niurzgėjimo buteliuką skolinamai duodavo, ir ją pačią nutildydavo. Bene Jezerskienė suskaičiuotų, kiek kartų ši sunki lazda yra šokinėjusi ant jos nugaros.

— Girtuoklis vyras baisesnis už patį velnią, — galvojo Jezerskienė, bet, šit, nėra jo — ir neberamu. Tuščia troba, lyg pirtis galulauky, kur velniai kortomis lošia; verkti prašosi kiekviena namo supuvusi kertelė. Gal kazokai sukapojo, sutrypė, — vis skaudžiau mąstė moteriškė. — Gyveno, gyveno, nei kapų dorų neužsipelnė, nei kunigo giedonės. O gal dar slapstosi kur vienmarškinis, dantis kalendamas.

Dairėsi Jezerskienė pro pritvinkusias ašarų akis, ir taip jai buvo graudu, baisu. Ir laukai, rodos, nebe tie, krūmeliai giliau sulinkę į žemę, akmenėliai, kad ir mažyčiai, tik kliūva ir kliūva po kojomis.

Ji puikiai žino, kad šimtai vyrų suimti, sumušti. Vienus gal jau išvežė į Sibirą, kur, anot žmonių, tik ledų, ledynų kalnai, nė gyvos, į žmo-

gų prašnekančios dvasios. Kiti gal slapstosi po gireles, tvartus, pabėgo į patį tolimėlį: Kelmę, Tauragę, Šiaulius. Kazokai dar tebesiaučia po miestelį, kaimus, tebetampo už plaukų moteris, tebegaudė vyrus.

Tačiau dėl šito Jezerskienei nelinksmiau. Tegu kraujas, tegu aimanos, kad tik jos Juozelis girtuoklėlis gulėtų ant pečiaus, kad tik bent vieną žodelį meilesnį pratartų. Nevisuomet jis buvo toks girtuoklis, degtinės mėgėjas. Pirmaisiais metais gražiai abu gyveno, saldžią duonelę valgė. Būdavo, pamatys ją semiant vandenį ir pašmakšt prie šulinio. Žabų pati nekapodavo, lašinių paviršiuką, liesumą jai nuplaudavo, šaukštą pasiimdavo suskilusį, pajuodusį, o jai vis naują...

Skarelė nusmuko nuo galvos, plaukų kuodelis sidabru sublizgo. Akys švystelėjo keistai, kūdikiškai, lyg įsimylėjusios mergaitės. Ak, jei žmogui ne viena, kita šviesi dienele, jis nepajėgtų senatvės sulaukti. Žmogus eina per gyvenimą, kaip grybautojas, kuris pluša po mišką iki priešpiečių ir džiaugiasi bent vieną baravyką radęs. Ar ne tas pats jai? Rodos, ir Dievą prašydavo, kad Juozas kur sprandą nususuktų, nebekankintų nei jos, nei vaikų, o štai, kai jo nebėra — bėga lyg avelė bliaudama. Protarpiais ir šurpiai sukalbėdavo: „Ar ne Dievo ranka mane baudžia?“

Saulei pasirodžius, Jezerskienė jau nušuoliavo ligi Šemetulskių. Sargis sulėjo, suskalijo tar-

tum dvare; pro trobos langą žiūrėjo trys išsi-gandę moterų veidai. Pirmą kartą Jezerskienė išdrįso užėti pas Šemetulskius. Bajorai, daugiau kaip valaką žemės valdo, eina į bažnyčią su skė-čiais, moka gražiai, poniškai šnekėti. Ta-čiau bažnyčią gynė visi lygiai, visi buvo drau-gai...

— Ko, moterėle, ieškai? — išėjo pati Šeme-tulskienė, nuo ašarų ir nemigo naktų paraudu-siomis akimis.

— Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus...

— Per amžių amžius...

— Aš tik žemaitiškai rokuojuos.

— Gera. Vyro ieškai?

— O kaipgis. Gal, sakau, į turmą jau išve-žė. Į Kražius bijau eiti. Kotavoja baisiai.

Šemetulskių sodyba šalia miškelio. Baltai da-žytos, širdimis išpiaustytos langinės, rodos, gy-vos žiūri į mišką. Jezerskiene nepasijutus nusi-grėžė. Kelias priklotas nukritusių, pageltusių, su-šalusių lapų. Nepaprastai tylu. „O gal čia, ši-tame miškely mano Juozas?...“

Šemetulskienė, stora, mėsingų, raudonų vei-dų moteriškė, ilgai tylėjo. Gailestis ir skausmas blaškėsi jos akyse. Būtų pravirkusi, jei ne bai-mė. Ką gali žinoti, kokie šiandien žmonės vaikš-tinėja, klausinėja.

— Ar iš toli?

— Iš ten, — lazda parodė, — vadinuos Je-zerskienė, Juozo pati.

— Vo, vo, girdėjau. Jėzau brangiausias, Jėzuli... Negrižta nė manasis. Vakar giminaitė išėjo pasižiūrėti, ir jos nebėra.

Šemetulskienės akys suklaiko.

— Ar teisybė, kad kazokai moteris nevožija? O Viešpatie, Jėzuli... — nebesusilaikė ir pravirko.

Iš trobos išpapsnojo daugiau moterų. Visos buvo persigandusios, išblyškusios.

— Jezerskiene, ar gyva dar? — pripuolė prie jos Monikutės motina.

— Gyva, tik savojo nesulaukiu...

— Vo ir mano Monikutė negrižta. Kražiuos buvau, prie gubernatoriaus puoliau. Stumia laukan ir daugiau nieko. Dar bizūnų priklojo... Gal kur matei?

Kieme stojo grabo tylą. Senutė išplėtusi akis žiūrėjo į Juozienę, baisaus nujautimo pri-trenkta.

— Netylėk, susiedėl. Sakyk, išturėsiu.

— Nieko nežinau. Tik sakė man, kad galvą perkirto.

— Galvą? Dėkui tau, moterėl. Sūrelio ateik. Aš tokį baisų sapną regėjau... Mislįjau...

— Verki ir verki, senute. Duok kitam pašnekėti, — subarė ją Šemetulskienė, ašaras šluos-tydamasi.

— O manoj, moterėlės, ar nematėt, negir-dėjot? — nudejavo Jezerskiene.

— Bene bažnyčioj ne kartu buvai?...

— Buvau. Bet pasimetėm.

— Karnienę klausk, — jau pikčiau iššvokštė Monikutės motina. — Anie pravadyriai buvo. Savo kuiną nuvarė nušlubino belakstydamas. Kad ne ans paleistuvis, maniškiai nei žinoti nežinotų, nei bėgtų. Kai blogai, šmakšt uodegas ir užrietė. Nebijokit!

— Gal į vidų, moterėlės? — pasiūlė Šemetulskienė.

— Ne... Eisiu.

— Jėzau brangiausias, Jėzau brangiausias,— vėl sudejavo Šemetulskienė, rankas blaškydama.

— Nei rėkti, nei stovėti, o burliokai užmuš vyrus...

Ižengusi į miškelį, Jezerskienė plupnojo dar palengviau ir aplink žvalgėsi, visur klausėsi. Šituo keliu dažniausiai grįždavo Juozelis dainuodamas, riestainėlį į kišenę įsimetęs.

— Ot, būčiau amžinai Dievui dėkinga, jei ir dabar jį kur prie berželio susirietusį rasčiau. Tegų girtą, girtutėlaitį — vis tiek. Pabučiuočiau jam į ūsus ir, lazda pasiramsčiuodama, parsivesčiau namo.

Miške buvo tylu, taip, rodos, skaniai kvepėjo samanos, nukritę sušalę lapai, apledėjusios beržų šakelės. Aukštai kranksėjo varnos, purpsnojo pasišiaušę paukštyčiai, pasilikę vargo vargti per kiaurą žiemą. Paukščiai gal neieško vienas kito, paukščiai nebijo nei gubernatoriaus, nei kazokų, ir Dievas Visagalis jiems yra visur.

Juo toliau ėjo Jezerskienė miškeliu, juo sūriau darėsi gerklėj, ir akys vėl užtvino ašaromis. Pati širdis, rodos, sakyte sakė, kad veltui ji braidžioja po girelę, be reikalo sustoja prie trobesių, kalbina moteris, be yra matęs kas jos vyrą. Neras ji čia Juozo. Šūkavo bažnyčioje pirmutinis, laidė į stražnikus akmenis. Nepasigailėjo jo už tokius darbus...

— O gal tik aš viena,—pagalvojo,—ieškau savo vyro. Pasijuoks iš manęs kitos. Pijoko, mušėikos, turto trūnytojo aš puldinėju, laistau ašaras, o tos, kurių vyrai valdo po dvidešimt penkias ar trisdešimt dešimtinių žemės, kurie pačias gal per metus kartą už kasų patampo ar apie namą apveja, o kitą dieną jau atsiprašo, jau veža į miestelį kaip gerai iškilusius ragaišius ir apkaišo jas karoliais lyg razinkomis, apgobsto šalikais, lyg šventus abrozdu apkaišo... Šitos štai sėdi namie ir skaudžių ašarų nelieja. Tačiau čia Dievo valia. Dievas paraikė žmonėms gyvenimą kaip duonos kepalą. Kam pataikė didžiulę riekę, tas džiaugiasi, kam liko sudegęs kriaukšliukas—turi graužti ašarodamas ir tylėti.

Jezerskienė galvojo ir šiaip, ir kitaip, bet, tik išgirdus žabus ar lapus sutratant, tuoj įtempdavo klausą ir pajusdavo, kad jos širdis plaka tiesiog smaugiamai. Kiškelis nubėgdavo, nukrisdavo kankorėžis, bet nė gyvo žmogaus, ne tik jos vyro.

Išėjusi į kelią, ji pasijuto alpstanti ir tik dabar prisiminė nieko nevalgius. Ėjo nebesižvalgydama, tiesiog į Karnių gyvenimą, kuris buvo už vieno versto.

— Teisybę Monikos motina sakė. Tas Laurynas, tas buvęs papliauška ir padauža susuko žmonėms galvas ir suvarė juos kaip žuvis į bučį. Bene neužteko medinės bažnyčios. Tiek čia, jis, pamanykit, meldėsi, — nudiegė pyktis jos širdį. — Tegul tik aš juodu rasiu namuos! Pašokinės lazda ant jų galvų, — tarė ir stabtelėjus ilgai kvėpavo, kad bent kiek atgautų kvapą. — Senatvė. Kraujo nė lašelio. Mirti man laikas, — vis nerimo moteriškė. — Jei Juozelį į Sibiriją išveš, tai nei jo kapą pašventins, nei mano. O jei kar-tais ir sugrįžtų namo, kuo gi jį vargšą, kazokų nukamuotą, pavalgydinsiu? Paskutinę vištelę tam melagiui atidaviau, paskutinę griviną...

Pasukus į siaurą, slidinę takelį, Jezerskienė išvydo Karniaus sodybėlę. Paspertino žingsnius, tartum bėgtų nuo savo minčių, tartum ten kažkas jos lauktų nepaprasta. Skarelę stipriau pasirišusi, nuo ėjimo kiek apšilusi, paraudusiais žandikauliais, ji buvo panaši į pyktelėjusią uošvę, skubančią pas žentą su skaudžiu prašymu ir sielvartu.

Viktutė buvo kieme. Ji sėmė vandenį, pylė į kibirą ir apsilaistė sijoną iki kelių. Jos judesiai buvo nervingi ir pikti.

— Sveika, Karnien, — už nugaros tarė Jezerskienė ir milžiniška lazda atsirėmė į didžiulį girnų akmenį, Lauryno skirtą atridinti prie durų.

— O Jėzus!

— Tai baikšti, Viktele, — lipšniu balsu prakalbino Jezerskienė, bet jos akys piktai žėrėjo.

Viktutė barktelėjo ant žemės kibirą, atsigręžė, net prasižiojo.

— Apskaldyta ir tamsta...

Ar be ta buvo Viktutė? Kairysis žandas per-rėžtas, o dešinysis, kad ir nuogas, bet nuščiuręs, pageltęs lyg vaškas.

— Kokią gi naujieną atneši? — sužiuro ji į Jezerskienę ir suklostė lūpas verkti.

— Ar taviškis troboj?

— Kas, ar Laurynas?

— Taigis.

— O Jėzus Marija, kaip jis bus namie!

— Ir maniškio nėra.

Abi moterys nutilo, abi pravirko.

Viktutę dabar veikė viskas: namai, kūdikis, gyvuliai, net trobos kvapas ir senos motinos mirtiniai dejavimai. Ji bėgiojo po kiemą, po tvartus, pykosi su Urše, motina ir, pusiau nusitverdama, nieko gera nenuveikdama, be reikalo prie visų kibo. Ji, rodos, vaikščiojo keistai apsvaigusi, kaip kad esti, kai žmogus dar lengvai laikosi ant kojų, bet jau serga sunkia ir nepagydoma liga. Vos tik prisimena paskutiniąją naktį bažnyčioje, jai kraujas muša į galvą, po širdim

kaista lyg žarijos. Kojoj darosi sunkios, tartum prie trinkų pririštos. Ašaros, bėgusios aukšlėmis, jau išseko, lyg sustingo.

Nebe pirmoji Jezerskienė ją lanko. Eina į jos trobą moterys, reta kuri „pagarbintas“ ištardama, ir klausinėja visokių smulkmenų be galo, be krašto. Išeidamos palieka ne tik purvo krūveles nuo kojų, bet ir piktą žodi: kurių galų Laurynas visus šaukęs į bažnyčią, ko stūmęs į tokią nelaimę! Nuo tų piktų žvilgsnių, nuo tų godžių, pusiau nukąstų ar atvirai tartų, atrodė, kad tik vienas Laurynas ragino bažnyčios ginti, jis vienas tekaltas.

— Matai, Vikte, kas tėvo, pačios neklauso, tas be galvos lieka... Ar nežinai: gal jau juos išvarė?

— Neišvežė dar niekur. Kazokų pilna. Baisu į miestelį nueiti, — skarele akis šluostydama, sukūkčiojo Viktorė.

— Dieve mano, Dieve! Mažas sierčikas didžiausią girią uždega. Mano, tai jau ir šioks ir toks. Tavasis, sako, ant rankų kaip voverėlę nešiodavęs, — piktai blykstelėjo moteriškės akys.

— Bene jie, Jezerskien, vieni kalti, — virpėjo Viktorė.

— Širdis krauju verda. Vo ir tu, vargšei, smūtna. Bene akį iškirto?

— Ne...

— Ačiū Pondievui. Vieni, šnek, abi akis ištvatinę, ją pačią išnevožiję. Miškeliu, tur būt, bėgai?

— Nebeatsimenu...

Jezerskienės pabalusios lūpos virptelėjo.

— Monikutės, veizdi, nè su lobiu nesiženijo. Vienakė... O tave vis tiek mylėtų, šėnavotų...

Viktutė buvo besilenkianti prie kibiro. Monikutės vardą išgirdusi, išsitiesė ir, antakius suraukus, paklausė:

— Ko atėjai?

— Vo, vo, rūsti kokia!

— Netratėk. Jei nori į vidų, sušilk. Karvei nešu.

Pustekinė, vandenį laistydama ant kulnų, nubėgo Viktutė į tvartą.

— O ta-ta! Genovaitė, veizdėk, — pati nesuprasdama, ko pyksta, sumurmėjo senė, bet į vidų nuėjo.

Viduje sėdėjo Margevičienė Elena, Adomavičius Petras, Jurevičienė Pranė ir Druktenienė. Prie lopšio pasilenkusi, Lauryno sesuo Felicija bučiavo sūnų ir žodį, kitą atsakinėjo ant pečiaus vos bestenančiai motinai. Visos moterys atrodė lyg po gimdymo.

Jezerskienė pagarbino Kristų ir dairėsi, kur sėsti. Nė vienos čia ji nepažinojo. Šalti moterų veidai atbumbtelėjo jai „pagarbintą“, bet šilta, šviesi troba Jezerskienę pradžiugino. „Po šitokio gaisro, po šitokios nelaimės, o mat“, pamanė ji, „vidus švarutis, prikūrenta, kvepia duona“. Lazdos iš rankų nepaleidusi, ji atsisėdo šalia Adomavičiaus ir kiurksojo nedrąši, tylėdama.

— O gal tamstelė ką nors nauja atnešei? — ilgai nelaukus, prakalbino ją Druktenienė. — Nuo Kražių, musėt?

— Kaipgis, nuo Kražių.

— Ar dideliai kazokų pakely?

— Neveizdėjau... šneka. Vo ką anie man senai... — lyg juoktis, lyg verkti taikydamosi, tarė Jezerskienė.

— Matyta, matyta, o neprisimenu, — užšnekino ir Adomavičius.

— Jezerskienė...

— Ar to Juozo pati?

— Taigi, to pijoko, — rodos, nenorėjo šitaip pasakyti, bet žioptelėjo, kad plačiau nekamantinėtų.

— Kas gi sako, kad ans pijokas? — šyptelėjo Adomavičius. — Žmogus linksmas, dievobaimingas...

— Užkapojo, tur būt, kazokai, nieko apie aną nežinau.

— Cypėj, moterėl, tebesaugo. Bizūnų davė visiems, nepaskūpijo. Ir aš tuziną gavau. Kailiniai sprogo, kitus užsivilkau. Dabar nematyti. O būtum paveizdėjus! Oi, čėsai, čėseliai! Tik nereik dideliai ašaromis apsipilti. Mano papūnį per metiežą ant sausos šakos buvo pakabinę. Tris naktis kabojo vargšelis — suradome. Gerai, kad delčia buvo. Virvę nupiovėme, ir atsigailiojo...

— Meluok sveikas, — piktai ruktelėjo kak-

tą Jurevičienė. — Nei bažnyčioj kas tave matė, nei tu antrus kailinius turi.

— Kokia tu znakorka, prošpani. Kertam iš diskės, jei nori: nuvesiu ir parodysiu sukapotus kailinius.

— Gal svetimus radai, — šyptelėjo ir Druktenienė. — Bene vienas tyčia numetė, kad nebūtų paženklintas.

Adomavičius net akis išvertė.

— Ot, bobos, raganos. Širdį joms rodyk, o anos mano, kad avies uodegėlė. Kam pirmam gubernatorius kirto, jei ne man?

— Kas ten, susied, viską suveizdės. Kad mano seniui kirto, tai ir Dievas regėjo, ir visa bažnyčia...

— A-aa! A-aa! Akis man svilini, moterėli Širdį kruvini. Visą amžių nemelavęs išgyvenau.

— O ko gi mes čia subėgome, ko tauškame? Į Kražius reikia skubėti. Jei vyrus išveža, tegu veža ir mus, — susirūpino viena.

— Tegu išveža ir su vaikais, — atsiliepė Jezerskienė.

Moterys sužiuro į ją pilnomis užuojautos akimis.

— Ar taip gyvenimo nebėr ar anaip, — tęsė Jezerskienė. — Kai vyras namuos, bent duonos plutą užaria.

— Dideliai teisinga, — susijaudino Druktenienė. — Tegu šeria gubernatorius.

— Rauktos kalbos, — pro ūsus prašvilpė Adomavičius. — Jūs tik taratai, taratui, o pas vyrus bijote bėgti. Seniai sakiau: nekelkite aukštyn galvų, nosim dangaus nepasieksite. Prieš tokią galybę, oho! Turkai, sako, nuveikę rusą. Vaikų tauškalas! Kodėl nenuveiks, jei jenerolai, aficieriai prisigėrė tokio vyno, kad sudurnavojo. Nebūtų sudurnavoję — Jėzus, Marija! Tiek vaisko, tiek armotų!

— Nei buvai, nei veizdėjai.

— Ar aš?

— Negi kas kitas.

— Paklausk kunigą, jei nori. Į Murmanską vežė, už Kaukazo. Saulė sukepino, kad skūra sutruko. Ką čia su jumis kalbėt. Maniau, mirsiu be grabo, be pašarvonės, sukapos varnai... Išturėjau. O Laurynas negriš. Nėra ko čia mums jo laukti.

— Iš kur jau meldžiamasis žinai? Stonkus, sako, neseniai parbėgęs, Saunoris grįžęs, gal parbėgs ir jis. Toks vyras, net baisu, ką jis šventoriuj darė.

— Darė, darė ir pridarė — štai kas. Dar ačiū Dievui, kad aš per Kražantę perplaukiau. Matrosas buvau, man tik juokas. O kiek prigėrė! Plaukia vienas muzikantas nuo Kelmės paskui mane, šaukia: „Petrai, Petrai, retavok“, o kas tau skęstantį gali atsivožyti. Murkteleši į vandenį, ir amen. Be guminio diržo vendeny, kaip be galvos.

— O nesijuokit, moterys, ir aš esu girdėjus, kad Kražantėj kažkas paskendęs, — įsiterpė Felicija, sėdėdama ant lovos.

— Neduok Viešpatie! Bėgo į aną pusę, — atsiduso Druktenienė, ir jos veidai suvirpo.

— O aš Adomavičiui netikiu. Gal ir paskendo, bet jis pats tai jau neplaukė ir nieko nematė. Jo dėdė bažnyčioj buvo, ne jis, — piktai svaidė akimis Druktenienė.

— Ir Tamošius netikėjo...

— Gal ir maniškį kur nors esi matęs?

— Manai, ne? Tik žliumbsi, moterėl, kai papasakosiu. Aną kazokas pike pakėlė ir permėtė per galvą.

— Na, mat, kai gausi per zūbus. Pati regėjau, kai aną varė sveiką sveikutėlaitį į volastį.

— Je. O po marškiniais buvo skylė.

— Ak, Jėzau, Jėzau. Žinau, kad meluoji, o baisu. Gal, sakau, kitos moterys nuėjo į Kražius ir viską žino, gal, sakau, kazokai moterims ir nieko...

— Šis ponas, matyt, tikrai mėgsta štukas poryti, — prasitarė Margevičienė ir atsidusus pravirko.

— Tai aš nieko ir nešnekėsiu.

Norėdamas nuslopinti aštraus ir greito įžaidimo jausmą, Adomavičius užsirūkė pypkę ir nusigrėžė į langą.

— Kad ir vyrams, sakau, namie druska nesūri, lašiniai neriebūs. Maniškį verkdamą pra-

šiau grįžti. Kur tau. „Nepasiduosim, nepasiduosim“. Šėrė ponai aviena, vištelėmis, dar tos smarvės gal prisirijo ir puldinėjo kaip kokie aficeriai. Peršaldys, galvas sukapos... Visam gyvenimui ubagai.

Margevičienė verkė.

Dvyliką metų dirbo juodu penkiolikoj dešimtinių žemės kaip šventoji šeima. Ūkį iš tėvo gavo apleistą, akmenuotą, kalnelių nubanguotą. Lūšnelė buvo palinkusi nuo senatvės ir drėgmės. Bežiūrint po metų trečių jų laukuose išsitiesė keletas tiesiabrežių griovių, slėnesnėse vietose pridūburiavo kūdrų, žvilgančių rudens saulės atokaitoje. Aplink sodyba apsijuosę kvepiančių alksninių žiobrelių tvora, sode pražydėjo vyšnios, obelys, kriaušės kaip į metus atėjusios baltadrabužės karalaitės. Trobesių stogus nuklojo šiaudinių kūlių danga ar sulopė tuos, kur samanos jau buvo pažaliavusios ir iš tolo atrodė panašios į pasipūtusią rupkę. Ji pati savo ruožtu, tik piemenę pasisamdžiusi, didžiulius rūsius priversdavo bulvių, viena aptampydavo pritivinkusias karves, ir niekas be jos nedėjo lopo ant suplyšusių kasdieninių drabužių. Staklės bildėdavo per visą žiemą, o pavasarį išsitiesdavo ant tvorų baltos drobės ritiniai ir plasnodavo nuo vėjo kaip vėliavos pasakiškųjų kunigų pilyse.

Su smulkiais ūkininkėliais augusi, iš vargingos trobelės iššokusi, Margevičienė, kad ir buvo bajorė, kad jaunystėj ir suko plaukus į pempės

kuodelį, o į bažnyčią važiuodavo nugarą arkliui atgręžusi, piemenėlio važnyčiojama, bet, ištekėjusi taip pat už bajorėlio, nesididžiavo savo poniška lenkiška kalba, bičiuliavosi su Andriejauskiene, Rimkiene, Norviliene ir kitomis sodietėmis. „Šykštuolė, činčikas, giliaverkė“, nušnekėdavo apie ją kitos stambesnės ūkininkės, didžiuodamosi savo bajoriškumu, kuris gyvenime buvo tiek naudingas, kiek raselė ant lango dervinei patepti, tačiau, kai priedavo reikalas, ir pėsčios, ir važiuotos atkakdavo pas Margevičienę.

Dėl savo vyro, dėl gyvenimo ji nėra išliejusi nė vienos ašaros ir kas sekmadienį, kas mažiausią šventę tik skubėdavo melstis Dievui, kad tebūtų taip, kaip yra. Šimtus žvakių yra bažnyčiai paaukojusi, vėliavą išsiuvusi, ir šiais metais pasižadėjo nupirkti Jėzui sidabrinę širdį. Nebėjstengs, tur būt. Ji pati, gavusi keletą bizūnų per galvą, pabėgo iš šventoriaus, o vyras nematė jos. Jis kovojo su kazokais, į jį šaudė, ir jis dingo kaip ugnys. Naktį namuose išdrebėjusi viena, pasiryžo žūt būt eiti į Kražius, sekti paskui vyrą, kur tik jį vežtų, nieko nebodama. Pakelė užsuko pas Viktutę: drauge drąsiau.

— Mano ponai sakė, — prakalbo Felicija, Margevičienės ašarų sugraudinta, — kad iki amžinasties neužplakė nė vieno. Sako, jau viso svieto karaliai apie Kražius žiną ir pranešią ciesoriui.

Bus jiems! Tik apie tai liepia nekalbėti, kad dar didesnių nelaimių neatsitiktų.

— Kas toks sakė? Ar ne Šemeta? — ištraukė pypkę iš dantų Adomavičius.

— Kas sakė, tas...

— Kokia tu mandra. Tuos ponus pirmuosius reikėjo kaip kačiukus paskandinti, Buntavojo, buntavojo, o nė ragaišio riekelės.

— Pati mačiau, kaip ponia Dobkevičienė visą vežimą valgio nuvežė.

— Tai tik ji. O padavai man dar bent vieną?

— Tam ir ponai, kad razumą turėtų, — prašneko Jezerskienė. — Jie žino, kada reik lįsti.

Įėjo Viktorė. Tyli, pergeltus atsisėdo ji prie stalo ir nusigrėžusi nusirišo veidą.

— Sukapota vargšėlė, — nusišluostė ašaras Margevičienė.

Prie Viktorės priėjo Felicija. Ji apžiūrėjo jos galvą, sklaidė plaukus, kalbėjo, kad reikią kas nors dėti, nes žaizda didelė, nors pirštą kišk. Tačiau Viktorė purtėsi, tik prašė greičiau paieškoti kitą skarelę.

— Tai eisi?

— Eisiu.

— Dėl Dievo meilės! Ką gi ten gero nuveiksi? Tegu štai moterys eina, o tu palik. Paleis, nepakars, — kalbėjo Felicija, tvarstydamą jai galvą.

Viktorė tylėjo.

— Uršė sakės vaiko nebedabosianti. Aš gi negaliu likti. Išleido poną valandėlę, prisakydama slėptis nuo kazokų, Mama jau į dangų žiūri...

— Aš greit, aš tuoj grįšiu.

— Durniai, sakau, neduok Viešpatie. Bažnyčią, mat, jie atgins. Gyvenimą pameta, vaikus palieka...

Viktutė tylėjo kaip užsmaugta. Tik jos veidai trūkčiojos konvulsingai, tartum jai kas įkai-tintą adatą smeigė į panagę. Felicija žydėjo kaitriu raudonumu, jaudinosi ir pyko. Jai buvo gaila brolio, bet gaila ir brolienės. Ji mylėjo Viktutę dar iš nugirdų, jos nemačiusi. Ji bijojo pasakyti, kad kelyje kazokai gali ją išniekinti, kaip, sako, išniekinę ne vieną merginą, moterį iš paties Šemetos dvaro.

Ir dėl bažnyčios Felicija per daug nėra sielvartavusi. „Nebus mūrinės, medinės liks. Ar ne vis tiek? Medinė ant aukštesnio kalnelio, ten gražesnis šventorius. Ir dievukai tokie seni senučiukai, bet artimi, mieli, nelyginant bobutės ar krikšto tėvai. Laurynas visuomet buvo padūkęs ir tegu dabar pakenčia, gal surimtės“, mąstė ji.

— Jau ir ponai žino, kad Laurynas buvo pirmas pravadyrius, — leptelėjo Felicija ir susičiaupė. — O aš sakiau ir sakysiu: ne tokie šventieji bažnyčią apgina.

Adomavičius pakilo eiti. Ruošės ir Druktenienė. Jezerskienė tartum išsigando, kad nespės pasakyti, kas susikaupė jos širdy. Kurį čia

gali klausinėti apie savo Juozelį, kad niekas nė per nago juodymę nežino. Pati Kamiene rengiasi bėgti pakiemiais...

— Šventas tavo, mergei, žodis, — dar stipriau spausdama prie savęs lazdą, kibo į kalbą Jezerskienė. — Mano, kaip girdėjote, buvo amžinas pijokas, trūnytojas, blevyzga. Retai kada į bažnyčią beeidavo. Užtekdamo jam karčiamos, pauperio būdelės. Net per sumą saldinius plaštaka kapodavo. Kai žmonės meldėsi, kai varpai skambino, jis pardavė Kelmėj ar Tauragėj paskutinį arklį ir, pusę jo pragėręs, gal paties nela bojo atneštas, atsirado Kražiuose. Keturias dienas ir naktis laukiau, susiedai žino. Ir jis, mat, puolė bažnyčios ginti!

Karštai, trankiai kalbėjo Jezerskienė, net Adomavičius prie durų susilaikė.

— Laurynas Karnius, — tegu nesupyksta šie namai už teisybės žodį, — ir neperšvenčiausiai gyveno. Altorius matė, gana... — Kitas gynėjas senis Paplauskas. Jo namuose tik tanciavonės būdavo ir mergų knirkinimas. Nemačiau, bet ašys girdėjo: ne viena bėda buvo... Mergė, sako, neturinti kur ašarų dėti, tegu pažliumbia, šviečiau saulę matys. Bet Dievui garbės iš to nė per plauką.

Į Jezerskienę sužiuro visos moterys.

— Šarauskienė ar vieną padvėsusį arklį žmonėms už gerą pardavė? O Nargėla, dar pienburnis, o jau tėvo vos peiliu nepapiovė. Pas Felik-

są Andriejauską naktimis kažkokie padaužos atliuksnodavo, vežimais atkurksėdavo. Manot, visi durni. Gazietas, knygpalaikes atveždavo. Dar kai protingas nosį prikiša — nieko, o durnius — išgirdo kokią balabaikę ir šaukia: „Nebereik mums Dievo, nebereik mums kunigo! Mes galvočiai, išmislinčiai“. Ką čia daug šnekėti! Šitokių gynėjų Dievas nelaimina. Atjojo kazokai, iškapojo, išbadė ir bažnyčią išniekino. Dievas nuo tokių nusigrėžė, nereikalauja jų pamačio.

— Pamokslų neprašome! — kietai tarė Vikutė atsigrėžusi, išblyškusi.

— Nesipūsk, Karnien, nesiolbyk. Tiesą sakau, ne purvais drabstau. Kad ne tavo Laurynas, gal pusė svieto būtų sveiki likę, vot! Jeigu jūs už savo griekus norite Dievui prisimeilinti, tai už ką kenčiu aš? Nebuvo to vakaro, tos dienos...

— Gana, boba, gana! — burbtelėjo Adomavičius.

— Kad ir boba, o vacpanui neužrišau. Geras, matyt, esi, kad slankioji pabobiais, kai vyro nėra.

— Tai ragana!

— Jei ragana, kodėl nuo manęs nestyri?

— Su tokiu liežuviu ir čigonas nupliktų.

— Jei mano toks liežuvis, tai paveizdėsite. Eisiu pas gubernatorių ir verkdama išpasakosiu, kas kaltas. Nekotavos man Juozelio, neisiu aš per jus ubagais!

Bildėdama, piktus žodžius laidydama, Jezerskienė bėgte išbėgo pro duris.

Troboj įsiviešpatavo grabo tylą.

Viktutė jau buvo apsirengusi, bet klektelėjo ant suolo ir vos nepravirko. Toks baisus buvo Jezerskienės veidas ir tokie skaudūs žodžiai! Kokią teisę ji turėjo šitaip kalbėti?

Dar, ačiū Dievui, Margevičienė švelnesnė. Ji nieieško kaltininko. O šitie visi ir anksčiau buvusieji kaltina Lauryną, Andriejauską, Rimgailą, tik ne save. Staiga pasijuto ji esanti pasakiškas maišas, velnių prikimštas ir ant šakos pakabinatas. Kiekvienas praeivis turi teisę tvoti jį, nė nepasiklausęs, kiek lenda, nes čia pat ir lazda padėta. O juk ji ne maišas. Jos širdy tiek meilės ir tiek kruvinų žaizdų! Ji bijo, ji vengia rodyti per daug ašarų ir sielvarto į ją įsmigusioms akims. Be to, ne paguodos žodį išgirs, o pajauką ir pavydą pamatys. Ji dar jauna, ji dar tiki savo Laurynu, tiki ir Tuo, prieš Kurį gulėjo kryžium. Tos sunkios dienos — tik bandymas. Pats Kristus Alyvų daržely alpo ir kėlė į dangų akis pagalbos. Jis ištvėrė savo kančioj ir pasiekė amžiną ramybę, laimę.

Šitokie žodžiai, šitokie palyginimai nekartą skambėjo iš sakyklos, pravažiuojančio seno vienuolio. Vos šiandien jį prisiminė. Užtat atgaivino ją, sulaukė ašaras, kurios, rodos, veržėsi iš akių nesuvaldomos, veržėsi iš pat širdies.

— Felyte, gal kiek pabūsi? — pakilo Viktutė rami, net iškilminga, viskam pasiryžusi.

— O jei Uršė negrįš?

— Grįš.

— Neik, Viktutėle, geriau neik. Pabūsiu aš, nesunku, bet tu lik.

— Aš tik valgyti nunešiu...

Tyliai iškinkino moterys pro duris, neatsakinėjo Adomavičiaus kalbinamos. Paskui lėtais žingsniais sekė Viktutė, dešinėje laikydama pailgą lyg sūrmaišėlę ryšulėlį, pačio skaniausio maisto: sviesto, sūrio, ragaišio.

Jezerskienė jau buvo toli. Ji ėjo greitai, viena ranka pasiramsčiuodama, kita mostaguodama, tartum su savim kalbėtusi.

— Ak, ir prakalbo visi žemaičiai. Anksčiau tik žodį burbt, o dabar, kaip čigonai. Per dienas vienas kitam draskytų akis, — galvojo Margevičienė, sekdamą paskui Viktutę. — Kai saldu, visi lyg musės, o kai kartu — sudiev!

VII.

Dribo.

Dribo pirmas stambesnis sniegas.

Moterys kiūtino paežėmis, takeliais tylios, baikščios: kad tik prasukus pro miškelį ar kelią, kad tik mažiau akių.

Adomavičius smuko kažkur, Jezerskienės grasinimų išgąsdintas:

— Paleis ragana liežuvį.

Dingo ir kitos dvi moterys.

Viktutė ėjo su Margevičiene. Tas pats miškelis, kuriame gimė jų meilė. Tie patys beržai, iš kurių Laurynas jai leido sulą.

Viskas pasikeitė.

Beržai pliki, šakos pajuodusios. Verkia beržai, verkia Viktutės širdis be skundo.

Nebepagręš jai beržų Laurynas, nebegers ji sulos.

Nebevaikščios su juo tuo takeliu į bažnyčią.

Žinok tu žmogus visas atsargas.

Brangūs, labai brangūs, šitie takeliai, brangesni už kraują, bet tylėti reikia. Negalima verk-

ti. Jezerskienė parodė smailų liežuvį, tą pat gali padaryti ir Margevičienė...

Tokių sąmyšių metais ir žmonės nebe žmonės: kandžioja vienas kitą.

Ir dvare taip būdavo: kai vieną plakdavo, kitas šaipydavos.

Margevičienė sukosėjo. Net nuaidėjo duslus garsas per mišką. Abi krūptelėjo.

— Mano širdis bloga nujaučia, — tarė Margevičienė. — Gal neberasim.

Viktutė neprašneko. Per daug čia įspūdžių, nesurinksi jų, kaip visų gėlių, kurios čia pavasarij sužydi.

„O gal Laurutis pyksta, kad aš ne drauge su juo? Gal visą naktį blaškėsi dėl manęs, ar blogą mintį buvo sumetęs? Bažnyčioj prie durų gerai nežvilgterėjo į mane, nė nematė, kad ir aš sukapota. „Bėk namo, pupa, pas vaiką“, ištarė ir nukūrė. Paklausiau, grįžau, o verčiau būčiau nepaklausius. Geldelė su užkulu palubėje, kartelė parišta su dešromis ir puspalciau lašinių. Sūnelis sveikas. Troba švarutė. Meškotas tebežydi. Nebėra Lauryno — nieko nebėra. Viskas puvėsiais dvokia, nemiela, o jei nebus metus, kitus? Kaip ji ištvers, kaip išnešios veidelių jaunumą, akių žibėjimą, kūdikišką juoką ir meilę? Meilę jam, trobei, bulvių ruseliui? Kaip išsaugos sapnus, kuriuose Laurynas vis lipa į kalnus ir niekuomet nenupuola į prarają? Kokia jėga tam-

siais rūkais gramzdins dvaro rūmus, kaip iki šiol būdavo?“

Tirpo ranka nuo ryšulėlio, tirpo širdis nuo minčių ir skausmo. Anksčiau smagu būdavo išvydus bažnyčios bokštus, o šią akimirką taip baisu, kojos virpa.

— Karnien!

Tyla.

— Karnien! — antrą kartą šūktelėjo stačiai į ausį Margevičienė.

— Kas yra?

— Paklausyk.

Abi stabtelėjo, susiglaudė.

Sužvingo arkliai.

— Atjoja, — sušnibždėjo pamėlynavusiomis lūpomis Viktorė.

Pasigirdo ir tranki rusiška kalba.

— Kazokai! — mirtinai nusigando Margevičienė ir puolė į krūmus.

Paskui nubėgo ir Viktorė. Kaip du pašauti paukšteliai virto juodvi ant žemės, susiglaudė ir virpėjo, net dantis ant danties nepataikė.

Keleliu jojo keturi kazokai. Linksmi, išraudę jų veidai, juodos garbanos iš po į šoną pakreiptų kepurų šmėkstelėjo pro pajuodusią beržų šakas. Arkliai buvo sušilę.

Ką jie kalbėjo, moterys nesuprato. Bet nudiegė jas baimė neapsakoma. Jojo tiesiai į Karnių, Margevičių, Rimkų sodybas.

Atsargiai, kvapą sulaikydamos, pakilo ir puldinėjo į visas puses kaip skruzdės. Norėjo bėgti atgal — bijojo. Eiti į Kražius tuo keliu ir nebesaugo

— Tur būt, vyrus tebegaudo, — prasitarė Margevičienė. — O Jėzau, Jėzau, už ką tiek kančių?

Ilgai stovėjo, ilgai klausėsi. Nutilo. Nebuvo girdėti mažiausio įtariamo garso.

— Einam kitu keliu, — sušnibždėjo Margevičienė.

— Felicijai bus bloga, — atsiduso Viktutė.

— Pasislėps.

— Mama ims šaukti... Dieve, Dieve ...

Pilnomis ašarų akimis žiūrėjo moterys į tą pusę, kur nujojo kazokai, bet atgal negrįžo: Kražiai jas viliojo, masino, šaukė nepermaldaujamai, kaip mirtis.

Moterys pasuko per miškelį kitais keleliais.

Pro medžių šakas taip gražiai dribo sniegas. Jei ne skausmas, jei ne baimė — prisiglausk prie medžio ir grožėkis.

Nebesurado nė kalbos.

Vis tolyn ir tolyn į šoną slidinėjo, brido į patįžusią, miške dar nespėjusią išalti žemę, gūrinėjo lyg paklydusios.

— Vardan Dievo Tėvo... Ar čia moterys?— suaidėjo balsas kairėje.

Abi taip ir apmirė. Viktutei net ryšulėlis iš rankų iškrito.

— Vardan Dievo Tėvo, pasirodyk bent.

— Margevičienė? Girdžiu, volungėle.

Iš tolo žabus traškindama pasirodė senė Urbonienė, vadinamoji kalvienė, su maža, dvylikos metų mergaite. Mergaitė buvo plonyčiais apdarėliais, nuraudusiomis rankomis, pamėlynavusia nosyte. Motina išvargusi, visa apsnigta.

— Iš kur?

— Iš Kražių, širdelės. Jėzau Švenčiausias, kas ten darosi! Žydų nerušioja, už panibratą, o mūsų žmonėms sūdna diena. O jūs ar ne į Kražius?

— Taigi.

— Neikit, moterėlės, neikiškite kudašiaus... Zajauskų Teodora, sako, išnevožyta, kazokų už Kražantės išvilкта. Pilipauskas užmuštas, ir kavoti neduoda. Mano senis visas sukapotas. Pamačiau jį pro langą ir apmiriau...

— Tai vyrai dar Kražiuos tebėr?

— Tebėr, uogelės, tebėr. Sliedovatelis, sako, klausinėjas, viską surašas. Tavasis Laurynas buvo iki kepenėlių sumuštas. Nebalk, vargšele, nebijok, jau atsigavo, turmoj sėdi ir pro langą veizdi...

Viktutė aiktelėjo.

— Dievui dar nedėkavokit, moterėlės, abidvi. Ir tavasis, Margevičien, gyvas. Šneku, ką regėjau, ką geri žmonės rokavo... Mieste Sodoma Gomora. Kazokai užauja, kabaldinėja ulyčiomis. Ką pačiumpa, tą veda prie volasties. Sako, už žmo-

gų po rublį gubernatorius mokąs. Klapatauskiene iš trobos kaip iš grabo išmetė... Nebegyva. Tai prisidarėme, tai prisivirėmel

— Ar bent valgio galima paduoti? — lūpas tampydama paklausė Viktorė.

— Kur tau paduosi! Badu nevidonai nori numarinti. Jei paduoda, tai tik žydai. Gal atsime-nate Sorelį, skudurninką? Ot, jis Rimkui dvi bandeles padavė, Šarauskui silkę atnešė. Žydą prileidžia. O kai Šemetulskio giminaitė per tą patį žydelį norėjo lašinių bryzelį pasukti, jis ir nepriėmė. Sako, dabar ir jo kazokai nebeprilei-džia. Polikarpas, kuris popiežių veizdėjo, šven-toriuje mirė. Išvilkę, sako, stražnikai ant daržo, ir gulys vargšelis.

Bepasakodama moteriškė pravirko, o dar gar-siau jos duktė.

Viktorė nebeklausė. Ją pagavo piktas, širdies viesulas. Ryšulėlį tvirtai suspaudusi, sijoną pa-sikosojusi, ji pasuko atgal į pirmą kelią ir lėkte nudūko. Bėgo paskui Margevičienė kalbin-dama, dusdama, bet Viktorė nebeatsigrėžė. Ji te-klausė savo širdies, kažkokios jėgos, kuri, ne-bedvejodama, nebespausdama iš akių ašarų, ne-šė ją, kad tik kaip nors pamatytų Lauryno vei-dą, kad tik jį pamaitintų.

Kelyje daug senučių prabėgo, slėpdamosi kaip vištos, vanago apniktos, čia pirmyn, čia atgal. Kiekviena grasino neiti į Kražius, grąžė rankas, meldėsi, keikė, būtus ir nebūtus daiktus pasa-

kojo. Viktutės su Margevičiene niekas kely nesulaikė, niekas neįstengė, baisybės pasakodamas, susmulkinti jų žingsnių.

Kražiečius tardė, rūšiavo, mušė, vertė prisipažinti. Iš šimto aštuoniasdešimt suimtųjų namo tepaleido trisdešimt, kitus tardytojas su prokuroru baigė skirstyti į keturis būrius. Kazokai vedė naujus.

Alkani, iškankinti, persirūpinę jie visi dabar buvo pasenę.

Rimkus, kuris sėdėjo daboklėje prie pat langų kampelio, galvą parėmęs, atrodė susitraukęs kaip medis, kurio šakos ir viršūnė apžėlė baltomis samanomis. Tik veidas romus, bet rūstus ir užsikirtęs, kiekvienam stražnikui, tardytojui, net patiems draugams atrodė pilnas neišaiškavotos energijos ir ūkininkiško dorumo. Buvusi trumpa barzdelė per keletą dienų išaugo, pajuodo.

Tardytojas jį jau apklausė. Isprauninkas piktai įrodinėjo, kad jis, o ne kas kitas buvo pasi-priešinimo vadas. Ką galėjo, atsakė Rimkus, gynėsi, bet kas buvo aišku — tylėjo, sutiko. Jis puikiai žinojos nebūsiąs paleistas: ramiai rengėsi likimą sutikti.

Visa paguoda, kad jo žmona, ir rimbų gavusi, ir daboklėje sėdėjusi, su tais trisdešimt paleistųjų grįžo namo. Galvos linktelėjimu jis atsisveikino su gyvenimo drauge. Ji suklykė po daboklės langu, sudūdavo, lyg įsitikinusi amžinai jo nebematysianti.

Viena stambi ašara pakibo ant Rimkaus ūsų, bet širdžiai šėlti nedavė: sutramdė ją, pasitraukė nuo lango ir pradėjo pašnekesį su Laurynu.

Lauryno veide beliko aštrūs žandikauliai ir svajingos, jaunuoliškai audringos akys. Skaudėjo visą, tartum būtų kaulai sulaužyti, o nesubyrą, nesuSmunka tik todėl, kad tvirti raumenys laiko juos, lyg replėmis suspaudę.

Neseniai ir jis grįžo iš tardytojo. Ant jo galvos ir Vichmanas, ir Hofmanas, net keletas kazokų vertė didžiausią kaltę. Jie primygtinai įrodinėjo, kad jis skaitęs uždraustus raštus ir, ponų pakurstytas, ypač Dobkevičių, per tris mėnesius laikęs žmones bažnyčioje, juos maitinęs ir norėjęs nušauti gubernatorių.

— Mes nešaudėme, — iš paniūrų pareiškė Laurynas. — Mes neturėjome šautuvų.

— Kas šaudė?

— Kazokai.

— Atsakinėk į mano klausimus, — tarė prokuroro padėjėjas.

Laurynas atsakinėjo. Jis sakė, kad visi sykiu ir jis laukę tik caro atsakymo, o kad naktį įsiveržę ginkluoti žmonės ir juos ėmę mušti, šaudyti, kas gi kaltas?

Prokuroro padėjėjas nepiktomis akimis žvelgė į Lauryno veidą, į muskulingas rankas, bet jo žodžiais netikėjo.

— Per smarkus esi vyras, kad būtum bažnyčioj vien meldęsis. Prisipažink, juk pats su suo-
lu gubernatorių norėjai užmušti?

— Gubernatorius įsakė mus bizūnais kapoti, kalavijais pulti...

Ilgą lapą prirašė tardytojas. Suprato ir Laurynas, kas jo laukia.

Grįžęs į daboklę, tylėjo, niekam nė žodžio. Su kuo gi širdingiau pasišnekėsi? Bažnyčioje, šventoriuje, rodos, visi stojo kaip vienas, visi pasitikėjo Dievu, caro malone, o dar daugiau savo jėgomis. Galvas pametę, ryžti jie ėjo paskui Lauryną, paskui Andriejauską, Šemetulskį ir kitus, o dabar jau neretas pakampėj aičioja, urzgia, vienas kitą kaltina.

Nebe vyrai čia. Piemenėliai, netyčia suleidę bandą į svetimą gėrį ir drebą, biją ūkininko, iš tolo atbėgančio su dideliu botagu rankoje.

Jam ir liūdna, ir taip kažko graudu, kad pa-
baiga šitokia, o ne tokia, kokios tikėjosi, jodinė-
damas nuo sodybos prie sodybos. Jei šitaip, gal
iš tikrųjų buvo geriau nepakelti plytgalio nuo
žemės, nešūktelėti drąsesnio žodžio tiems žmo-
nėms, kuriuos Dievas padarė turtingesnius,
mokslingesnius ir paliepė valdyti kitus. Taip
buvo, taip, tur būt, ir bus. Tačiau jis bent tiek
širdies gilumoje džiūgauja, kad nepuolė nė prieš
vieną ant kelių, nepabučiavo bato. Užaugęs dū-
minėj pirkioj, išmitęs kopūstais, parūdijusiais
spirgučiais, juoda duona ir bulviniais blynais,

Laurynas vis dėlto išlaikė kazokų bizūnus ir dar galės išlaikyti, jei caras, kaip vienas iš kražiečių pasakė, nepanorėsiąs jo jaunos galvos.

„Carams, ponams nieko neverta prasčiokėlio gyvybė. Kol jis jiems kaip bitelė neša medų, tol jie taiso avilį, o žiemai net korius išgramdo“, galvojo Laurynas, atokiau nuo lango stovėdamas. „O tų avilių jie daug turi, o spiečių be galo!“

Andriejauskas kaip rinkoj peršalęs puodžius, kampe susirangęs, užnarvėly snaudė, bet ir dūsavo. Prieš valandėlę jis buvo stojęs su Laurynu ginčytis, nebesutikti. Jis pasakė:

— Be ponų, kunigų pagalbos mes šokome lyg gaidžiai be plunksnų. Kur vanagas kirto, ten kraujas pasirodė. Jei būtume ne vieni, vyručiai mano, ir caras, ir gubernatoriai kitokie būtų buvę. Kai protas su protu susikerta, kai medaliai su medaliais susiglaudžia, dvaras su dvaru suvažiuoja — lygiomis ir su nauda išeina!

Senesniam žmogui, dargi mokytojui, nedrįso Laurynas pikto žodžio drėbti. Kas gi šventoriuje kalbėdamas sakė, kad ponai sau, mes sau? Kas pasakojo apie senovės žemaičius? Skaudu, kad beveik visi sumenko, minčių nebesurenka, kaltininkų ieško.

Gal knygoje taip rašoma, bet Laurynas, iš numirusiųjų atsikėlęs nuo ponų bizūnų, kitaip mintis raizgo. Jis tikėjo ir tebetiki, kad ponai, gubernatoriai ir kunigai bajorėlių, prasčiokėlių

niekuomet nesodins prie vieno stalo, neguls su jais po tuo pačiu bizūnu. Varguolis turi susikalbėti su savo broliais, subėgti, kaip vandens lašai subėga į jūrą, ir, audrai pakilus, išsilieti iš krantų, paskandinti dvarus, rūmus, grafus, ekonomus, gubernatorius ir carus. Pasakos byloja, kad ir paskandintieji rūmai skambina varpais, ir mirę grafai su šautuvėliais švaisčioja, baltais žirgais jodinėja. Tegul skambina, tegul jodinėja, bet nuo to niekam nei šilta, nei šalta. Užtat neskambins jie vargšui žmogui į galvą, nejudinės jo strėnomis.

„Sėdi Šemeta su Šemetiene, kaip mano žaizdos tebėra gyvos, prie stalo“, vis karščiau ir pikčiau galvojo Laurynas, „dėlioja kortas, buria savo dukrelių ateitį. Jų niekas rimbais nekapojo, su jais ir dabar, gal būt, pats gubernatorius kokių saldų gėrimą geria. O juk jie katalikai, krikščionys, jie didžiuojasi tuo pačiu Dievu. Jeigu jie daugiau žvakių paaukos, jei nupirks naują varpą, tai tas pats kunigas Mažeika ar Renadzkis skambins tuo varpu ir iš sakyklos primins. Primins man, Viktoriui, Rimkui, Šarauskui, primins mano sūnui ir sūnaičiams, kad ponas karštas katalikas, puikus žmogus“.

Pro daboklės langą buvo matyti, kaip šmaikstėsi kazokai, slapstėsi moterėlės, vaikščiojo žydai, jermulkas kraipydami, o Laurynas, rodos, matė toli, toli. Prabėgo pro jį, persirito per jo kaulus, per jo kūną ir sielą ši baisi audra, o jis,

žemės vabalas, penkių dešimtinių savininkas, vis tebėra sveikas. Jeigu dabar išleistų, iš tų penkių dešimtinių jis padarytų stebuklą. Paprastas, purvinas molis, kalneliai, vos didesni už ponios Šemetienės skrybėles, duotų dvidešimtą grūdą ir tiek pat džiaugsmo jo Viktutei.

Tačiau kur ji?

Jau bene dešimtą kartą jis save šito klausė. Ji parbėgo pas sūnų, bet vis dėlto taip norėtų ją pamatyti — gal paskutinį kartą.

Ir, štai, iš tolo per daržą jis išvydo tą, apie kurią ką tik galvojo. Apsnigta, persirišusi, bet juodus plaukus iš po skarelės išlenkusi, šlapiu ryšulėliu nešina ji artinosi daržu baili kaip kurapka. Paskui ją sekė Margevičienė, Jezerskienė, tokia baisi ir nelaiminga; ėjo dar kelios moterys, kurių jis nebepažino. Nudžiugo ją pamatęs kaip saulės tekėjimą.

— Bene tavo pati, — prašneko už nugaros Rimkus.

— Taigi... Ateina, be reikalo ...

Melagingas buvo šis posakis, nes jo ir veidai, rodos, pasidarė pilnesni, ir akys kitos į kaktą įlipo.

Ji vis dar jo nematė. Tik žvalgėsi, o kazokai, kaip tyčia, grįžo iš miestelio ir stabtelėjo prie valsčiaus prieangio.

— Viktut!!! — sušuko Laurynas taip garsiai, kad net kazokai atsigręžė.

— Molčat!*)

Viktutė išgirdo.

Pustekinė, paklupčiomis ji pralindo pro išplėštą tvorą ir atsistojo šalia jo gatvėje.

Stovėjo ilgai, šypsojosi, bet ašaros tokios stambios riedėjo jos skruostais, nesulaikomos ir karštos, kaip tekęs kraujas.

Šyptelėjo ir Laurynas.

— Jurgiukas sveikas, — tarė Viktutė, kad ir garsiai, bet tokiu kimstančiu, dūstančiu balsu.

— O tu?

— Sveika ...

— Mus išveš į Vilnių. Tik nebijok, sugrįšiu.

— Kas čia per kalbos! Nutilti! — šūktelėjo kazokas, pajuodusiu, blizgančiu, lyg dažytu veidu.

Nusigando Viktutė, atsigręžė į kazoką.

— Aš ponaiti, noriu valgyti paduoti.

— Nesuprantu, ką kalbi.

— Kušat, kušat**), — prašneko Margevičienė.

— Ot, tave suvalgyti, tai aš galiu. Ne dievica, a jegoda***).

— Nereik man valgyti. Grįžk, Viktut, grįžk namo!

*) Tylėti.

**) Valgyti, valgyti.

***) Ne mergelė, bet uoga.

Prie Viktutės priėjo dar trejetas kazokų. Įkaušę, kalavijais žvangindami, jie erzino ją, laidė nešvankius posakius ir graibė už pasmakrio.

Artėjo pats pietų metas.

Viktutei skaudūs buvo kazokų prisilietimai, biau rūš jų veidai, bet ji keletą kartų nusišypsojo, kad tik ilgiau prie lango gautų pastovėti, ilgiau matytų Lauryną.

— Gal kailinius tau atnešti?

— Nereik nieko, Karnien, bėk namo, — paragino ją ir Rimkus. — Ir maniškei pasakyk, kad nebeateitų.

Viktutė žvalgėsi kaip sugauta ir nesiryžo nei bėgti, nei stovėti.

— Jei kurios sumuštos esat, tai eikit pas daktarą Liandsbergį,—atlėkė ir Margevičiaus balsas.

— Molchat! — sušuko juodasis kazokas ir nubėgo laipteliais aukštyn.

Sužvangėjo durys, suskambėjo riksmas.

— Na, ir jūs, gražuolės, aida iš čia!

Nespėjo Viktutė atsigręžti į Lauryną, o ryšulėlis buvo nebe jos rankose. Ją pačią du kazokai, po pažastimis suėmę, vilko į kiemą. Pasviro, perbalo, aiktelėjo, bet baimė užgniaužė jai gerklę. Ji garsiau nė nesusuko.

— Laurynai! — suriko iš visų jėgų Margevičienė. — Karniau!

— Ramiau, gražuolės, ramiau.

Ir kai trečiasis kazokas, tas juodasis, nubėgo laiptais žemyn ir girtu, pragariniu juoku paly-

dėjo draugus, pusgyvę, alpstančią Viktutę be-
tempiančius, Laurynas pamatė ir pajuodo kaip
anglis.

Jis šoko prie lango geležinių virbų ir atvirto
atgal.

Jis šoko antrą kartą: virbai sujudo.

Kai jis šoko trečią kartą, virbai sulinko, lan-
gai suskambėjo. Stražnikas šovė į langą.

Laurynas nepasitraukė. Persimainęs, baisus,
jis tik kriokė, tik daužė virbus, nebodamas taik-
lesnio šūvio.

Iš kambario išbėgo susijaudinęs Ulijanino-
vas.

— Čto za kriki*)? Dirbti negalima!

Išėjo ir kazokų vyresnysis.

Senos moterys, žydai, senukai, stovėję apie
valsčiaus namus ir verkšlenę, staiga išlakstė kaip
žvirbliai, trankaus šūvio išgąsdinti.

Margevičienė apalpo.

Viktutę numetę ant prisnigto, pašalusio kie-
mo, kazokai prunkštaudami pasislėpė už namo.

*) Kas čia rėkia.

VIII.

Užėjo trečia naktis. Tamsi.

Ant miestelio blykstelėjo žvaigždės. Pradžioje mirgėjo nedrąsiai, tartum verkdamos, bet kai mėnulis, išplaukęs iš po debesų, atgrėžė veidą į bažnyčią, drąsiau sumirgėjo ir žvaigždės.

Miestely vis dar tebetriukšmavo girti kazokai. Dalis jų ir stražnikų jau buvo sugrįžę į savo pirmykštes vietas, bet apstus būrys dar liko. Jie tebetrankė duris, tebedaužė langus, tebegaudė pabėgusiuosius.

Čia suimami, čia paleidžiami žmonės ir suklykdavo, ir suaičiodavo.

Nebebėgdavo žmonės į valsčių nei maldauti pagalbos, nei smalsauti. Visų širdys buvo suvarstytos, ašaros nebe ašaros.

Gydė motinos dukras, sūnus; tėvai bijojo iš trobos išlįsti.

Tik maža dalelė geraširdžių, užsispyrėlių žmonių naktimis slankiodavo aplink miestelį, šelpdavo sužeistuosius, ieškodavo miršančių.

O miršančių nestigo ir po trijų dienų.

Pagal bažnyčią visi namai tamsūs, lyg susikūprinusias, juodomis skaromis apsigobusias senutės. Čia viešpatavo tylą kaip grabę.

Bieloglovaitė buvo pabėgusi. Ilgiau kaip parą su Martinkiene ji gydėsi Klapatauskienės sandėliuke. Vos gyva vakare ėjo namo, bet kely kazokai ją pačiupo ir vėl sumušė. Ji šliaužė prie šventoriaus kaip akla, šliaužė bent mirti netoli mylimosios bažnyčios. Pailso. Apalpo. Gulėjo šventoriuje aukštienyka, rankas išskleidusi, tartum prie žemės prikaltą. Jos drabužiai buvo sudraskyti, veidas kruvinas, galva sukapota. Kasos paleistos mirko purve ir kraujuose. Blakstienas kilstelėjusi, ji silpnai sustenėjo, mėgino pasikelti, bet nebeturėjo jėgų.

— Pondieве, vandens, — sušnibždo.

Išgirdo tai šalia šventoriaus tvoros gulįs Dinikas. Ne iš karto ir jis pajudėjo: sumušė jį, sukapojo, prie pat namų sučiupę. Būtų nuvedę į valsčių, bet jis nebepastovėjo ant kojų. Nutempė pusverstį ir paliko.

Sąmonės nebetekdamas, rodos, sapnavo Dinikas antrą kartą lipąs į varpinę ir mušąs į varpus. Gaudžią, rodos, didžiuliai varpai kaip dvi bažnyčios, o jis dar šaukiąs, dar plyštąs: „Gelbėkit, vyručiai, mane, retavokit, mirštu!“

— O Jėzus, — suriko kažkas prie špitolės, ir tik dabar Dinikas prisiminė, kas įvyko.

Paskutines jėgas sukaupęs, dantis sukandęs atsisėdo. Čiuptelėjęs už pakaušio, pamatė savo

ranką nukirstais pirštais, kraujais sukepusią, ir vėl atvirto. Tik danguje, rodos, sumirgo milijonai mažyčių žvaigždelių, tik, rodos, pasipylė jos ant šventoriaus.

Antra naktis apie šventorių kaip šešėliai slankiojo du vyrai ir moteris. Apsižvalgydami, saugodamiesi priešo, kaip pelės slinko jie prie sužeistųjų. Bieloglovaitė vėl mėgino pasikelti.

— Zosyte, volungėle, — sušnibždėjo moteriškė, prie jos pasilenkusi.

— Kas čia? Panele Švenčiausioji...

— Tai aš, Zosyt. Vyrai, o Jėzus, Marija, skubėkit!

— Tss, tyliau, tyliau!

— Galva ronyta, vyručiai. Dėl Dievo meilės!

Zosyte, ar nepasikeli?

— Vandens...

Visi trys sugulė ant žemės. Kas daryti? Juk kiekvieną, mėginusį gelbėti sužeistuosius, įtardavo sąmokslininkaujant, kapodavo be pasigailėjimo, mesdavo į kalėjimą.

— Reikia jai perrišti galvą, galvą, — dusdama šnibždėjo moteriškė.

— Kokie plaukai! Kaip perriši?

— Dievulėliau mano, — pravirko moteriškė.

— Nebėr tavo kaselių, Zosyte! Žirkles! Adom, bėk, atnešk žirkles!

Pakėlė savo kruviną galvą Bieloglovaitė ir stipriai įsikibo į moteriškos pečius.

— Rozalyt...

- Ką, vargšele? Tyliau, išnevožys ir mus.
- Rozalyt, ar aš tebeturiu kairiąją akį?
- Tebeturi, dūšyt, tik kraujais apkrekėjus.
- Oi, galvą sopai

Biloglovaitė dairėsi apjakusiomis, baisiomis akimis ir vis arčiau glaudėsi prie moteriškės.

- Dievulėlis tave atsiuntei
- Tyliau, volungėle, prapulsim.
- Vo aš mirsiu, vis tiek mirsiu... smertis.
- Gyvensi. Dievulėlis švelniomis rankutėmis tave paglostys, — vos nepravirko Rozalija.

Tai jos draugė, jos kūma mieliausia.

Biloglovaitės veido bruožai buvo išstampyti. Ji kabinosi į moteriškės pečius, o kita ranka stipriai atsirėmė į žemę, tartum ligonis, mėginąs ištrūkti iš mirties patalo.

Atkūprino vyriškis su žirkėmis ir puodeliu vandens. Žirkės buvo surūdijusios, avims kirpti. Jos girgždėjo kaip du surūdiję kalavijai.

- Ar mane kirpsit?
- Tyliau, kažkas ateina.
- Kaip nori: smertis ar plaukai? — piktai sušnibždėjo vyriškis.

— Smertis! Be plaukų kur aš dėsiuos. Už Jėzusėlį, už bažnyčią smerties nebijau.

Ji paleido ranką, virto ant žemės, sukniubo, ir balsu sukūkčiojo. Adomas nebelaukė. Viena sauja suspaudė kruvinas kasas, kita keletą kartų čakstelėjo.

— Ateina, ateina! — sušuko perbalusi moteriškė ir keliais išslinko iš šventoriaus.

Vyriškis betgi grįžo. Pasisėmęs vandens, jis perpylė jos kruviną galvą ir tuomet šoko per tvorą.

— Nenoriu! Jėzau Marija, verčiau smertis, smertis ...

Ji apalpo.

Dar linksmiau nušvito mėnulis, žvaigždes padidėjo ir ėmė pleventi kaip paukščiai žibančiais sparneliais. Aprimo miestely. Bieloglovaitė gulėjo viena tarp dangaus ir žemės. Ji nematė žvaigždžių, nei mėnulio. Tik kažkur pasąmonėje jautė, kad drėgna žemė čiulpia ją į save ir migdo amžinai, amžinai. Ji net nusišypsojo, veide išnyko skausmas, baimė.

Dinikas buvo laimingesnis. Susilenkdamas, ropla prie jo prislinko vargonininko kaimynas, jaunas vaikas, ir pagelbėjo nuo žemės pasikelti.

— Einam, einam ...

— Kojų nebepavelku.

— Pas mus į tvartelį...

— Duok, Dieve, tau dangų. Ranka nusopo kaip ratuojama, — sustenėjo Dinikas.

Berniukas pūkštė, bet jį ant pečių užsimetė, sunkų, kaip šlapią rąstą ir nunešė.

— Šičion, lįsk, lįsk!

Dinikas įrėpliojo į mažytį tvartą. Baltaveidė karvė buvo begulanti. Netikėtai įsiveržę, vyrai karvę išgąsdino. Ji striktelėjo, prisiglaudė

prie sienos. Nuo jos šonų varvėjo dvokias degutas ...

— Papūnis sakė, kad čia pasikavotum. Jis matė tamstą gulintį...

— A-a-a. Dieve, užmokėk ...

Berniukas išbėgo ir prirėmė duris. Dinikas valandėlę gulėjo, žiūrėdamas į išsigandusią karvę. Kas minutę vis ryškiau ėmė busti jo sąmonė. Jis suprato, kad jam reikia slėptis. Bet kur? Argi mėsle?

Ūmai jis išgirdo keletą balsų. Kalbėjo rusiškai: kazokai, aišku. Nieko nelaukdamas, kad ir sužeistas, kad ir vos gyvas, Dinikas įsikasė į mėšlus mikliai, greitai kaip kurmis ir galvą prisidengė karvei paduotu šieniu. Rankovė prilipo prie kruvinos rankos, šilima perėjo per kaulus, skausmas aprimo. Tarytum mylimas svečias minkščiausiam gulte Dinikas mėsle užmigo.

Trečiasis — Saunoris — šliaužė link Kražanės. Iš kairiosios ausies jam tekėjo kraujas. Jei palenkdavo galvą į kairę, tai į viršugalvį skausmas mušdavo kaip plaktuku. Žemė, sruogomis sušalusi, drumzlinu sniego nuberta, styrino rankas ir kojas. Atsigulęs ant pilvo, jis suprato upės neperplauksiąs; iš lėto slinko į kairę, į miestelį.

Pro namų kertes žvilgčiodamas, prisiklausydamas šliaužė Saunoris pas žydą Leizerį, kuris gyvena arčiausiai. Petkus pas jį malkas kapodavo, Saunoris buvo pigiai pardavęs rugių ...

Gal priims Leizeris, gal išgelbės ... Juk ir jį, Saunorį kazokai antrą kartą sumušė. Kol kazo-
kai bus, nepasiekti jam namų.

Mėnulis pasislėpė už debesų, miestelis nu-
tamso, nors į akį durk. Visas jėgas sukaupęs,
Saunoris pagaliau prišliaužė prie žydo namų ir
atsargiai pasibeldė. Tyla. Tuomet Saunoris,
jau visai alpdamas, stuktėlėjo į langą taip smar-
kiaiai, kad bematant durys klinktelėjo.

— Kto tut, gospoda*)? — iškišo Leizeris ap-
šepusį veidą.

— Leizeri, aš, Saunoris, retavok!

— Ui, — sušuko Leizeris ir pabalo. — Ne-
begyvas tu! Ui, kraujas!

— Įleisk ...

Leizeris iškišo galvą kaip varnėnas iš inkilo,
apsižvalgė ir karštai ėmė šnibždėti.

— Pro čia negalima. Ui, man sudegins. Eik,
Saunoris, aplink.

— Nebepaeinu.

— Rivke, kum hier!**) Ai, ai! Niu, eik čia,
niu, tik repečkom, repečkom. Kazokai visur
veizd. Ai, ai, ai! Tss-ss-ts!

— Leizeri, nebijok. Pamanyš, kad šuo.

— Šuns? Koks tu šuns? Niu, gichar!***).

Saunoris 5rėpliojo į Leizerio trobą. Langai iš
vidaus buvo uždengti juodais skudurais, viduje
degė žvakės.

*) Kas čia, ponai?

**) Rivke, eikš.

***). Greičiau.

— Vandens, Leizeri!

Įbėgo Rivkė. Suveltais plaukais, išblyškusi, taukuotą šlebę užsimetusi, ji piktai pagrasė vyrui ir vėl pasislėpė.

— Ui, nēr vandens, nēr. Lipk čia, lipk.

Žydas pakėlė dangtį.

Įkrito Saunoris į rūšį kaip maišas ir vos nesuklykė iš išgąščio. Patamsyje gulėjo nejudą ir nekalbą žmonės. Jis nė neklausė. Jis suprato, kad čia tie patys kražiečiai, pasislėpę nuo kozo-kų bizūnų, nuo kalėjimo.

Saunoris prisiglaudė prie šalto mūro, panėrė galvą, ir jį ėmė krėsti šaltis. Rodos, norėjo prartarti žodį, paklausti, kas čia daugiau yra, bet neįstengė, nė lūpomis nepajėgė krustelėti. Tik girdėjo dūsaujant, stenant, ir iš vienmarškinių, pilkuojančių lopų įsitikino, kad čia jo draugai.

— Čia mes uždusime, — tarė kampe girgždąs balsas, ir Saunoris pažino Katkų.

— Juozai, ir tu čia?

— Aš. Koją maskoliai išlaužė. Saunoris, tur būt?

— Taigi. Įmetė žydas kaip maišą.

— Tylėkit! — grasinamai tarė kažkoks vyras tamsoje ir atsistojo. — Tas žydas kaip aniols.

— Antra diena dūksta, iš palėpių iškrapšto... O jis mus laiko.

— Betgi čia smirda pasiutusiai, — jau pajėgė ištartti Saunoris. — Smarvė net dangtį kilnoja ...

— Tas senis čia smardina.

Smarvė buvo neaprašoma. Oro trūko, šaltis krėtė kaulus, baimė varstė visų širdis.

O viršų kaukšėjo žingsniai, šlepsėjo šliurės. Gal nesuprato kražiečiai, bet žydas bijojo sudėti akis. Apsiraišiojęs kaktą ciceliais, rankas apvyturiavęs odiniais, blizgančiais apivaraais, jis meldė Abraomo Dievą, kad neišbriautų pas jį kazokai. Tik iš smarvės, iš jų tylių dūsavimų, kurie ir pro akmenis prasiveržia, kazokai suprastų, kodėl Leizeris toks neramus.

— Ak, ir man būtų bėda, — vos neverkė Leizeris, — man būtų didelė bėda. Nė Abraomo Dievas neišgelbėtų. Kaip viesulą užtraukčiau nelaimę ant visų Kražių žydų.

Pro namo šalį nudainavo girti kazokai.

Leizeris stabtelėjo kambario vidury, užgesino žvakę ir gulė ant grindų. Rūsy šnibždėjosi. Rūsy prašė vandens, o pro plyšį sklido tokia smarvė, kad Leizeris atmetė galvą.

— Ignai! Ignai!

— Ką sakai? Ar man? — pasigirdo iš požemio prikimęs balsas.

— Tu smardini. Ui, kaip tu smardini! Per tavo mes visi k a p u t...

Kazokai nuėjo. Žydas lengviau atsiduso. Jis nuėjo pas žmoną.

— Gei!*)

— Rugių parduodavo, malkas sukapodavo, baronkas pirkdavo. Paskutinė naktis: rabinas sakė ... — aiškino Leizeris žmonai ir pagyčio jai į veidą.

*) Eik.

IX.

Retas žinojo Sorelio skausmą ir paslaptį.

Jis nekenė rusų kazokų.

Jis nekenė jų kaip faraono, žydus išvariusio iš Egipto žemės.

Tik be šeštadienio Sorelis bijojo apie tai prasiarti.

Penktadienį, vos saulei nusileidus, jis meldavos, kratydamas, purtydamas galvą iki apsvaigstant.

Ir visuomet maldą baigdamas, pamatydavo kazokus: praskrisdavo, pratrypdavo jie baisūs, kruvinomis rankomis kruvinais kalavijais.

1861-63 metai. Lenkmetis ...

Sorelio tėvas Mauša slaptai statė maistą Telšių miškuose apsuptiems sukilėliams. Jis sočiai pelnė, bet tikėjosi dar daugiau. Vienas kartas nemelavo: kazokai sučiupo Maušą ir pakorė ant storos ąžuolo šakos.

Laukė Sorelio motina, laukė Sorelis ir dukterys tėvo sugrįžtant. Nesulaukė. Kiti žydai, išgverusiais ratais apvažinėję visus žemaičius, parvežė liūdną naujieną.

Skurdas apniko Sorelių šeimą. Svirpliai ne-
čirškėjo pakampiuose, šaltis kaulų nelaužė, bet
mintis praturtėti, įsikurti kokį gešeftą, ypač nuo-
moti Šemetų smuklę, išdulkėjo iš jų galvų. Tai
ir buvo baisiausia.

Vertėsi Sorelis stintomis, puodais, vėliau ska-
relėmis, karoliais ir, greitai pasenęs, greitai iš-
sieikvojęs ir turtą, ir jėgą, užsidėjo ant pečių
kromą.

Kromą vilkdamas, pagalvodavo Sorelis, kad,
jei ne liūdna tėvo mirtis, nereikėtų jam tokios
sunkenybės tampyti.

Antra para baigėsi, o Kražiuose vis triukš-
mas ir triukšmas. Nei kazokų, nei stražnikų
nesumažėjo. Tardytojas Ignatjevas, prokuroro
padėjėjas, isprauninkas ir pats Klingenbergas vis
dar tebetardė kražiečius, tebegaudė išbėgioju-
sius.

Žmonės čia šiepdavos, čia vis dar pakliū-
davo į kazokų nagus. Bent kiek pasipriešinę ar
šiaip iš veido nepatikę, būdavo sumušami, suku-
vinami ir paliekami kelyje. Iš čia instinktyviai,
sąmonei temstant, šliauždavo prie bažnyčios, į
šventorių ar linkui Kražantės, kuri šiuo kartu
jiems rodėsi dar kazokų nesaugojama.

Toli už vienuolyno mūrų, ant nušalusios
kupstuotos žemės, gulėjo senis, atkiūtinęs ginti
Kražių bažnyčios kartu su žmona. Jis nešūka-
vo, nelaidė akmenų į stražnikus ir laimingai bu-
vo išsprūdęs iš bažnyčios, tik nebesurado savo

žmonos. Dešimt kiemų apėjo, šimtą žmonių išklausinėjo, kiekvienam su ašaromis nupasakojo, kaip jo Praksėdėlė atrodanti, bet neužtiko jos nė pėdsakų. Ir nežinojo senis ką bedaryti. Keturiolikos metų duktė namie, sūnus karinės prievolės pašauktas, ūkis vienas kaip paklydusi šarka, kudakina palaidos vištelės, krypuoja, bliauna karvutės, kažin keno prižiūrimos ar ne.

Dievotas buvo senelis iš pat mažens. Kai jo sūnų buvo „vėjas“ nusmelkęs pusiau, kai nebevaldė visos kūno pusės, senelis pirkto Telšių bažnyčiai mišiolą, o į Šiluvą beveik keliais nuėjo ir išverkė iš Dievo stebuklą. Vienas vienatinis buvo sūnus ir toks lipšnus, darbštus. Atsigaiveliojo jis vasarą, o rudenį ir visai pasveiko.

Išgirdęs, kad Kražių bažnyčią rusai užpuolė, senis metė visą savo lobį ir, namą švęstu vandeniu apšlakstęs, laukus, gyvulius peržegnojęs, nubėgo į Kražius.

Neseniai gavęs iš sūnaus laišką, taip gražiai surašytą su „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus“ ir baltųjų rankelių bučiavimu, pranešimu, kad „aš, jūsų sūnus Ignas, esu pakeltas į puskarininkius“, jis pakėlė akis į Nukryžiuotojo Kristaus paveikslą ir dėkojo jam. Tai kaipgi jis ars žemę, šers gyvulius, valgys riebius kopūstus, jei Kražiuose Dievas skriaudžiamas, jei visi, kas gyvas, bėga jam nusilenkti, pasirodyti, kovoti už Jo bažnyčią, atsidėkoti?

Danguje vis dar tebepleveno žvaigždės, tik šaltis kaustė žemę, vagojo jos veidą blizgančiomis slidžiomis raukšlėmis.

Senelis nugirdo šventoriuje kažką vaitojant, akyse jam švystelėjo net vyro šešelis, tačiau jis nebepabūgo. Sutemus grįžo atgal ir pamiesčiu kiūtino arčiau prie bažnyčios galvodamas, kad Dievas viską pakeis į gerą.

Užklupo vargšą du kazokai ir sumušė. Ant kelių atsiklaupęs, aiškino nieko nedaręs, tik savo žmonos ieškojęs, bet Dono sūnūs jo neklausė.

— Tikriausiai šnipas — uostinėja,— nuskiedė pro dantis vienas kazokas. Kitas čakstelėjo bizūnu per galvą, tiesiog į smilkinį. Senis aiktelėjo ir krito ant žemės.

Sušvilpavo ir vėjas. Skrido jis žemai, pagal šalčio sukaustytą žemę ir pūstelėjo seneliui į veidą. Šis atsigavo. Bet širdis verkė. Verkė daužydamosi krūtinėj taip gailiai, taip graudingai, nors iš akių neriedėjo nė viena ašara. Ak, nepravirko senelis, tėvui, motinai mirus, nesudrebojo jo apatinė lūpa, kai prieš trejus metus, gyvulių marui užėjus, krito jo paskutinis meitėlis. Tiktai kai sūnų vežė į kariuomenę, jis nusišluostė akis, bet ir tai nosinė liko sausa: kietas buvo žemaitis. Jį gyvenimas kad ir įkaitindavo iki raudonumo, bet nė karto nebuvo suplojęs: jis buvo kietesnis už geležį, už plieną, nors skausmas, gyvenimo vargai kaip rūdys įsisunkdavo į jo širdį. Šito niekas nepastebėdavo, tik jo žmo-

na, gyvenimo draugė, kuri jam buvo brangesnė už visus Žemaičius.

Staiga nugirdo senis, kad netoliese, apie trejetą šimtų žingsnių nuo jo, kažkas šnibžda. Akis prasytynęs, susiėmęs rankomis, kad vėjas nepūstų snaigių, o šios tirpdamos ant blakstienų jų netemdytų, įsižiūrėjo, visas jėgas sukaupdamas.

Čerška žemė, čirpsi skarda ar geležis, girdėti rusiškai šnibždesiai.

— Vėl kazokai ateina, — krustelėjo jis lūpomis. Prigulė prie žemės ir susirietė, kad tamsoje manytų, jog tai kupstelis.

Garsai didėjo. Švystelėjo ugnelė ant žemės, sukrutėjo trys šešėliai.

Mirštama baimė apniko senį. Dabar jis aiškiai pamatė, kad žmonės tūpčioja vietoj, o vienas kasa duobę. Kasa sunkiai, kažką kaldamas į žemę ir prunkšdamas kaip arklys.

— Užmuštuosius laidoja, — balsu pagalvojo jis.

Valandėlę, dvi, tris jis gulėjo ramiai, ir šis posakis išspruko jam iš lūpų, tartum kažkas pašalinio, jo neliečiančio. Tiktai kai pamatė antrą švieselę krintant ant žemės, jis sustiro iš baimės ir siaubo.

— Na, o jei mane pamatys ir užkas?

Staiga suskambėjo aiškus ir ryškus balsas:

— Stoj*)! Kas čia?

*) Stok!

Senis krustelėjo galvą, tačiau ji pasidarė sunkesnė už visą kūną, nė nepajudėjo. Pro apšalusias blakstienas nužiebė jo žvilgsnis iki Kražantės. Aiškiai pamatė artėjant šešėlį, pagaliau, išgirdo ir kalbant.

— Sveiki, ponai kazokai. Tai aš, žydas Sorelis.

— Ko čia tau reikia?

— Ui, aš kromininkas, ne metiežnikas. Jūs žinot, ką gubernatorius pasakė? Muškit metiežnikus, bet žydų nerušiokit. ..

— Na ir čiort s toboi*)! Bėk namo.

— Nagaikų gausi ir tu!

— Gaspodin kozak,**) jei manęs nemuši, aš žinau vieną daiktą.

Vienas šešėlis išsitiesė ir priartėjo prie Sorelio.

— Stoj! Ką tu žinai?

— Ui, a faininke mergaičių, — visas suvirpo Sorelis, net senis gulėdamas matė, kaip kratosi jo galva. — Tik ša, ui, ša!

— Bej židą,***) vyk nuo čia! — šūktelėjo balsas.

— Ui, už ką žydą? Ar aš bažnyčią gyniau? Ne mišiugina kop.****) Tie durniai gynė, tie prieš ponus kazokus ranką pakėlė. Jei taip man, tai aš cakt, cakt!

*) Na, ir velniop tave!

**) Pone kazoke.

***) Mušk žydą.

****) Kvaila galva.

Priėjęs kazokas nebeklausė. Bizūnu pertraukė Soreliui per pečius, o šis suklykė, sugageno kaip pašauta žąsis ir nuplampojo tolyn.

— Matė tas biasas! — priėjo kazokas prie būrelio.

Ne viską senis suprato rusiškai, bet šį kartą, rodos, kiekvieną žodį kažkokia nematoma jėga jam vertė. Nesuprato dar, kas čia dedasi, bet jau kūnas pats stingo, baimė šiaušė plaukus.

— Laidoja kažką, užkasa tie netikėliai, — puolęs poteriauti, galvojo senis.

— Nadielajam dielov s etim gubernatorom,*) — dar garsiau prašneko kazokai. — Semion greičiau kask arba velkame į upę.

— Jau!

Blykstelėjo šviesa. Trys šešėliai pasilenkę žiūrėjo į žemę svarstydami, ar užteks gilumo. Ir senelis pamatė duobę. Šalia duobės gulėjo sukruvinti moters ir vyro lavonai. Moteriškė buvo įsukta į margą skarą, su kokia buvo atėjusi jo Praksėda. Pamatė senis, ryškiai pamatė vieną nūmargintą žąselę ant kojos. Kita koja buvo basa, pamėlynavusi, tartum gangrenuota. Vyras buvo apdengtas miline ir batuotas. Kulnys buvo apkaustytos pasagėle, tiek nudilusia, kad ji žibėjo kaip stiklas.

Šviesa užgeso, bet senio akyse ji tebežibėjo. Aiškių aiškiausiai jis tebematė duobę, vyrą ir moterį.

*) Pridirbsime dalykėlių su šiuo gubernatorium.

— O Jėzau, Marija, — staiga sušuko senis ir pakilo ant kojų.

— Kto tut?*)

— Ką jūs, parmazonai, darote?

— Tsss, molči!**)

— Netylėsiu, bet rėksiu visa gerkle.

Šaukdamas, griūdamas pribėgo senis prie kazokų ir sukniubo.

— Pati mano, O Jėzus, Marija!

— Tylėk, prakeiktasis!

Kazokai ir lavonus užstojo. Jų veidai buvo ramūs, nelyginant jie tik kiaulę svilintų.

— O Jėzus, Marija, leiskite!

Vienas išsivilkęs kazokas stovėjo prie duobės ir sumerkė akis. Prikandęs lūpą, sugarankščiavęs kaktą, jis žiūrėjo į senį per draugų pečius, taip smarkiai pūsdamas pro nosį, net garasėjo.

Karštai perbėgo kraujas senio gyslomis, akys sužvilgo piktai, nenumalšinamai, pirštai sutartėjo. Nebe sumuštas jis buvo, nebe perkirsta galva ir išbėgusiomis, kaip jis pats manė, smegenimis. Pro tarpkojus, pro rankas, įsirėmusias į šonus, senelis matė Praksėdos skarą, tik veido neižiūrėjo: buvo tamsu tamsutėliai.

— Iš kur tu? — paklausė kazokas, stovįs prie duobės.

— Ak, juk ir jūs žmonės, pabijokit Dievo, — staiga susielvartavo senis ir visas suvirpėjo. — Mano sūnus taip pat žalnierius!

*) Kas čia?

**) Ts, tylėk!

— Tu kareivis?

— Ne, ne, mano sūnus. O aš pats nuo Telšių. Jėzau, Jėzau, juk tikrai mano pati, — staiga suklykė senis, pastypčiomis pasikėlęs ir tikrai pamatęs savo žmonos skarą,

— Eik namo, kvaily! — stūmė jį kazokas.

— Žmonės, retavokit! Gyvus į žemę kasa!

— iš visų jėgų sušuko senis ir puolė prie kazokų.

— Vot, čiort!*)

Kalavijo šonu vožė kazokas seniui per galvą, ir jis susirietė, sugargaliavo, ir jo akys užsimerkė.

Sorelio figūra judėjo tamsiame fone. Pagaliau sustojo atokiau kaip pranašinga dvasia, kaip pakaruoklis, gąsdinąs prietaringą žmogų.

Spiaudydamiesi, pašnibždomis kalbėdamiesi, kazokai lankstėsi prie žemės: iš tolo atrodė, tartum jie, plaukdami per upę, į sūkurį patekę, taškytųsi vietoje.

— Ar, matai, — kumštelėjo vienas kitam kazokai.

Sorelis stovėjo.

— Tai tas prakeiktasis žydas!

Pykštelėjo šūvis: jis nuzvimbė, nuaidėjo, skrosdamas nakties tylą, o Sorelis suriko gervės balsu ir sukniubo ant žemės.

— Biesams tiesiog taikei. Pridarys žydai skandalo!

*) Tai velnias!

— Nebijok, pasikels.

— Dar blogiau, — atsakė trečiasis. — Išplepės nubėgęs. Kalba prokurorą esant minkštą ..,

— Spiauti kazokui į prokurorą!

Sorelis suplasnojo lyg višta, smiltyne kapstydamasi, o kai pakilo, tai kaip kulka nuzvimbė.

Rytas buvo šaltas.

Sorelis ilgai miegojo, bet pabudęs savo žmonai papasakojo visa, ką matęs, girdėjęs. Ši apalpo.

Į skvernus įsikibusi, Sorė laikė savo vyrą, kad jis nebeeitų į miestelį, bet kromininkas, Senąjį Įstatymą cituodamas, mėlynuodamas įrodė, kad moteris neturinti proto, negalinti net drįsti vyruį trukdyti, ir išbėgo iš namų.

— Ui, šito niekas nežino. Niekas nepamano. Gyvus žmones laidoja, užkasa. Ai, gevalt! — šnibždėjo jis pats sau kaip poteries ir, čia vienam šnipšt į ausį, čia kitam, pasileido į Latelius pas ponus Dobkevičius.

Sorelis viską žinojo. Jis žinojo, kad ponia Dobkevičienė buvo suimta, ištardyta ir. paleista ir kad ji tik viena iš visų dvarininkų turėjo aukšinę širdį.

— Ui, kas bus, kas bus, kai aš jai viską pasakysiu, — mąstė Sorelis, nukaitęs kaip žarija, keleliu klampodamas. — Tik vieni Dobkevičiai iš manęs nepirkdavo, parka vadindavo. Dabar pamatys, kad ir aš turiu širdį, o kazokų nekenčiu! O gal ten buvo Rimkus? Ne! Mačiau jį suimtą!

Kratė žydas galvą, blaškėsi jo mintys.

— Visi žydai buvo geri, bet aš geriausias. Nunešiau jiems ėsti, visas naujienas išrokuosiu. Kazokai pabus, vieną kitą išveš, numarins, bet Žemaičiai liks. Liks ir Sorelis Žemaičiuose, ir jo kromas. Prisimins kražiečiai jį buvus fain žydą, nė vieno kazokams neįdavus. Dargi į jį patį tie razbaininkai šovė iš pištalieto. Tuomet pirks iš jo, tuomet brangiau mokės, ir jis bent prieš mirtį visą vištą šabase suvalgys. Dievas geras, Dievas galingas. Jis duoda ašaras, bet nepasigaili nei šypsenos, nei auksinių pinigų.

— Ar ponias namie? — pūstelėjo iš burnos atodūsi Sorelis, tarnaitę sutikęs.

— Serga.

— Ui, užjovyk, kad Sorelis. Aš tiek papasakosiu, tiek apzinaiminsiu, ir ponias tuojau išgis.

— Kad tave kiaurai!

— Tu pati kiaurai, ožka.

— Von! Dar jis čia zambrys! Žinai, kad ponias iš tavęs nieko nereikia.

— Pasakyk ponias, ba rėksiu.

— Durnius.

— Ak, ką ta mergė, — mąstė Sorelis, kiek nusivylęs. — Ponias kitaip mane priims.

Tarnaitė netrukus grįžo.

— Eik, tik per kuknią.

— Ui, aš galiu ir per kuknią, ir per stogą. Ponias mane priims?

— Tik rioglink, susimildamas.

Žemo ūgio, stora, apyplačio veido senyva moteriškė sutiko Sorelį prievirtuvy.

— Jasnai, — šoko pasakoti Sorelis. — Į mane kazokai šovė iš trijų pištalių. Kad aš visą amžių be druskos valgėčiau!

— Na?

— Jasnai, aš žinau: tamsta viską gali. Tamstos tokia gera širdis, tokia švelni. Aš drebu ...

Dobkevičienė susirūpino ir uždarė virtuvės duris.

— Nebūkštau, pasakok, tik nešauk. Mano vyras serga.

— Dėkui, ui, dėkui, aš taip bėgau, taip bėgau.

Atsisėdo Sorelis, pliaukšėjo sau per juodą, ilgą drabužį, mirkčiojo akimis, purtė galvą.

— Ui, vai, kas dabar neserga, jasnai. Mejeriai išsigando. Ponia žinai, šita galanterė. Gimdė mėnesį anksčiau, ui! O Mejeris verčia, nusiskandinti nori. Šliomienė trečią dieną neėda. Mano žmona kaip vanagas pasidarė, tik plūsta, plūsta. Ui, ponai, ką aš čia kalbu. Kazokai dešimt lavonų užkasė !!!

Dobkevičienė nubalo.

— A ich bin aid! Viską mačiau savo akimis, net buvau pasilenkęs prie duobės. Kazokai jodinėja po kaimus, muša ir muša, o aš vis paskui. Vo tie sumušti šliaužia prie bažnyčios, aš paskui. Gubernatorius liepė žydų nemušti. Nebijau aš,

jasna pani, kazokų. Bet anie mano tėvą pakorė! Prisiekiau Abraomo Dievui.

— Kurgi tamsta matei?

— Dėkui, ponია, kad mane tamsta pavadinai. Ui, dideliai man malonu. Kur? Vo gi už klioštoriaus! Aš galėsiu parodyti.

— Pone Dieve, kokie laikai!

— Metiežas, tikras metiežas. Tik nė vieno nepakorė. Ui, jei būtų pakorę ... Ir žinai, kodėl aš pas jasną poniją atbėgau?

— Ne.

— Ponia esi gera kaip angelas, razumna kaip Saliamonas, nepyk. Ot, parašyk carui, viską parašyk. Anuos į turmą sugrūs, į Sibirą išveš. Tie mužikėliai rašė; bet ką anie gal rašyti? Ui, aš geriau koja parašysiu, kaip Razminas ranka.

Oobkevičienė tylėjo, giliai susimąsčiusi. Mielas šį kartą jai buvo šitas žydas, baisios jo naujienos, nors ir pati suprato, kad nekiekvieną jo žodį galima imti tikru pinigų.

— Ar areštuotųjų dar neišvežė?

— Ui, Andriejauską jau surišo. Tamstos darbininką, sako, į Sibirą išveš. Gevalt, jasna pani. O kad mane vežtų, aš neverkčiau. Ui, man būt smagu. Tai kaip, ponია, jei eisite, aš parodysiu. Galėsiu naktį nuvesti į tą vietą, kur užkasti. Man rabinas sakė: caras neleido žmonių kotavoti iki smerties ir į žemę užkasti.

— Gerai, gerai. Bet mane pačią suims!

— Ui, jasna pani, kaip gali tamstą suimti?

Sorelis pašoko.

— Jasna pani, aš toks biednas žydelis, — puolė prie Dobkevičienės. — Kai ramybė sugrįš, gal ir ponია pasakysi: tas žydas, tas Sorelis už jus ašaras liejo.

Žydas pravirko: lašėjo iš akių ašaros net barzda sušlapo.

— Koks aš dideliai biednas. Sidabrinį rublį veizdžiu vieną kartą per dešimt metų. Variokus visi duoda pažaliavusius. Ui, gevalt...

— Na, neverk, nesigaluok, — švelniai šyptelėjo Dobkevičienė ir išeidama tarė: — Palauk.

Iėjo tarnaitė ir Soreliui padavė rublį.

— Ui, kad anai vis būtų su cukrum, kad jasna pani ... Aš geidžiu ranką pabučiuoti, ..

— Dar ko! Ponია sakė, kad bėgtum ir nešnekėtum čia buvęs.

— Tik manęs nemokyk. Į kąsnelius sukapos — necyptelsiu.

— Tai visų galų žmogus. Bėk jau!

— Nebūk tokia pikčiurna, — nušvito Sorelio akys. — Stučkų tau atnešiu, muilo ..

— Su tomis stučkomis tu, kaip šėtonas su savo palydovais, — apsižvalgė tarnaitė. — Atnešk ar ką jau ...

— Skarelę nutašytą, žibančią. Tokia graži tavo kakta, razumna ...

— Liežuviu raitoti tu moki, — net kaistelėjo mergina.

X.

Jojo penki kazokai: trys pasuko į Dobkevičių dvarelį, du į kairę.

Kelios varsnos nuo Dobkevičių, kirtimuose, stovėjo trobelė, ankšta, siaura, lyg milžino delno suplota, lentiniu stogu dengta, baltu kaminu pagražinta.

Rioksojo ji vidury dirvono kaip šuns ląsta, be jokio medelio, be tvoros mietelio, be kitos kokios pastogėlės. Trobos langai šiaip taip buvo įžiūrimi lyg mažiausia žvaigždelė dangaus erdvėje, tik užburbėję, užšalę, net baltavo iš lauko. Nesunku buvo suprasti, kad tos trobos pečius seniai bebuvo kokią malkelę ar žabų saują surijęs.

Kazokai prijojo ir lingavosi balnuose abejodami, ar čia gali rasti gyvą žmogų. Tačiau vienas pamatė pro langelį krutantį šešėlį ir nušoko nuo arklio. Nušoko ir antras.

— Zdrastvuj, babuška. *) Ar metiežnikų yra?

*) Sveika, bobele.

Senutė Grigulienė stovėjo trobos vidury prasižiojusi, drebanti. 71 metų amžius ryškiai atspindėjo jos veide.

Trobos durys buvo šlapios, apšarmojusios, nors lauke šaltis mažai tesiautė. Pečius, nors ir naujas, bet jau suskilęs, lovelė menkutė, ir ta pati pakrypusi.

— Ko nekalbi?

— Nesuprantu, ponaitėliai.

— Dočka jest, a?*)

— Dočka mirė.

— O sūnus?

— Neprigirdžiu ...

Senutė rodė į ausis, bet rankos šokinėte šokinėjo. Suprato ji, kad kazokai ieško jos vienatinio sūnaus, Kostelio, kuris, vos spėjęs užsokti ant pečiaus, nė kvapo nerodo.

Priepečyj buvo vąšelis. Virė bulvienė.

Kazokai persižvelgė, ir vienas jau norėjo eiti laukan, tačiau kitą nelabasis stūmė žvilgterėti, kas garuoja.

— Gal vorką**) verdi, sene, a? Apie Varnius sunkia

— Vorkos nėra, ponaičiai ... Ir mano a. a. tos tručiznos negrė.

— O kas ten ant pečiaus? — kilstelėjo kazokas galvą.

— Paršeliai ...

*) Dukrelė yra, a?

**) Degtinė.

— È, è! Kelk, molodec.

Senutė nutirpo. Sūnus suprato pažintas. Sujudėjo, pakilo, akis ėmė trinti.

— Ponai, ponaitėliai, — sugageno senutė. — Jis vienas pas mane. Ubagėliai mes ...

— Lipk žemyn, — suriko ir antras kazokas. — Vodki nėra, o metiežnikų pilna.

— Ne metiežnikas jis ... Vaikis dar.

Sūnus nušoko nuo pečiaus ir stovėjo ne tiek nusigandęs, kiek susigėdęs. Tai buvo šviesia-plaukis, ištįsęs šešiolikos metų pusbernis, šviesiomis, kūdikiškomis akimis.

Senutė puolėsi čia prie sūnaus, čia prie kazokų, virpėdama, kūkčiodama, aiškindama.

— Trys mano sūnūs žaliūkai mirė. Vyras pernai į amžinatilį nukeliavo. Ugnelė trobesius sudegino. Pasigailėkit! Jis mano visa pamačis, mano vienintelis ... O Jėzau, Jėzusėli...

— Vrioš*), babuška. Meluoji, nors mes ir nesuprantam. Caras įsako, reikia klausyti. Renkis, jaunuoli, — linksmi įsakė kazokai.

Sūnus nusikabino nuo gembės kailinius, įsispyrė į klumpes, užsitraukė kepurę. Jo veidai buvo ramūs, rankos nevirpėjo. Tik kepurės matikę prie galvos spausdamas, kiek susitraukė, nes ir jo galva dar nebuvo sugijusi.

— Mama ...

— Tai eisi?

*) Meluoji.

— O kas ?

— Mane vieną ... Ne!

— Nešūkauk, bobše. — pagrūmojo senesnysis ir parodė bizūną.

— Neisi, Kosteli...

— Mama!

— Užmušti tave veda, užkapoti kaip vana-gai. Vo už ką? Neleisiu! Verčiau tegul mane!

Senutė įsikibo į sūnų, persimainė, pasidarė baisi ir rūsti.

— Skoriej,*) sakyta! — pyko senesnysis ka-zokas.

— Jis nekaltas. Nebuvo per metiežą. Aš bu-vau!

Senutė mušės į krūtinę, rodė rankomis, kad ji daužiusi bažnyčios duris, laidžiusi akmenis. Ka-zokai nesuprato. Senesnysis timptelėjo ją už rankos ir nustūmė į kampą.

— Biesai tą senę nematė. Čiort s niej! — už-jausdamas prašneko jaunesnysis.

— Įsakyta — šventa! — atsikirto draugas.

Senutė vėl pripuolė. Kaip iš medžio krisda-ma katė, ji kabinosi į kazokų krūtines, šaukė, maldavo, o sūnus stovėjo nė krust, baltas baltu-tėlaitis.

— Surišime tave, jei puldinėsi, bizūnų gausi!

— Nesuprantu. Nevidonai jūs. nesuprantu. Bet akys jūsų pasako. Pakoros Dievas už mane seną, už mano ašaras. Atstokite!

*) Greičiau

Senesnysis kazokas įširdo. Nutraukęs nuo vagio storą rankšluostį, jis čiupo senutei už rankų ir bematant jas suveržė. Senutė nebeverkė. Ji urzgė, šniokštė, plūdosi, pasiryžusi gyventi ar mirti. Jos multininis sijonas švaistėsi į visas puses, gyslotos, pageltusios blauzdos virpėjo. Vienplaukė, nubirusiais žilais plaukais ant kaklo ir akių ji spruduliavo, gaudė kvapą kaip skęstanti. Jei rankos nebūtų taip greitai buvę surištos, jei bent ištraukti jas būtų pajėgusi, sudiev kazokų akys!

— Rišk sūnų! — sušuko jaunesniajam.

Kazokas Kostą susirišo be pasipriešinimo. Sūnaus rankos buvo nedidelės, švelnios, nors jau pūslėtos ir nudaužytos. Laikė jis jas atkišęs ir žiūrėjo į motiną pilnomis gailesčio akimis.

— Nesiduok, nesiduok kaip avelė tiems bambizams, kraugeriams! — duso senutė.

Tuščios buvo vargšės pastangos. Su sūnum surištą ją išstūmė pro duris ir varėsi į Kražius, jodami, keikdami.

Sušilusi, nuvargusi, persigandusi ir perpykusiėjo senutė, sūnaus vedama, prižiūta prie jo rankos.

— Kaip Dievas dar veizdi į tokius darbus! Ką aš tam ciesoriui esu padariusi, kad taip mane kotavoja? Gaudykite metiežnikus, ne mane seną:..

— Mamyte, nesielvartauk, nepyk, — šnibždėjo sūnus.

— Trobelė viena liko. Ugnelė tebesmilksta. Jėzus, Marija ... — pravirko motina kruvinomis ašaromis, pravirkdė ir sūnų.

Verkė abudu eidami, vienas antram ant kojų mindami, rodos, žmogžudžiai į katorgą varomi.

— Razbaininkams tokios nešėnavonės nedaro, vagims ...

Kelyje pasitiko sublogusį, sustyrusį neužaugą, Purpalių Miką. Be kepurės, vilkdamas didžiules vyžas, pasišiaušusiais plaukais, jis bėgo pustekinis, visu balsu verkdamas.

Senutė stabtelėjo. Sustojo ir kazokai.

— Ar mamos ieškai, Mikuti?

— Papūnio.

— Gal Kražiuos.

— Buvau ... Nėra. Sako, nutrucijo ...

— Užbėk į mano trobą, Mikuti, užgesink vąšėlį. Kai paleis — saldų arkliuką nupirksiu.

— Vo man ...

— Nugi tau, pupyt. Matai, kad ir mane seną į turmą veda.

— Gera, dėdienyt.

— Tik nepadek, vaikelį.

— Be kalbų! — riktelėjo senesnysis kazokas. — Pirmyn, o tu, parše, marš!

Nubėgo Mikutis vyžomis pliaukšėdamas kaip liežuviais.

Senutė aprimo. Ji persižegnojo, atsiduso ir meiliomis akimis nuglostė sūnaus veidą. „Ot, neperskyrė mudviejų bedieviai, ir gana“, pamąs-

tė. Ją knietė pasakyti sūnui, kam bėgiojo į bažnyčią, kam nepaklausė jos senos, bet nebeįstengė, prisiminusi motutės posakį: „Tu Dievui vieną kartą, Dievas tau šimtą“.

Dobkevičius sirgo. Jam sutino kojos ir skaudulys augo gerklėj.

Izabelė jį slaugė pati, nes gydytoją sunku buvo prisišaukti.

Liandsbergis trumpai buvo gubernatoriaus pašauktas į egzekuciją, užtat atleistas gydė ištrūkusius iš kazokų nagų dešimtimis. Jo neprišauksi.

Prisikentėjo juodu. Per tarnus, o dažnai ir patys, ypač Izabelė, vežiojo prie bažnyčios maistą, patarinėjo, kurį laiką budėjo bažnyčioje ir nakvojo bažnyčios rūsyje drauge su visais.

Kiekviena skaudesnė smulkmena jų širdis giliai, nepamirštamai paliesdavo.

Kartą Dobkevičienė jau buvo suimta, tardyta. Paleido. Tačiau ji nerimo. Nujautė, kad dar ne galas. Ar maža dabar žmonės išplepa?

Prie Dobkevičių rūmų kazokai prijojo nepastebėti. Sukruto tarnai, kai kazokų arkliai kaktas sudūrė į prieangį.

— Tik neplepėkit niekų, — subaudė Dobkevičienė merginas, kazokus pamačiusi. — Prašykite į vidų.

Dobkevičienė įbego į salonėlį ir atsisėdo. Suposi į kutuotą skarą, valdėsi.

— Ak, kad tik vyro nekamantinėtų!

Du kazokai įbildėjo į vidų, trečias liko prie arklių.

— Sveika, poniute, — prakalbo vienas, žvaliomis, rudomis akimis dairydamasis po kambarį. — O kvepia čia pas tave kaip rojuje.

Dobkevičienė vos nešyptelėjo.

— Kuo galiu ponams tarnauti?

— Ne mums, bet imperatoriui reikia tarnauti, — prabilo antrasis, juoda barzda veidus nusiželdinęs. — Renkis, važiuosime.

— Kur?

— Pas tardytoją.

— Mužikėliai viską išpasakojo, — kikeno antrasis, kažkodėl akių nenuleisdamas nuo Dobkevičienės juodo galvos uždangalėlio. — Tamsos augintinis ...

— Tuščias kalbas vėjas nešioja. Aš jokio augintinio nepažįstu.

— Ne tuščios, barinia.*) Sako, pas jus parako sandėlis esąs.

Nusijuokė, lengviau atsiduso Dobkevičienė.

— Ir patys matote, kad vienos pasakos. Prašau sėsti.

— Kur ponas?

— Serga.

— Peršalo, tur būt, avinus bevežiodamas metiežnikams?

Karčiai nuriijo senutė šitą pastabą.

*) Ponia.

— Nėra mums laiko sėdėti. Įsakyta atvežti ponią ir poną.

— Kiek aš įstatymus žinau, tai policija turėtų šito reikalauti.

— Dabar ne policija ponai — mes!

— Vadinas, mane areštuoju?

— Ir tamstą, ir vyrą.

— Bet sakiau, kad vyras serga.

— Valdžia mums to nesakė.

Suprato Dobkevičienė, kad kažkas yra rimta, jei kazokai tokie įžūlūs. Mokėdavo ji su rusais reikalus atlikti, suprasdavo jų sielą, čia audringą ir nepermaldaujamą, čia vėl atlaidžią ir ašarojančią dėl pagauto žvirblio. Ir pinigais rusui buvo šventas daiktas, minkštinąs jį net tuomet, kai jis pakelia kalaviją aukščiau galvos. „Tačiau kazokai dviese. Jeigu juodu gimę ir augę viename kaime, jeigu drauge gėrę, pešęsi ir vėl bučiavęsi, tai penkis rublius vienam būtų galima įsprausti. Nekeltų jie vyro iš lovos ir jai leistų karieta nuvažiuoti. Bet jei ne, jei juodu, pavyzdžiui, vakar ar užvakar susipykę, tai baisu su šitokiu reikalu ir krustelėti. Ot, gaila, kad šią valandą nėra to amžino kromininko“, pagalvojo Dobkevičienė. „Jis mikliai viską atliktų“.

— Vis dėlto, ponai, prisėskite. Gal dar be pietų? Tegu aš ir metiežnikė, o stiklėlį turiu.

Per prievartą, visas jėgas į šypseną sukaupusi, nusijuokė Dobkevičienė ir paslapčiomis pažvelgė į kazokus.

Vienas grįžtelėjo akimis į draugą, styptelėjo, kitas gi stovėjo kaip stulpas.

— Tarnybą atlikdami, mes negeriname.

— Tarnyba nepabėgs.

— Ponios žmonės basliu man per galvą vožė.

— Kodėl mano?

— Žinome. Jie patys, tamsūs, bailūs, nebūtų šito išdrįsę.

Piktai suplakė Dobkevičienės širdis. Pakilo ir plačiais, juodais sijonais, nusiuvinėtais gelsvais nerinėliais, nušlamėjo prie durų. Atsigrėžė. O pikta dabar ji atrodė. Veidas išdidus kaip Anglijos karalienės.

— Surišite mane ar leisite arklius pasikinkyti?

Kazokai susižvelgė.

— Apie arklius mums nieko nesakė.

— Keturis verstus aš pėsčia nenuėisiu.

— Na, važiuokite, — tyliai tarė jaunesnysis kazokas. Tik ir poną būtinai.

— Jis serga! Netikite — įeikite.

— Mums vis tiek ...

Sutrenkė Izabelė duris ir dingo kambariuose.

Dairėsi kazokai į sienas ir vienas su kitu kalbos nemezgė. Dešimt sprindžių nuo lango kabėjo Dobkevičiaus dėdės portretas. Rūstus, piktas senis, persijuosęs kažkokia garbės juosta, žiūrėjo į kazokus kone gyvomis akimis. Greta, apskritų iš žvilgančių, kaulo rėmų šypsojosi

jauna, kūninga dama. Iš gorseto baltavo jos krūtinė, tartum dvi baltos rožės rausvame inde. Akys didelės, tankių blakstienų pridengtos, žibėjo gyvai, ant lėliukių, rodos, tik šiandien užkrito rytmečio rasa po lašą.

Toliau nuo sienos atloštas, rodos, akis nuleidęs, kabojo portretas vyro, rusų pulkininko uniforma apsitaissiusio. Perdaug raudonas veidas ir dideli, geltoni ūsai pulkininkui tiko. Jis buvo panašus į perpykusį kazokų rotmistrą, prieš kuri jauni, seni kazokai stovėdavo ramiai kaip tvora.

— Velniai rautų! — net šūktelėjo jaunesnysis kazokas.

— Kas?

— Nu vot: polkovnik!

— Tak točno. Kaip ir mūsų Škuradiorovas,

— Cha cha cha! Bravo!

— Toji barinia, matyt, geros širdies, — smalsiai šyptelėjo pirmasis.

— Poliačka.*) Išgerti duos ir gubernatoriui parašys. Žiūrėkime, kad nepabėgtų.

— Bet pulkininkas tikras ...

— Čiort s nim. Poliak ...

Po pusvalandžio, į paprastus ratus susėdę, važiavo Dobkevičiai į Kražius.

Palenkęs galvą, skausmingai nublausęs veidą, šokinėjo Dobkevičius vežime, o žmona valdė arklius. Paskui jojo trys kazokai, papirosą po papiroso mesdami per arklių galvas.

*) Lenkaitė

Nepatenkinti buvo vienas kitu. Dvare sustojo, o nei mergų nepagnaibė, nei nepašaudė.

Jie pavijo senutę motiną, pririštą prie sūnaus.

Motina vos bevilkė kojas. Ne ji sūnų kalbino, bet sūnus ją. Reginys buvo graudus: pajudusiu kaip žemė veidu, užverktomis akimis senė ėjo klupdama ir, rodos, nebesuprato, ką jai sūnus kalba. Tartum eina ji ir žino, kad kapuose duobė iškasta ir grabelis sukaltas. Regis, neberūpi jai nei lūšnelė, pusiau suplota, nei paršelis, kriukšis papečyj maitinamas, nei sūnaus ateitis.

Prilaikė Dobkevičienė arklius ir net aiktelėjo.

— Gospoda, juk taip barbarai elgiasi, — suriko Dobkevičienė.

— Važiuokit, kur važiuojate, — atsiliepė lydi senutę kazokai.

— Negi jie žmogų užmušė?

— Važiuokit, važiuokit! — ragino paskui vežimą joją trys Kubanės sūnūs.

— Trrr, nevažiuoju.

— Tai pėsčius nuvesime.

— Negąsdinkite per daug, negąsdinkite, — susinervino Dobkevičienė ir iššoko iš vežimo. — Mano dėdė pulkininkas, Petrapily tarnauja, rasiu teisybę.

Kazokai aprimo. Jie sujojo į vieną vietą ir puse balso kalbėjosi.

— Gelbėk, brangiausia ponytėle, gelbėk! —
prašneko užkimusi motina. — Kaip galvažudžius kokius mūčija!

— Už ką gi taip, vargšeliai?

— O Dievas Tėvas žino. Putrelę viriau namie, išoko ir tempia. Kojų nebepavelku. Gelbėk, ponyte, laisvink. Rankos, štai, nutekėjo suveržtos.

— Tučtuojau važiuoju pas jūsų pulkininką ir viską papasakosiu. Argi taip galima? — drąsėjo Dobkevičienė, prie moters priėjusi.

— Šitaip negalima. Barinia, taip negalima, — bamtelėjo kazokai, bet jau buvo atlyžę, nebe tokie drąsūs.

Dobkevičius sėdėjo vežime, į juodus kailinius įsisupęs, tylus.

— Jei dar ponas, tai vežimu veža, o jau vargšus, rankas surišę per kietą žemę basus tempia, — kiek atkuto senutė, pajutusi, kad gal dar šiandien jai ir neteks savo duobės pamatyti.

— Paleisk, ponas kazoke. Tamsta, rodos, širdingesnis, matau iš veido, — atsigręžė Dobkevičienė į jauniausiąjį. — Niekuomet netikėčiau, kad rusai gali būti tokie beširdžiai.

— Įsakymas, barinia.

— Kvailo įsakymo nereikia vykdyti.

Iš daktaro Liandsbergioėjo Keterauskas Tai buvo pagarsėjęs klumpių, šaukštų, medinių šakių dirbėjas, o iš vargo sulenkdamo ir ratą, statinaitę padirbdavo. Iš Dobkevičių gavęs pusę de-

šimtinės žemes už tai, kad pakaustė ratus ir poną visuomet per vardines pasveikindavo, Keterauskas ir trobelę susilipdė, ir žmoną dainininę sugebėjo vesti, ir kas sekmadienį taukuotą pasmakrę šluostydavosi.

Šventoriuje Rimgaila, besigindamas nuo kazokų, jam pačiam netyčia buvo nubalnojęs nosį, o kai jis pabėgo toliau, stražnikai šovė, ir kulka įsmigo į dešinėsios kojos kaulą. Šliaužė Keterauskas tris verstus, o paskui, marškinių rankove koją persirišęs, šiaip taip visą parą išgulėjo namie kazokų nesurastas. Tiktai kai koja ėmė brinkti, neperkalbama, nepermaldaujama žmona įsivertė jį į vežimą ir nuvežė pas gydytoją. Nesisakė juodu pavardės, nes nė vienu ponu ar šviesesniu žmogumi jau nebepasitikėjo. Liandsbergis liepė žmonai su arkliais grįžti namo, kad kazokai neužkluptų ir jo paties, kaip per didelio geradario, nenuvestų pas prokurorą. Paskui kulka išėmė, koją gražiai sutvarstė ir, pas save kiek palaikęs, liepė išlėto žingsniuoti namo.

Šlubuodamas, apsižvalgydamas žengė Keterauskas pagrioviais. Kazokas jį pamatė.

— Stoj!

Keterauskas atsigręžė, sustojo. Du kazokai paspaudė arklius ir jojo tiesiog prie jo.

— Stoj!

Keterauskas ėmė bėgti. Jis bėgo taip gailiai, tartum viena koja būtų medinė, ir, pamatęs nepabėgsiąs, ėmė šaukti:

— Retavokit! Retavokit!

Tuo tarpu jaunasis kazokas priėjo prie senutės, išsitraukė kalaviją.

— Ką jūs darote!!! — sušuko Dobkevičienė.

Senutė išsigando ir vos ant žemės nesusmuko.

— Nebijok, matuška, — šyptelėjo kazokas ir taip mikliai brūkštelėjo tarp motinos ir sūnaus rankų, kad kalavijas nė prie drabužių neprisilietė.

— Bėk namo, bėk!

Du kazokai jau vedėsi verkiantį, šlubuojantį Keterauską.

— Į vežimą jį! — sukomandavo rūstusis kazokas.

Keterauskas įsikibo į vežimą, bet jį kazokai atplėšė ir kaip maišą įmetė prie Dobkevičiaus kojų.

Izabelė įprašė į vežimą ir Kostą.

Vežimas nutratėjo, nugirgždėjo smarkesniu šuoliu, o paskui jį pikti ir išalkę kazokai.

Senutė nebėgo namo: ilgai ji stovėjo kryžkelėj lyg paklydėlis ir, kai sūnus atsigręžė, pamatė motiną bėgančią paskui...

XI.

Apie šimtą keturiasdešimt kražiečių vyrų ir moterų, sukruvintomis galvomis, nugaromis, vienmarškinių, buvo verste suversti į vežimus ir išvežti į Šiaulių, Tauragės, Kauno, net Vilniaus kalėjimus.

Ruošėsi paskutinis etapas — aštuoni vežimai.

Po keturis lyg į gubas surišti, užlaužtomis ant nugarų rankomis, gulėjo kražiečiai vežimuose ir klaikiomis akimis dairėsi po miestelį, su kuriuo, ne vienas taip galvojo, amžinai atsisveikino. Miestelyje nė gyvos dvasios. Tylu.

— Į Raseinius! Greičiau! — sušuko barzdotas stražnikas, ir etapas pajudėjo.

Slidinėjo ratai, arkliai ramiai mėtė kojas, bet suimtieji šokinėjo ratuose kaip negyvi, kaip bulvių ar kopūstų maišai. Šlapios virvės buvo giliai įsiveržusios į rankų riešus, sielas audrino blogas nujautimas, skaudi baimė, kas bus. Kai draugas, smarkiau atsilošęs į šoną, dar skaudžiau suverždavo rankas, tuomet būdavo girdimas silp-

nas, tačiau širdį veriąs uiskimas. Net stražnikai persižvelgdavo.

Rimgaila buvo surištas su Urbonu ir dar dviem kaimynais. Jis gulėjo šonu, galvą atmetęs ant šiaudų ir visą žvilgsnį sukaupęs į barzdoto stražniko nugarą. Stražniko pečiai buvo platūs, kaklas riebus, riestainiais raitytas ir kratėsi kaip taukinė. Nei pykčio, nei pagiežos Rimgaila nebejautė, neapmaudavo. Jis buvo vanojęs rusus spragilu, keliems nubalnojęs pakaušius, per spūstį suvožęs ir saviesiems, gėrėdamasis pasijutęs Samsonu, kovojančiu su liliputais. Kitų paskatintas, paūkčiotas vos vos buvo susilaikęs nepribaigęs vieno padžiūvusio, piktai žibančiomis kaip opšraus akimis žandaro, puolusio jį.

Rusai šnekučiavosi, keikėsi, spiaudėsi, Urbonas trukčiojo rankas, o Rimgaila gulėjo ramiai, rodos, negyvas. Jis prisiminė senio Viduklės klebono pamokslus, kai ką iš Šventojo Rašto, kantičkų... Argi Jėzus Kristus tiek tekentėjo? Argi ne Jį, Dievo Avinėlį, plakė, ar ne Jam davė tulžies išgerti, o vėliau nukryžiavo? Jėzus nepyko. Atleido visiems kaltiesiems ir po trijų dienų kėlėsi iš mirusiųjų.

Anksčiau klūpodamas prie klausyklos, Rimgaila kad ir įdėdavo visą savo širdį į išpažintį, kad ir prisimindavo, jog Dievo sūnus rūsčiai sutiks jį Juozapato pakalnėj už tai, kad jis neiškentė gavėnioje neatsipiovęs gabalėlį lašinių, kad giedodamas karunką įgnybo vienai merginai į

šlaunį, o ši išsigandusi suriko ir sukėlė visoj šeimoj juoką, o pagaliau ir pasipiktinimą, bet vis dėlto tokio skausmo, šilimos, tokio pasibaisėjimo Jėzaus kančiomis širdy nesuteikdavo. Dabar, kad ir gavęs per trisdešimt rimbų, kad ir apspardytas, su sudaužyta galva, jis prieš Dievo Sūnaus kančias pasijuto mažas, mažytis vabalėlis. Pynėsi, mirguliavo šiaudų pakratuose Jėzaus Kristaus gyvenimas, kunigo atpasakotas, bobučių paryškintas, kantičkų nugiedotas. Prasilavinusiam žmogui daug būtų kilę klausimų, širdis būtų trankiusis abejodama, ilgėdamasi užuojautos ar pikto atpildo, o Rimgailai viskas buvo aišku. Ūmai nustojo skaudėjusios ir kūno žaizdos, ūmai, rodos, rankos atsipalaidavo ir rusai virto netikėliais. Tai jiems Kristus, su Panele Švenčiausiąja susitaręs, įkvėpė norą išbandyti, ar Rimgaila, Urbonas, Andriejauskas, Saunoris, Stonkus, Karnius ir visi kiti kražiečiai iš tikrųjų myli Dievą, ar drįs jie nukentėti už jo bažnyčią bent milijoninę dalį to, ką jis, Dievo Sūnus, kentėjo už jų nuodėmes? Taip. Kas dabar apmaudauja, tą pikta dvasia gundo.

— Vyrai, aš nebegaliu. Rankas išsuksite, — gargaliuodamas sušuko Urbonas.

— Kas yra? — atsigręžė plačiapetis stražnikas.

— Rankos, pone stražnike. — aiškino Ivanuskas rusiškai.

— Dabar jau ponu vadinate, metiežnikai. Et, kvailiai, kvaileliai! Už ką jūs kentėjote?—lingavo galvą atsigręžęs stražnikas, bet arklius liepė sustabdyti.

— Už Dievą, — pats nepasijuto ištaręs Rimgaila.

— Kvailys!

Stražnikas atleido Urbonui rankas, o šis išblyškęs, sukruvintas, gęstančiomis akimis žvilgterėjo į jį, žodžių neberasdamas jam padėkoti.

Čia pat jau buvo Jauniškiai.

Pilnatis, kaip degęs veidas, siaurute juosta švietė kelią. Pagrioviuose tartum gyvi šmėkčiojo pakrypę kryžiai, statulėlės ir vėl skendo tamsiuose šešėliuose. Akimis lydėjo Rimgaila kryžius, statulėles, o kiti, sėdėdami atrėmę nugaras, lyg užsikirtę, lyg kažko supykę, galvų prieš kryžius, prieš statulėles nelenkė.

— Vyrai! — nugąsčiavo Rimgaila žegnodamasis.

Vyrai tylėjo.

— Koks šviesus mėnulis! Ir kaip jis aukštai, — galvojo sau vienas Rimgaila. — Ar čia seniai ponas Tvardauskas buvo susitaręs su velniu ir pardavęs jam savo vėlę? Iš aguonos grūdo statė jam piktosios dvasios bažnyčias, ežerus aukso pripylė. Prispirdavo ponas Tvardauskas velnius pavirsti arkliais — juodžiai įsirežę tempdavo arklą, kelmus plėšdavo. Užsigeisdavo ponas Tvardauskas — velniai virsdavo gyvatėmis, o jis

kapodavo jas lazdele kvatodamas, keikdamas. Pagaliau, kartą atėjo ir jam galas. Nors ir nekal-
tą kūdikį prie širdies priglaudė, velniai jį prirė-
mė prie sienos, pačiupo ir pakilo už debesų. Vė-
jas ūžė, švilpė, pakaušis jau rėmė dangaus mė-
lynę. Striuka buvo Tvardauskui. Verkti pradė-
jo ir tiek ašarų išliejo, rodos, visam pasauliui ga-
na. Negelbėjo. Staiga prisiminė, kad dėl savo
puikybės, dėl noro linksmai gyventi nesiskaitė
su Dievo žodžiais ir todėl nebeteko dangaus.
Mato: mėnulis po šonu. Kai užgiedojo Tvar-
dauskas Panelės Švenčiausiosios giesmę, velniai
pasišiaušė ir paleido jį ore. Tuomet užsikabino
jis ant mėnulio ir liko. Net ir šią dieną ten te-
begyvena.

Plaukė mintys ramiai, kaip tie debesys vir-
šum galvos. Matė mėnulyje baltą barzdą, šyp-
seną. Gyvas Tvardauskas, toks, apie kokį pasa-
kodavo jam bobutė. Ir pasijuto taip smagiai, taip
stebuklingai ramiai, kad jis, Rimgaila, su pikta-
ja dvasia niekuomet nėra bendravęs, neužmiršęs
Dievo.

Ratai stuktelėjo į akmenį. Rimgaila kaušte-
lėjo galva į pynę ir, kiek pajėgdamas, pasitaisė
nugulėtą šoną. Jei būtų pajėgęs tuo metu išreikš-
ti savo dvasios būseną, būtų sušukęs: „Vyrai,
nenusiminkime ir nepykime! Mes patarnavome
tokiai didingai jėgai, kuri net Tvardauską išgel-
bėjo. Žegnokitės!“

Tik penktą ryto valandą suimtuosius atvežė į Jauniškių kaimą, kuriame buvo viena troba ir toj pačioj smuklė. Išvargusius, nusilpusius, lyg pritroškintus, atrišo stražnikai ir leido parūkyti. Nė vienas betgi iš jų neturėjo tabako. Drebėjo susiglaudę, kai kurie lindo į šiaudus.

Stražnikai užsirūkė, padavė arkliams ir vaikščiojo skersai išilgai, papirosais lyg akimis žybdėdami. Ką jie be keiksmų, šūkavimų šnibždėjosi, žemaičiai beveik nesuprato. O didžiabarzdis rusas staptelėjo ties vežimu, kuriame sėdėjo Urbonas, ir ilgai į jį spoksavo mažutėmis, mirksinčiomis akimis.

— Šalta, a?

— Šalta, — atsakė Urbonas.

— O kam švarkus išmėtėt? Į gudrybes slinkote!

— Mes niekuo nekalti, namie buvome, — atsiliepė vienas pamėlynavęs kražietis.

— Eto, brat, vrioš!*) Štai šitą, — pirštu dūrė į Rimgailą, — aš pats mačiau.

Visi nutilo. Šeši stražnikai jau beldėsi į smuklės duris ir šaukė degtinės. Plačiabarzdis apsižvalgė.

— Prieš carą? Kur jūsų galvos? — kraipė jis galvą. — Imperatorius milijoną generolų turi. O kiek kareivių! Visame pasauly mūsų tiek nėra. O jūs su vyžomis prieš carą. . Tpfu, duraki!**).

*) Tai, brolau, meluoja!

**) Kvailiai.

— Bet bažnyčia mūsų, — netikėtai išsitarė Rimgaila.

— Jūsų tik mirtis; štai! Daugiau nieko!

— O Dievas? — kažkas burbtelėjo.

— Už Dievą, už cerkvę? Ech! Ar nepabėgsite?

— Ko čia bėgsime. Nekalti mes, ponas, — maldaujamai kalbėjo pamėlynavęs žemaitis. — Suronyti...

— Teismas išaiškins, o aš... matau, kad jums šalta...

Pasišalino stražnikas ir drauge su kitais įėjo į smuklę.

— Aš sušalsiu. Kaulai skauda, — ėmė nerimauti Ivanauskas kitam vežime.

— O prabaščius teisybę šnekėjo. Prieš vėją nepapūsi, — sumurmėjo pamėlynavęs žemaitis ir vėl atsigulė ant šiaudų.

— Vyrai, dar caras nieko nežino. Prašenią per Prūsus nusiųsta, pamatysite, — įsiterpė Urbonas.

— Varnas varnui akies nekerta, — nučepsnojo antrame vežime Stulginskis, bet nusingioję ir nutilo.

— Vo, vyrai, ar mūsų nesudegins? — Prašymė, gal paleis...

— Nebijok, nežliumbk, — piktai subarė Laurynas.

— Galinčius, mat...

— Bobos dūdų nepaleido, tai jis. Manyk, kad galinčius esi, ir būsi!

— Mano bulvės laukuose, — beveik verkšleno kelmiškas senis.

— Ne bulvėmis rūpinkis, bet dūšia. Mirsi!

— Žinia, mirsiu. Ir Tadas Blinda smertį gavo...

— Kas čia per kalbos ! — šūktelėjo palikęs stražnikas, nekantriai dairydamasis į smuklės duris.

Tuo tarpu išėjo plačiabarzdis stražnikas. Dvi gorčines kaip nupenėtas žąsis po pažastimi pasikišęs, jis žengė tiesiog prie Urbono ir stabtelėjęs apsižvalgė.

— Šalta, a?

— Dideliai šalta.

— Na, kad tylėtumei kaip žemė! Nuo Sibiro neišsisukčiau, jei išplepėtumėte. Norite arielkos? — jau tyliau užbaigė rusas ir laimingai šyptelėjo.

Iš jo burnos jau dvokė degtinė.

— Dideliai puikiai būtų, — tarė Urbonas.

Išsitraukęs didelį lenktinį peilį, trejetą kartų gręžtelėjo į butelio pakaušį, ir cvaktelėjo.

— Sėskite. Sėskite visi iš eilės. O tu pirmas, Urbonai. Išsižiok.

Abiem rankomis didelį butelį laikydamas, vyresnysis apdalino savo vežimui degtinės po gerą stiklinę.

— Duonos pauostyti neturiu. Čia ne pulko balius.

Butelį pakliunkino ir pats užsivertė.

— Šilčiau, Urbonai, a? — ilgai pūtęs pro ūsus paklausė. — Na, matote. Ne aš vaišinu, pats Dievas. Suprantate, Dievas jus pamilo ... Jeigu kas klaustų — „Nieko nežinome“, — atsidusęs, padaręs verkšlenantį veidą, kalbėjo barzdila.

— Za vieru postradali*). Taip, ir aš esu krikščionis. Ar popas mus krikštija, ar kunigas, vis tiek. Dievas tas pats. Ar neteisybę sakau?

— Teisybė! — šūktelėjo vežimas chorų.

— Molchat! Ramiau. Į Sibirą mane išvežtų. Ech, ką čia norėjau jums pasakyti?

Rusas vos nepersisvėrė per vežimą ir, smailuodamas į Urboną, lingavo galvą.

— Štai ką reiškia arielka! Dūšios žudytoja, bet ir arielkai reikėtų bažnyčią pastatyti, tikrą bažnyčią! Užbūrė ji mus, ar ne teisybė?

— Teisybė!

— Molchat! Tylėkit! Mes vėl, štai, galim kalbėti kaip žmonės, nesipykdami. Aš rusas, Orlovo gubernijos, stražnikas. O jūs, velniai žino, mužički golyje, bosyje**). Vis dėlto aš su jumis kalbu, net išbučiuoti jus noriu. Za vieru! Na, tai ir ša!

*) Už tikėjimą nukentėjote.

**) Nuogi, basi.

Senis pravirko. Per jo barzdą lašėjo didelės ašaros, galva jo vis labiau sviro ant šono. Matyt, kad likučiai jį staiga paveikė.

Laurnas gulėjo surištas su Šemetulskiu, Rimkum ir seneliu Zubriu, atkiūtinusiu nuo pat Radviliškio. Tai buvo senas knygnešys, pėsčias išvaikščiojęs visą Lietuvą. Nugirdęs apie Kražius, paliko šeimą, darbą ir bėgo gelbėti bažnyčios.

Laurnas visas drebėjo. Išvilktas iš daboklės be viršutinių drabužių, jis glaudėsi prie Rimkaus, o šaltis, įkyrus, drebinąs, ne tik kūną, bet ir kaulus negailestingai kaustė.

Kelias piktas pastabas dribtelėjęs, jis kaukšėjo dantimis, piktas lyg alkanas vilkas.

Nemalonus, slapios širdgėlos perimtas nerimas ir baimė tirpdė žodžius. Nežiūrėjo jie vienas kitam į akis, nesikalbėjo. Išblyškusiuose, sumenkusiuose veiduose buvo su kaupu kartumo, bet kartu ir išdidaus, geležinio atkaklumo: nesumažino jo gubernatoriaus pergalė, jo bizūnai ir pasityčiojimai. Protarpiais sudrebėdavo širdys kaip pagauti paukšteliai, prote blykstelėdavo baimė ir kažkoks gailestis, nepasitikėjimas vienas kitu, bet trumpai. Trumpai nubėgdavo, lyg padangėmis krintanti žvaigždė. Vos tik išgirdavo stražniko balsą, vos pagalvodavo apie bizūnus, namus, pajusdavo kruvinas nugaras, vėl, ypač Laurnui, Rimkui, atkaklumas žvarbiu šalčiu perpūsdavo širdis.

— Na, o tu, jaunikaitei, ar nenori? — priėjo prie Lauryno stražnikas.

Laurynas tylėjo.

— Ko toks nekalbus?

— Nenoriu.

— Žiūrėkit! Audras vartei, o dabar knapsai. Gerk!

— Nenoriu!

— Ar nematai, kad aš tau bičiulis ..

— Tik bičiuliai ir suruošia šermenis...

— Velniai rautų! Ir rusiškai neblogai bemo-
kųs. O kiti tik gyvatiškai šnypščia, šnypščia.
Gerk, sušilsi. Atmink, buvo pasauly širdis, ku-
ri suliepsnojo ... Nenori?

— Ne ...

— Pasiusk, — supyko stražnikas. — Na, tai tu... — papurtė jis Rimkų už pečių. — Baisus esi, bet gerk.

— Negaliu ...

— Ir tu nenori... Eikit po velnių!

Stražnikas žvilgterėjo padilbomis, keletą žingsnių žengė toliau nuo vežimo, bet staiga atsigręžė ir vėl priėjo.

— Manot, kad aš jus mušti norėjau. Po velnių! Vyresnieji liepia, žiūri, reikia mušti. Juk už tai duoną gauni, už tai carui malonus. Ar jūs arklio nemušate? O kas gi jūs, jei ne arkliai? Ech, gubernatorius! Rytas tamsus, nėra žvaigždžių, mes vieni, mes vargšai... Gal dar arielkos?

Tuo tarpu išvirto iš smuklės kiti stražnikai ir klykiamai sudainavo. Išgėrusieji kražiečiai šypsojosi. Atšilo jų kaulai, oda pasidarė atsparesnė, kraujas greičiau tekėjo gyslomis. Pamėlynavusiam žemaičiui, kuris visą laiką galvojo apie kalėjimą ir tarėsi vežamas į tikrą pragarą, ūmai viskas nušvito: jis šypsojosi.

Sušilo ir Urbonas. Jis nė karto nenuleido nuo verkiančio ruso akių.

— Aa, tu juokies, tu verki, tu kaip tas Judošius, Kristų už trisdešimt sidabrinių pardavęs, — galvojo jis. — Gerai...

Rimkus prisiminė savo kūdikystę, Kalėdas. Nosį prie nušarmojusio stiklo prispaudęs, ištarpinęs kvapu šviesų ratą, jis spoksodavo į prisnigtą kiemą, laukdamas tėvų grįžtant iš bažnyčios. Kiek būdavo džiaugsmo, kai visa šeima susėsdavo prie stalo! Nemanė tėvai, kad sūnus už bažnyčią bus sukruvintas ir į kalėjimą vežamas. Ištriško jam iš akių ašara ir nukabo ant ūsų. Kad Laurynas nepastebėtų, jis užsidengė veidą rankomis.

— Šidinas iš mūsų, vyrai, — staiga prašneko ir Šemetulskis. — Ne kas kitas, kaip ponų vylius mus pražudė ...

Laurynas tebedrebėjo ir laukė, kada pajudės vežimai: šilčiau bus vežime besikratant.

— Tadą Blindą priminė man tas senis, — galvojo Laurynas. — Kaip aš jį iki šiol buvau

pamiršęs? Bent vyras buvo! Ponų palocius
sudegindavo, rusams galvas nukapodavo!

Rimkaus nugara virpėjo, o Laurynas vis ar-
čiau glaudėsi prie jo, nebejausdamas šalčio,
skausmo, nebesielvartaudamas. To pasakiškojo
„razbaininkėlio“ Tado Blindos gyvenimas, apie
kurį jis buvo girdėjęs ištisas „Peklos knygas“,
pasmaugė nerimą ir baimę.

— Jei ne šie lepšės, aš pabėgčiau! — žaibas
blykstelėjo jo galvoj.

— Na, gana, pirmyn, važiuojame! — sušuko
įkaušęs stražnikas.

Pirmasis vežimas sugirgždėjo, sugirgždėjo
paskui jį ir kiti. Stražniko kišenėje tabalavosi
dar vienas degtinės butelis.

Nė gyva dvasia jų nepalydėjo, niekas galvos
neparodė. Tik kryželiai, tik statulėlės, genių iš-
kapotos, nuo senatvės sutręšusios. Bet ir jos
nebedžiugino, tik skaudino širdį. Jos bejėgės
kaip ir jie, Laurynai, Antanai, Juozai...

Svajojo apsimiršęs, atitrauktas nuo tikrovės
Laurynas, tabalavosi vežime, keliais daužyda-
mas Šemetulskiui pakauši, ir tartum naktigonis
suniūniavo:

„Mes razbaininkėliai Bivainių miškų,
Didi vargdienėliai Lietuvos laukų ...“

Gretimam vežime Rimgaila pakėlė galvą:

— Dievo rūstybė ir amžinas pasmerkimas
tokiems ...

— O ar ne visiems tas pats — kažkas atsi-
kirto.

„Jei mums ponas skriaudą daro,
Mes išvarom jį iš dvaro,
Sunaikinam jį,
Sunaikinam jį..“

Laurynas niūniavo vis garsiau ir garsiau, ne-
bodamas nei Dievo rūstybės, nei stražnikų ...

Ėmė dribti sniegas. Žemė baltavo. Baltavo
kaip nuotaka, o ratai juo toliau, vis silpniau be-
spaudė į žemės nugarą juodus diržus ...

KETVIRTOJI DALIS

XII.

Nuo skaudžių įvykių prabėgo beveik metai.

Prabėgo greitai, kaip pasibaidęs žirgas.

Kražiečiai vieni netrukus buvo iš kalėjimo paleisti, kiti — septyniasdešimt šeši žmonės — kinkavo po Vilniaus kalėjimų kiemus ir laukė teismo dienos.

Ne vienam teko susidurti, kaktomuša susiglausti su nauju, ligi šiol nežinomu ir nepažįstamu gyvenimu.

Tokį keistą, tačiau įdomų gyvenimą, drąsias mintis nupasakojo Laurynei vienas kalinys, baigęs plaučius išspiaudyti, liaudies mokytojas, sumintas už revoliucinę veiklą. Gyvos, mažytės, šmaikščios mirštančiojo akys segiodavo Lauryną nuo galvos iki kojų, o iš burnos, kai tik kosulys nurimdavo, paplūsdavo žodžių upelis, čia ugningų, aštrių kaip skustuvai, čia maloniai kunkuliuojančių kaip siaurutis, negilus upelis.

Ir augo Lauryno vaizduotėje didžiuliai miestai, fabrių kaminais atsirėmę į dangaus mėlynę

ir smilkiną dūmus. Nuo jų, anot mokytojo, net šventieji čiaudą. Tūkstančiai, šimtai tūkstančių suodinių, išbadėjusių žmonių eina, eina, telkiasi į kovą, rikiuojasi vieškeliuose. Kirstuvus ant pečių užsimetę, gręžtuvus pasikišę po pažastimis, vieni žengia galvas panarinę, piktą, sugeltą širdy paslėpę, ašarodami, kitiems iš akių blykčioja žaibai.

Klausėsi Laurynas stebėjosi. O mokytojas kasdien šviesiau pratrindavo jam akis, labiau nuskaudindavo širdį. Bloga caro valdžia. Bloga, kad kankina žmones fabrikų savininkai ir didžiųjų dvarų ponai. Labai bloga. Bet ką daryti, kad taip nebūtų? Kur rasti jėgą, kuri įgalintų tuos žmones atsitiesti, kad jie nebevargtų, nebemirtų rūsiuose, nesustų ant trijų dešimtinių smėlėtos žemės?

Mokytojas jam aiškino. Bet jis kalbėjo tokiais keistais žodžiais, vaizdavo tokį platų pasaulį, kad Laurynas, grįžęs į kamerą, pašnekėjęs su kražiečiais, vėl viską užmiršdavo.

— Mokytojas toks protingas, toks mokslus, o pasidavė, o atėjo į tą patį kalėjimą, į kurią atvarė ir mus, vargšus muzikėlius, — galvodavo Laurynas. — Gal gi ir jis toks pat vargšas, bejėgis kaip ir mes. Žinoti — vienas dalykas, o vykdyti — vėl kitas. Juk ir mes žinojom, kad gubernatorius neteisis, mėginome nepasiduoti tai tamsiai jėgai, o vis dėlto ne mes — jie nugalėjo.

Galvojo Laurynas visaip, klausė visko. Valdydavosi nebesileisti į kalbas su tuo mirštančiu žmogum, o vos tik išsprukdavo į kiemą — vėl bėgdavo prie jo, tiesiog skriste skrisdavo, kaip bitelė prie dobilų žiedų. Ir vos tik išgirsdavo jo žodį, jam širdis apsaldavo, tuoj pajusdavo, kad jo siela prisipildo kažko gyva, būtina, ko jis, rodos, yra alkęs iš pat mažens. Geriau nerimas, geriau skausmas negu lašininė ramybė, negu tikėjimas kažkuo, ko niekuomet nebuvo ir nebus.

Ir kai grįžęs vėl galvą prispausdavo prie čiužinio, ji, rodos, liepsnodavo, kaip degęs ugnies kamuolys.

— Ak, kad aš turėčiau mokslo, lengviau būtų. Pavaduočiau jį mirštantį. Neteisingi ponai, neteisingi. Šimto Blindų jiems reikia!

Rimkus šnekučiuodavosi su mažyčiu, nuparkusiu, taškuotu ir kreivomis kojelėmis žmogiškščiu. Šis žmogelis nekalbėdavo, bet cypė cypdavo ir pasakodavo tokias istorijas, kad nors už pilvo griebkis. Kražiečiams maisto netrūkdavo — išnešdavo jam Rimkus čia duonos riekę, čia šaukštą sviesto ir klausydavo jo pasakojimų kvatodamas. O žmogelis šokinėjo apie jį kaip šunytis, jausdamas rankoj nenumėsinėtą kaulą, ir kraipydavosi lyg beždžionė. Bet kartą sužinojo Rimkus, kad tas žmogelis yra apvogęs ... bažnyčią!

— Von, brude! — staiga suriko Rimkus ir dvi savaites nėjo iš kameros.

— Tik tu pamanyk, — kalbėjo jis Andriejauskui. — Penėjau, penėjau, o pasirodo — Dievo namus apšatralijo! Sako, biesas pušką su Švenčiausiuoju išnešęs!

Lengviausia kalėjime, tur būt, buvo Rimgailai. Rytą, vakarą jis kalbėdavo poterius, atšnibždėdavo rožančių ir perskaitė Bibliją penkis kartus. Aiškių aiškiausiai jis sužinojo pasaulio įkūrimo paslaptis ir pasakodavo tai visiems, net už pečių kratydamas.

Jei tik kurio puldavo dvasia, Rimgaila pašmakšt prisėdavo ir gyvai įrodinėdavo, kad Dievas padaręs stebuklus tik tokiems, kurie ir ties mirties duobe atsistoję nesuabejoja Jo galybe.

— Nesimaigyk, šventasis nebūsi, — pamodavo ranka Laurynas ar Ivanauskas, bet Rimgaila sušukdavo, kad net baisu ...

Jis nelaukė teismo, jis nesidomėjo savo byla, nes tikėjo, kad kartą dangaus Viešpats jo byloj tars savo žodį.

— Be Dievo, vyrai, nė plaukas nuo galvos nenukris!

Kartą buvo toks įvykis. Kai suimtuosius nuvežė į Tauragės kalėjimą, arkliavagiai ir kiti kriminaliniai nusikaltėliai pasirodė labai nedraugiški. Suguldė kražiečius po „narais“ ir išjuokė. Kiaurą naktį Rimgaila akių nesudėjo. Niekam neprasitarė, bet pats giliai tikėjo, kad čia ne arkliavagiai kražiečius skriaudė, o žydai netikėliai tyčiojos iš krikščionių. Ir, štai, rytą įpuolė

į kamerą prižiūrėtojas ir be jokios kaltės skaldė jiems veidus. Ką daryti? Vienas iš arkliavagių ir sako:

— Duokit, vyrai, tam arabui rublį, jis sušvelnės kaip šilkas.

Krapštė kražiečiai kišenes, krapštė, tačiau vos keletą variokų tesurado.

Pietų metu atidarė tas pats prižiūrėtojas duris ir įleido Šemetų giminaitę su karštos bulvienės kibiru.

— Jėzus, Jėzus, — dūsavo ponias. — Šventi jūs būsit, muzikėliai, šventi. O aš jums karšto viralo atvežiau.

Tiek laiko nevalgę, kražiečiai tikrai nudžiugo, o vargšas Apolinaras Jezerskis net ranką jai pabučiavo.

— Imkite, mace, rublį, — kyštelėjo ponias jam sidabrinį pinigą ir išeidama atsigręžė, peržegnojo. — Melskitės ir nebijokit. Dievas jūsų neužmirš.

Bulvienę išsrėbė. Sušilo jų pilvai, nušvito akys. Kalėjimų urveliai — kameros nebe tokios niūrios buvo.

Vakare patikrindamas prižiūrėtojas vėl jiems skaldė ausis: vienas netaip atsistojęs, kitas per daug galvą palenkęs.

Atidavė kražiečiai piktajam prižiūrėtojui ponios sidabrinį rublį. Jis buvo smarkus lakikas. Naktį prisigėrė, o rytą pamėlynavęs, pajuodęs mirė.

Arkliavagis papasakojo kražiečiams šitą įvykį, kaip paprastą reiškinį, o jie susižvalgė, susimąstė. Rimgaila pirmutinis priėjo prie Andriejausko, suspaudė jo alkūnes kaip replėmis ir, į akis įsirėmęs, tyliai tarė:

— Ar tu supranti, Feliks?

— Ką?

— Nagi su tuo rubliu. Dievas aną pakorojo...

Nieko Rimgaila nei Andriejauskas, nei kiti neatsakė, tačiau tokią gūdžią valandą, po tiekos baisių dienų per visų širdis perėjo šilima.

— Kodėl gi prižiūrėtojas būtinai už tą rublį prisigėręs mirė — pagalvojo visi. — Dėlko ne anksčiau?

Po šito sidabrinio dvarininkės rublio Rimgaila laukė kitų stebuklų ir giliai tikėjo juos įvyksiant.

Tik Šemetulskis buvo pavargęs dvasia ir kūnu. Dieną naktį jis galvodavo apie savo ūkį, net sapnuodavo, o naktį jau klaikūs sapnai jį kankindavo: čia pleškėdavusi jo troba, čia pasikardavusi žmona ar raganos šokdavusios aplink gilią, gilią duobę.

— Ne prieš gera, ne prieš gera, — galvodavo jis, draugų nenuraminamas, neprajuokinamas.

Įsisiurbė kalėjimo gyvenimas ir į Adolfo Ivanausko, Margevičiaus, Braslausko, Jesulaičio, Bieloglovaitės, Paplausko ir kitų sielas. Visus kalėjimas paglostė savo žiauria ranka, visus kiek susendino, suneramino protą.

Po kalėjimo langais išsprogo pavasaris, pakvipo žemė. Pro geležinius langus nudainavo vasara. Ir, rodos, tik tuomet jie pasijuto tikri kaliniai, tik tuomet suuodė, širdimi pasijuto esą atitraukti nuo savo brangiausio tikslo — šeimų, atplėšti nuo brangiausio turto — žemės, kurią jie ir myli, ir nekenčia, dėl kurios ir verkia, ir blaškosi skurdo smaugiami. Tačiau be žemės nemokėtų gyventi. Be žemės jie išsektų, išdžiūtų ir kaip nelaimingi našlaičiai bastytųsi po miestų užnarves.

Kražiečiai laukė teismo.

Laukė teismo ir Vilnius, Kaunas, laukė visa Lietuva.

Buvo susibūręs ponių komitetas kaliniams teikti visokeriopą pagalbą.

Kai kurios bažnyčios, kunigai jau buvo spėję kražiečius įterpti į savo pamokslus ir juos išaukštinti.

Suimtųjų giminės ir namiškiai nežinia iš ko gaudavo skanėstų ar panešiotų drabužių siuntinius.

Garsiausieji Rusijos advokatai už nedidelį atlyginimą pasisiūlė kaltinamuosius ginti.

Kunigaikštis Urusovas pasisiūlė ginti net be atlyginimo.

Visa Rusijos kairioji spauda palaikė kalinamuosius, kai kurie žurnalai piešė Klingenbergso karikatūras.

Klingenbergas girtavo ir kėlė skandalus ...

Perkūnais, žaibais pratrenkė pro kražiečius gyvenimas, o jie sėdėjo už geležinių langų paprastučiai, kuklūs, graužė duonos kriaukšles ir laukė teismo, Sibiro, o kai kurie ir laisvės .. .

XIII.

Kražių byla garsėjo visuose gyventojų sluoksniuose.

Buvo kalbama, kad keletas teisėjų vengę patekti į sąstatą ir dėjęsi sergą.

Kunigaikštis Oginskis, sako, klabinęs Petrą pilyj, ir šito net rusai bijoję ...

Pagaliau teismo sąstatas buvo sudarytas: pirmininkas A. A. Stodolskis, teismo nariai Niekliudovas, totorius Kobeko, Jevreinovas, prokuroro padėjėjas Dobrininas, sekretorius Matviejevas, luomų atstovai: Vilniaus apygardos bajorų pirmininkas Leontjevas, Vilniaus burmistras Golubinovas, viršaičiai Mickunskis ir Dunovskis.

Vos tik teisėjai susėdo už stalo, teismo pirmininkas Stodolskis, lenkų kilmės, išblyškęs, nervingas, bet rusų valdžioj turįs visišką pasitikėjimą vyras, pakilo ir pareiškė:

— Vilniaus apygardos teismas drauge su luomų atstovais pradeda nagrinėti bylą, kurioj kaltinami septyniasdešimt kražiečių Baudžiamojo

Kodekso 621 straipsniu pasipriešinę valdžios atstovams, neišpildę caro įsakymo.

Salė buvo pilna publikos.

Stodolskis, pakėlęs galvą, peržvelgė visus sėdinčiuosius ir garsiai, kad visi girdėtų, tęsė:

— Byla bus nagrinėjama uždaromis durimis, ir todėl prašau publiką išeiti iš salės.

Garsiai reikšdami nepasitenkinimą, išėjo vilniečiai iš salės. Sargyba įvedė kaltinamuosius.

Ramiai, vienas po kito į teismo salę įėjo trisdešimt trys valstiečiai, dvidešimt šeši smulkūs bajorėliai ir dešimt miestiečių. Vienas iš kaltinamųjų buvo paskendęs.

Ir apkerpėję seniai, ir jauni, dar be išsikalusių ūsų vyrukai, tartum iš anksto pasirinkę vietas, ramiai, be bildesio, susėdo salės kairėje ir žvalgėsi į teisėjus. Rimkus kiek pablogo ir dabar atrodė perdaug energingas, piktas. Jo žvilgsnis tartum siurbtė įsisiurbė į teisėjų veidus, Braslauskas atsisėdo šalia jo ir sėdėjo išdidus, tik žvilgčiojo į duris, laukdamas liudytojų, bene pamatys savo giminių. Tuo tarpu į salę įėjo trylika vyrų ir šešios moterys, buvusios už užstatą laisvos.

Kaltinamieji susižvilgčiojo, vienas kitam nusišypsojo ir pasijuto šiltai ir maloniai. Laisvieji pūstelėjo jiems Kražių oro, parodė pažįstamus, brangius veidus: pakvipo šviežia duona, dūmais ir viskuo, kuo nuo kūdikystės kaltinamieji buvo kvėpavę.

Salėje sėdėjo advokatai.

Andriejevskis, vidutinio ūgio, pablyškęs, ūsotas ir akiniuotas vyriškis, bent kiek panašus į Ivanauską, tik jo ilgas, juodas švarkas darė jį panašų į piktą, bet geraširdį poną, mėgstantį bernus labai pabarti, tik niekuomet rimtai nebausti. Jis gynė Feliksą Petkevičių, Joną Margevičių, Juozą Norvilą, Igną Keterauską, Videikį, Jesulaitį, Ivanauską, Rimkų, Jokūbą Žūtautą, Mykolą Gustį ir Vincą Viniką.

Salėje sėdėjo advokatai.

Žukovskis, vidutinio ūgio, stambus vyras, paprasto, širdingo, atviro veido, garsus kalbėtojas, gynė Igną Adomavičių, Praną Lubavičių, Stonkų, Petravičių, Juozą Saunorį, Apolinarą ir Juozą Jezerskius, Praną Norgėlą, Juozą Rimgailą, Juozą Braslauską ir kitus aštuonis kaltinamuosius.

Urusovas, milžiniškos sudėties žmogus, be perstojo kasėsi juodą barzdą ir žvalgėsi po salę. Senosios kartos kunigaikštis ir, rodos, pirmą kartą susidūręs su šitokia atkaklių žmonių minia, nori amžinai įsidėmėti jų veidus. Jis gynė Joną Druktenį, Juozą Levickį, Juozą Steponkų, Lauryną Kamiu ir kitus kražiečius.

Kaminskis, katalikas, aukštas, pailgas, intelligentiškų veido bruožų vyras, nervingai vartė popierius ir šnibždėjo. Jis gynė Praną Klapatauską, Klapatauskieneį, Roką Šarauską, Bieloglovaiteį ir keletą kitų.

Turčaninovas, rūsčių veido bruožų rusas, sėdėjo išdidžiai kaip senatorius ir kramtė popirosą. Jis gynė Izabelę ir Antaną Dobkevičius, Marijoną Martinkienę, Feliksą Andriejauską ir dar kitus.

Advokatas Bialy paskirtas gynė Domininką, Scholastiką ir Teodorą Zajauskus.

Teismo pirmininkas atskirai šaukė kiekvieną kaltinamąjį.

Trankiai atsiliepė ir atsistojo Laurynas, plo-nai klyktelėjo Bieloglovaitė, Rimkus nutylėjo, tik antrą kartą pašauktas storai tarė „aš“, Šemetulskis visai nepakilo, o tik galvą linktelėjo.

Kiekvieną pavardę paskaitęs Stodolskis, atidžiai nužiūrėdavo kaltinamąjį ir vėl skaitė, ir vėl šaukė monotonių balsu, tartum vergus parduoti rikiuodamas.

Pašauktieji šnibždėjosi, lingavo galvas į atvykusiuosius, mostagavo rankomis. Tik jie vieni suprato šią paslaptinę kalbą: jiems ji buvo maloni ir brangi.

Užkimo teismo pirmininkas: liudytojus ėmė tikrinti sekretorius. Iššaukė jų šimtą septyniasdešimt tris. Nestojo tik keletas dėl ligos.

Į salę tikėjo irėjo: gubernatorius, ispraunin-kas, stražnikai, žandarai ir keletas kražiečių. Kražiečiai stojo liudyti gynėjų iššaukti, o daugumas buvo prokuratūros liudytojai.

— Vo, razbainikas, — garsiai tarė Ivanauskas, žiūrėdamas į gubernatorių Klingenbergą.

— Akis užsipylęs, — atsiliepė Bieloglovaitė.

— O, senis Vichmanas kaip susiniršęs!

— Ciko!*) — garsiai nušaukė Zajauskienė.

— Ko čia dabar cikuoji! Jei kars, tai visus,
— nusijuokė Laurynas.

— O aš ant to stovėsiu, kad ans va stražnikas į turmią patektų, — neramiai sujudėjo Bieloglovaitė.

Sujudėjo ir kaltinamieji, akyse žybtelėjo piktos ugnelės, kumščiai susigniaužė.

Kol stražnikų nematė, buvo primiršę savo kančias, bizūnus. O kai šie sugargėjo, kai nuleidę akis sėdėjo dešinėje ir ramiai žvalgėsi po salę, rodos, vėl žaizdos atgijo.

— Pakramtysit dar jūs kada nors geležį, — atsiduso Rimgaila, žiūrėdamas į stražniką, kuris jį buvo puolęs kaip opšrus.

— Bi tik plepat!

Sekretorius nustojo skaitęs, teismo pirmininkas piktomis akimis pasižiūrėjo į kaltinamuosius, atsigręžė į gynėjus.

Visi nutilo.

Sekretorius vertė puslapį po puslapio ir šaukė liudytojus. Dvi valandos prabėgo, kol visi buvo patikrinti.

— O to pijanicos Naukunskio nematyt, — burbtelėjo Andriejauskas Razminui į ausį.

— Ar to, kuris auksinėmis literomis rašė?

*) Tylėkite.

- Nagi.
- Nukvaksėjo tarbanešys.
- Ale ...

Po trumpos pertraukos sekretorius skaitė ilgą ilgiausią ir nuobodų kaltinamąjį aktą. Kaltinamieji klausėsi jo įdėmiai, kaklus ištempę, bet ne visi suprato, ką šis skaitė. Skaitytojo kimus balsas skelbė visai salei, o iš salės pasauliui, kad 1891 m. gruodžio mėnesio 12 dieną aukščiausiuoju įsakymu turėjo būti uždarytas benediktinių vienuolynas su bažnyčia ir šventorium ...

Ištisą valandą teisiemieji, advokatai, liudytojai ir teisėjai klausėsi žinomos Kražių bylos, teisiniu atžvilgiu nudailintos, skaudžiais duomenimis paremtos, grasinančios kražiečiams skaudžiausiomis bausmėmis.

Kražiečiai betgi buvo ramūs, jų veidai nesikeitė. Užtat liudytojai, ypač kunigai, sėdėjo lyg sugauti ar patys teisiami. Vogčiomis jie peržvelgdavo teisiamuosius ir čia užuojauta, čia lyg baimė ar gėda garsiais atodūšiais išsiverždavo iš jų krūtinių.

— Ar prisipažįstate kalti? — paklausė teismo pirmininkas, kai kaltinamasis aktas buvo perskaitytas.

- Nei
- Ne!
- Ne!
- Mus kotavojo, mes gynėmės!

— Mes ciesoriaus portretą laikėme, o jie sudraskė!

— Bažnyčia mūsų, o ne jų!

Šitaip atsakė visi kaltinamieji ir vėl ramiai sustingo savo vietose.

— Iš ko gyveni? — vėliau klausė teismo pirmininkas vieną teisiamąjį.

— Pas poną slūžijū.

— O tu?

— Klumpes drožinėju.

— O tu, moteriške, kuo verties?

— Darbu ir malda, — atsakė Klapatauskiėnė.

— Gudriai, gudriai, — susiraukė Stodolskis ir susičiaupė.

Sėdėjo senutė galvą iškėlusį, o į ją smalsiai sužiuro advokatai ir teisėjai.

— Manot, kad aš jums iš alkiertuko iškri-tusi, — pagalvojo senė.

— O-o! Mes jiems į dantį įtvinom, — nusijuokė Jezerskis.

Buvo septinta vakaro valanda.

— Skelbiu teismo posėdžio pertrauką ligi rytojaus dienos, — garsiai tarė Stodolskis ir, staiga pakilęs, piktais žingsniais ištaukšėjo į savo kabinetą.

— Juozien! — šaukė Rimgaila. — Ar bažnyčia tebestovi?

— Stovi, balandėl, stovi, — net pravirko Misevičienė.

— O mano karvė ar nenudvėsė? — nebeiškentė nė Andriejauskas.

— Tai, ko jis klausia! O pati ar nerūpi?

Laurynas norėjo šūktelėti, kaip gyvenanti Viktorė, bet sargyba ir jį, ir kitus apstojo ir iškutrinio pro duris.

XIV.

Gubernatorius Klingenbergas teisme jautėsi rūgščiai. Retkarčiais nužvelgdamas kunigaikštį Urusovą, didingą, barzdotą vyrą, garsų anuometinės Rusijos advokatą, kražiečius gynusį be atlyginimo, sukinėjosi nedrąsus, lyg paprastas stražnikas. Jis pirmasis teisme parodė:

— Kražiečiai yra ėmę priešintis valdžiai jau seniau. Mano turimomis žiniomis, tai pasėkos separatinių lietuviškų laikraščių ir knygelių, kurios plaukia iš Prūsų. Dar neseniai aš valdau guberniją, smulkmeniškai negalėčiau apibūdinti, kaip ir koku būdu tie nelegalūs leidiniai patenka į Žemaičius. Tik viena, jau turėjau progą giliai įsitikinti, kad nors ir nepasisėkęs sukilimas, nors jame paprastas valstietis ir nevaicino tinkamo vaidmens, vis dėlto kramola, priešinga Rusijos imperijos uždaviniams, sėklą pasėjo. Drįstu tvirtinti, kad panašios riaušės, kaip Kražiuose įvykusios, ne pirmos. Kęstaičių bažnytkaimis stengėsi nepildyti caro įsakymo, žiauriai priešinos, kaip ir kražiečiai šiaušės.

Klingenbergo balsas, iš pradžių suvirpęs nerąsiai, dabar skambėjo pilna burna, lyg dekanas pamokslas ...

— Kalbėsiu apie pačią bylą. Kražiečiai pasipriešino valdžiai 1892 m. Rugsėjo 19 dieną dekanui Jastremskiui ir Kelmės klebonui Jaugeliui buvo pavesta atiduoti bažnyčios inventorių parapijos bažnyčiai. Plačioji apylinkė apie tai puikiai žinojo, net jų visur buvo siunčiami prašymai, kad valdžios įsakymas būtų atšauktas. Valdinas, aišku, kad šioj byloj, šiame nusikaltime kas nors vadovavo, ir jie iš anksto buvo pasiruošę.

— Ką liudytojas pamatė nuėjęs į bažnyčią? — paklausė teismo pirmininkas.

Valandėlę Klingenbergas tylėjo, rodos, norėdamas viską prisiminti, nė vienos smulkmenos nepraleisti. Pagaliau, susijaudinęs plačiai nupasakojo, kaip pamatęs du vyrus, laikančius carų portretus, už jų vyrą, laikantį kryžių, o toliau pilną bažnyčią žmonių.

„Kodėl nevykdote aukščiausiojo įsakymo?“ paklausiau, — toliau tęsė gubernatorius. — „Laukiame atsakymo“, — šūktelėjo daugelis balsų. „Visi mūsų prašymai lieka neišklausyti“. „Nesipriešinkite, geruoju išeikite iš bažnyčios“. Po šitų mano žodžių vienas, caro portretą laikęs iš kairės, jau norėjo bėgti, bet kitas taip smarkiai jam kumštelėjo į šoną, kad tas vėl sučiupo portretą už rėmų.

— Gal liudytojas atsimena, kas kumštelėjo?

Klingenbergas peržvelgė suimtuosius ir piktai sužiuro į vieną veidą.

— Rimkus!

— Ar minia reikalavo iš liudytojo parodyti caro parašą?

— Minioj pasigirdo piktą balsą: „Parodyk caro parašą, tuomet išeisime“. Stengiausi jiems išaiškinti, kad, gražiuoju išsiskirsčius, visiems dovanosiu, o jei ir toliau nepaklusnūs bus, užsitrauks nelaimę. Didesnė pusė sujudėjo, sulingavo. Pajutau, kad pasiryžimas nyksta. Be to, pasiūliau kitą dieną susirinkti visiems ir gražiuoju pasikalbėti. Tačiau netaip būta. Keletas įsiutusių vyrų ir moterų šventoriuje pradėjo šaukti „Mušti maskolius“, „Duoti razbaininkams“. Nespėjau nė atsigręžti, o pagaliai ir akmenys krito ant mūsų galvų kaip lietus. Ir man kažkas smogė per galvą. Ką turėjau daryti? Įsakiau šauti aukštyn. Iš minios suskambėjo trys šūviai. „Mušti, mušti“ vis daugėjo balsų. Minia puolė mus kaip vilnis. Dėl to priversti buvome subėgti į bažnyčią, tik raitieji stražnikai laikė minią.

Gubernatorius pablyško, nutilo. Pakėlęs akis į generalgubernatorių Orževskį, jis susitiko su jo žvilgsniu ir vėl pasakojo:

— Tamsiais laiptais su kunigais, keliais stražnikais ir isprauninku Vichmanu užlipome prie vargonų. Duryš buvo silpnos, pabūgau.

kad jie neišlaužtų. Stražnikai man nurodė, kad galima pasislėpti dešinėje — balkonėlyje. Ten mane apstojo sargyba. Subėgo į bažnyčią įsiutusi minia lyg iš cirko ištrūkusi žvėrių gauja. „Parodyk antspaudą, parodyk savo medalius ir caro įsakymą. Mes netikime, kad tu esi gubernatorius“ šaukė visi, ausis užrėkdami, metė į mane akmenis ir lazdas. Dekanas Jastremskis mėgino minią raminti, skaudžiaudamas, įrodinėdamas mane pažįstas. Minia nė kunigo neklausė. Apšaukė jį išdaviku, o Braslauskas grynai rusiškai sušuko: „Išeikite iš bažnyčios, nes tuoj ims skambinti varpai, subėgs žmonių tūkstančiai ir jus sudraskys. Mes apginsime, tik išei- kite“. Netikėjau, kad tai būtų nuoširdūs žodžiai, žemyn nelipau. Vėliau žmonės reikalavo, kad aš surašyčiau protokolą, jog policija sužeidusi ir užmušusi daug žmonių. Skaudančia širdim sutikau, nors tai buvo ne tiesa. Norėjau delsti. Turiu pabrėžti, kad bažnyčioj žmonės keikė valdžią, ypač nesidrovėjo moterys. Tik išgirdę kazokus atjojant nusigando. Po penkių, po šešių sukibę, kazokai išnešė moteris iš bažnyčios ir ją uždarė.

— Tardytojui tamsta esi parodęs, kad buvai skaitęs lietuvių laikraščiuose kažkokius kiršinančius laiškus. Ar neatsimeni, kaip tas laikraštis vadinasi? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— „Apžvalga“. Tai yra separatinis lietuvių dienraštis, kuriame buvo rašoma: „Išmušė veikimo valanda. Persekioja mūsų tikėjimą, uždarinėja bažnyčias. Atbuskime, petys į petį susiglaudę stokime kaip mūras už mūsų bažnyčią, kurią maskoliai nori paversti bauriausia išviete“.

— Ar tame laikrašty kartais nebuvo pagirti tie, kurie neklauso rusų valdžios?

— Šito neatsimenu.

— Ar nerašė, kad kovojant galima pasiekti tikslo?

— Tikrai neprisimenu.

— O gal nujaučia liudytojas, kas šitoms riaušėms vadovavo?

— Jau minėjau ponams teisėjams, kad žemaičiai niekuomet nėra parodę per didelės tolerancijos valdžiai. Tur būt, nuo neatmenamų laikų jie yra augę dvarininkų lenkų dvaruose ir tik prie jų labai prisirišę, nors ir labai skurdų gyvenimą jiems dvarininkai teduodavo. Kiek aš patyriau, žemaičiams dvarininkas ir kunigas tai ašis, apie kurią jie ir iki šios dienos besisuka. Drįstu šią mintį viešai išreikšti tik dėl to, kad bylos aplinkybės šito reikalauja. Tad jie ir ši kartą buvo puikiai pamokyti, kas ir kaip reikia daryti, kaip pasipriešinti ir realiau apjuodinti Rusijos valdininkus. Ne vien kražiečiai, bet šiauliečiai, telšiečiai, apskritai, visi Žemaičiai tik ir kalbėdavo apie pasiųstuosius Jo Imperatorinei Didenybei prašymus. Kratos metu ir pas

kunigą Renadzkį buvo prašymas rastas. Tik jis buvo taip kvailai parašytas, kad kunigas nedrįsęs jo pasiūsti. Ar jis pranešė savo parapijonims prašymo neišsiuntęs ar ne, aš nežinau. Aplamai, kunigas Renadzkis vykdė mano įsakymą labai keistai. Savo veiklą slėpdavo ir nuo parapijonių, ir nuo mūsų. Jis stengėsi viską atlikti slapta, jei galima išsireikšti, klastos būdu. Amžinai juodu su kunigu Mažeika ginčydavosi, amžinai aiškindavosi valdžios žmonėms, kad žmonės jų nemyli. Tiesa, parapijonys gal kunigo Mažeikos ir nemylėjo už jo palaidą gyvenimą. Apie kleboną Renadzkį šito pasakyti nedrįstu.

— Ar liudytojas teisiamuosius pažįsta? —
vėl paklausė prokuroro padėjėjas.

— Iš kaltinamųjų, be abejonės, brutaliausias buvo Braslauskas, — parodė Klingenbergas į suimtąjį, kuris sėdėjo ramiai ir žiūrėjo ne į gubernatorių, bet į kunigaikštį Urusovą. — Visa gerkle jis šaukė, kad rusai kaip totoriai ar turkai įsiveržę į bažnyčią ir pragaro vartų neišvengsią. Pažįstu, štai, ir Rimkų, kuris buvo piktos minios nepaklusnumo siela ir laikė caro portretą. Tuomet jis, rodos, buvo su barzdele. Lubavičiaus ir Burbos nebeatsimenu. Margevičius buvo išėjęs į priekį ir grasino kumščiu. Rimgailos ir Vadeikio taip pat nebeatmenu. Ivanauskų veidas tikrai matytas, tik nebedrįstu pasakyti, kokiose aplinkybėse esu jį matęs. Žū-

tautą gerai prisimenu, tik tuomet jis buvo su žan-
denomis ...

— Netiesa, — atsiliepė Žutautas.

— O o, pažinau dabar jį iš balso. Dar pri-
simenu vieną įžulų ir aukštą vyrą, kuris beveik
visą laiką vadovavo miniai ir mane patį plyta
vos neužmušė.

Kunigaikštis Urusovas paprašė pirmininką
leisti liudytoją paklausti.

— Gal liudytojas nurodys šitą baisųjį nusi-
kaltėlį?

— Sakiau, kad sunku visus prisiminti.

Laurynas sėdėjo žandikaulius judindamas,
veidą nuo gubernatoriaus kiek nugręžęs.

— Šitaip. O ką darė tamstos kazokai ir
stražnikai, kai žmonės iš bažnyčios išėjo?

Klingenbergas nubalo, susinervino.

— Griebiaus tokių priemonių, kokios, ma-
čiau, reikalingos. Apie tai galiu papasakoti tik
teismo įsakomas.

Pirmininkas pakėlė galvą.

— Tai, kas įvyko, žmonėms išėjus iš bažny-
čios, bylos neliečia. Poną advokatą prašau šitų
klausimų nekelti.

— Vadinas, tamsta esi karys, jei iš šūvio su-
pratai, koku ginklu šauta? — pakilo advokatas
Žukovskis.

— Kada šitai esu sakęs?

— Parodymuose. Argi liudytojas neprisi-
mena?

— Taip, prisimenu. Juk ir nekariai lengvai atskiria, — bailiai atsikirto Klingenbergas ir sužiuro į Orževskį.

— Kražiečiai kaltinami priešinęsi Aukščiausiojo valiai. Ar taip?

— Taip. Jie kėlė revoliuciją.

— Ar liudytojas supranta, koks yra skirtumas tarp pasipriešinimo ir revoliucijos? Kas galėjo šitai sukurstyti? Liudytojas nurodė, kad dar anksčiau buvo išleisti laikraščiai, brošiūros.

— Brošiūros sukurstė!

— Šitai aš iš liudytojo ir norėjau žinoti. Vadinasi, ir dabar liudytojas taip galvoja? — kibo Žukovskis.

Klingenbergas aiškiai sumišo. Jis piktomis dilbtelejo į Orževskį. Šis, tiesioginis jo viršininkas, paraližavo jo valią ir orientaciją.

— Revoliucija yra veiksmas, nukreiptas prieš valdžią. Revoliuciniai raštai tikrai buvo platinami minioje. Bet kitų žodžių, įžeidžiančių aukštus asmenis, negirdėjau. Tiesa, šaukė „Ką mums reiškia caro įsakymas“, „Kas per valdžia, jei bažnyčias uždaro!“

— Puiku, liudytojau, — įsikišo kunigaikštis Untsovas. — Vadinasi, jei šaukia, tai jau ir revoliucija. Tegu liudytojas pasako: ar vienuolyno bažnyčia graži, mūrinė?

— Taip.

— Kiek metų ji dar galėtų išlaikyti?

— Du, tris šimtus metų.

Orževskis susiraukė ir atsilošė krėse. Klingenbergas sviro nuo vienos kojos ant kitos.

— Girdėjote? Mano žiniomis, ši bažnyčia dar gali laikyti 500—600 metų. Parapinė visiškai sulūžusi, sukirmijusi, lazda galima sieną pradurti. Kodėl gi jūs norėjote būtinai uždaryti šitą, mūrinę?

— Toks buvo Aukščiausiojo įsakymas. Be to, ir patys kunigai šito geidė. Klebonas Renadzkis buvo mums raštą parašęs, kad uždarytume kaip tik mūrinę bažnyčią, nes prie medinės klebonijai lieką daugiau žemės, ir ji vienoje vietoje.

— Puikiausia. O liudytojas kartais ar neatsimena, kad Renadzkis šį raštą yra atšaukęs ir pasiaiškino, kad buvo priverstas taip parašyti?

— Rodos, kad jis rašė nužemintą raštą, aiškindamasis tatau padaręs dėl ligos. Versti jo tikrai niekas nevertė.

Teismo pirmininkas nerimavo. Jis kažką šnibždėjosi su generalgubernatorium Orževskiu ir, pagaliau, Urusovui pastebėjo:

— Pone advokate, kreipies į liudytoją jo netituluodamas. Turiu teisę priminti, kad gubernatorius Klingenbergas yra jo viršenybė, tikrasis tarėjas ir Imperatorinės Didenybės pareigūnas.

Advokatai susižvalgė. Salėje nutilo. Visi laukė, kas bus.

Kunigaikštis Urusovas nusišypsojo ir, stačiai žiūrėdamas pirmininkui į akis, paklausė:

— Kuriuo straipsniu ir paragrafu remdamasis ponas teismo pirmininkas man tatai pastebi?

Stodolskis sumišo. Orževskis pasilenkė prie jo ausies ir puse balso kažką šnibždėjo.

— O aš ponui teismo pirmininkui priminsiu, kad jo gerbiamasis sekretorius perdažnai į ausį šnibžda, — suvirpėjo Urusovo balsas, ir žvilgsnis įstrigo į Orževskį.

Ir generalgubernatorius Orževskis, ir Klinenbergas, abu seniau buvę prokurorai, kunigaikščio Urusovo pastabą tuojau suprato: niekas gyvas neturi teisės su teismo pirmininku kalbėtis, tik jo sekretorius.

Generalgubernatorių palygino su sekretorium!

Salėj vis dar viešpatavo nejauki tylą. Teismo narys Leontjevas, Vilniaus apygardos bajorų pirmininkas, piktas monarchistas, nubalo kaip popierius. Rodos, paleistų šūvį į Urusovą, jei šis nebūtų kunigaikštis. Kiti gi teisėjai nulenė galvas, paslėpė šypsenas ...

— Be to, ponui teismo pirmininkui turiu priminti, — kiek ironingai, bet dar balsiau patitulavo kunigaikštis Urusovas, — kad esu ne tik advokatas, bet ir jo šviesybė kunigaikštis!

Orževskis pašoko. Puikiai suprato, kad nei jo ordinais, nei draugystė su ministrais šiuo kartu nieko nepeš. Išdidžiai galvą iškėlęs, bet rūščiai pablyškęs, jis ištauškino iš teismo salės ir karie-ta nudūmė namo.

Kliūgenbergas sugniužo. Jei advokatas išdrįso ir sugebėjo iš teismo salės išprašyti generalgubernatorių Orževskį, tai kas dabar bus jam?

— Penkiolikos minučių pertrauką skelbiu, — užkimusiu balsu tarė teismo pirmininkas ir pirmasis pasispaudė portfelį po pažastim.

Ir teisiemieji, ir advokatai žiūrėjo dabar į kunigaikštį Urusovą kaip iš dangaus iškritusį šventąjį.

— Ot, kad toks ponas būtų atvažiavęs į Kražius, kai mus kotavojo, — sušnibždo Rimgaila Andriejauskui. — Grabas būtų buvęs Klingenbergui!

— Tokių ponų nedaug yra ...

XV.

Po pertraukos gynėjai ėmėsi įrodyti, kad Klingenbergso parodymuose yra daug prieštaravimų: čia jis liepia lupti bizūnais, čia sakosi to nedaręs, čia pažymi pažįstą visus teisiamuosius, čia vėl visa eilė nepažįstamų. Dėl to gynėjai prašė pirmininką jo parodymus viešai perskaityti.

Parodymus perskaičius, Klingenbergas gynėsi, kaip įmanydamas, bet daugelyje vietų buvo pagautas ...

Pasiprašė pirmininką išvykti į Kauną, gavo leidimą ir išskubėjo iš teismo salės.

Antrasis liudytojas buvo Petras Vichmanas, Raseinių apskrities isprauninkas. Senis Vichmanas nevisai rusišku akcentu kalbėjo ramiai, lyg iš rašto skaitė. Spalių mėn. 7 d., jis pareiškė, gubernatoriaus įsakytas jis atvykęs į Kražius. Ten jam papasakojo, kas buvę nutikę kunigui Mažeikai; kunigai Jastremskis ir Jaugelis įkalbinėję žmones leisti išnešti Švenčiausiąjį, bet susirinkusieji nesutikę, neleidę. Rytojaus dieną, vėl atėjęs prie bažnyčios, jis pamatęs Kla-

patauską su Sarausku, laikančius kryžių ir carų portretus.

— Gražiuoju jiems aiškinau, — kalbėjo Vichmanas nublukusiu veidu, tartum pats savo balsu Ipūtų gėrėjęsis, — kad manęs paklausytų, nurodžiau pavyzdį — Kęstaičių įvykius, bet žmonės neklausė.

— Ką jie darė? Triukšmą kėlė? — paklausė gynėjas Andriejevskis.

— Ne. Triukšmo nekėlė. Jie aiškinos pasiuntę dar vieną prašymą carui. Šaukė tik „Laukiam atsakymo“. Kai atvyko gubernatorius, įspėjau jį, kad žmonės nepermaldaujami. Gubernatorius man atsakė, kad ant manęs krisianti atsakomybė, jei teksią šauktis kariuomenės. Kai su gubernatorium ir stražnikais bei žandais priėjome prie bažnyčios, tuomet kilo triukšmas. Žmonės reikalavo Jo Didenybės caro parašo, ordinų ir medalių. Dvidešimt stražnikų įsakiau nulipti nuo arklių ir apsupti šventorių. Tuomet pasipylė į mus vėzdai ir akmenys. Kryžių ištraukė stražnikas ir atidavė kunigui. Dėl to kilo dar didesnis triukšmas. Minia puolė mus taip smarkiai, kad gubernatorius su sargyba turėjo bėgti į bažnyčią. Užbėgome ant viršaus. Pravardžiavo mus totoriais, liepė rašyti raštą, kad joks gubernatorius taip nesielgiąs.

— Ir liudytoją žmonės plūdo? — paklausė Urusovas.

— Bažnyčioje ne. Seneliai man siūlė nultipti ir išeiti iš bažnyčios, prisiekdami nė pirštu nepajudinti. Net pasitraukė toliau ir padarė man kelią. Tačiau vos aš tik su keliais stražnikais išėjau į šventorių, nuplėšė man kepurę, revolverį ištraukė ir jau basliu suko aplink mano galvą. Sušukau — „Gelbėkite“, ir pasilikę šventoriuje stražnikai mane atgynė.

— Ar liudytojas nežino, kas platino Žemaičiuose uždraustas brošiūras? Ar nėra kartais tokių suimtų? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— Nežinau. Rodos, už tai suimtų nėra.

— Kurį iš suimtųjų liudytojas pažįsta?

— Gerai pažįstu tiktai Braslauską ir Ivanauską. Ypač Ivanauskas visą laiką kalbėjosi su manim brutaliai ir reikalavo, kad aš parodyčiau savo ordinus.

— O kai liudytojas buvo aštuntą lapkričio nuvykęs į Kražius, ar jie jam grasino? — klausė advokatas Andriejevskis.

— Ne.

— Tardytojui liudytojas yra parodęs, kad girdėjo šūvius, — paklausė Urusovas. — Ar jis negalėtų pasakyti, kas šaudė?

Vichmanas kiek sumišo.

— Šito negalėčiau aiškiai pasakyti. Šūvis buvo šautas iš minios, bet iš šautuvo ar iš revolverio šovė — neatsimenu.

—Taip. O kuriuo metu buvo suimtas žmogus, laikęs kryžių?

— Nežinau. Minia taip subangavo, tokia buvo iširdusi, kad vienas kitą stumdė, spardė.

— Keno įsakytas liudytojas liepė į minią šauti?

— Nežinau ... Aš tokio įsakymo nesu davęs.

— Vadinas, nei stražnikai, nei žandarai, nei tamsta į minią nešovė?

Vichmanas neramiai žiūrėjo į teisėjus ir raukė kaktą.

— Ne, į minią nešovė.

— Aš žinau, kad nei liudytojas, nei stražnikai į minią nešovė, — šyptelėjo Urusovas. — Tik aukštyn?

— Taip, tik aukštyn.

— Puiku. O negali liudytojas pasakyti, kas peršovė senutę šventoriuje? Iš kur daugeliui kulkos blauzdose ar šonuose atsirado?

Vichmanas tylėjo.

— Šitai bylos neliečia, — piktai priminė pirmininkas.

— Liudytojas, pone pirmininke, parodymuose tardytojui yra aiškiai pasakęs, kad stražnikai jo paties įsakyti į minią šovė.

— Ar liudytojas matė, kaip Klapatauskienė su Navickiene akmenimis puolė stražnikus? — pradėjo klausti gynėjas Kaminskis.

Vichmanas lengviau atsiduso.

— Man kunigas Mažeika sakė, kad jos dalyvavusios ir akmenis mėčiusios. Aš pats tiek nežinau, kad pas Klapatauskus ir Zajauskus, gy-

veriančius šalia bažnyčios, žmonės užeidavo pasišildyti. Pats Zajauskaš, kai aš jam pagrasinau areštu, skundėsi: „Pas mane — sako — per prievartą žmonės bėga į trobą“.

— O kai liudytojui gubernatorius įsakė lip-
ti nuo viršaus ir šiaip ar taip išeiti į šventorių
kazokų pasitikti, tai ar jo kas nors neišvedė iš
bažnyčios?

— Keletas senelių mane išvedė pro slaptas
dureles.

— Vadinas, pats vienas liudytojas nebūtų
išėjęs?

— Ne.

— Kuo liudytojas kaltina Andriejauską?

— Apie lapkričio 10 d. Andriejauskas su
Narbutu važiavo į Petrapilį ir įteikė Jo Carinės
Didenybės vardu prašymą.

— Ar tai liudytojas laiko dideliu nusikalti-
mu?

— Aš manau, kad ne.

— Liudytojas žino, kad kiekvienas pilnatei-
sis Rusijos pilietis Jo Carinei Didenybei prašy-
mus gali rašyti ir siųsti?

— Taip, aš šitai žinau. Narbutas, rodos, po
poros savaičių ir atsakymą gavęs.

— Puiku. Tai kodėl liudytojas tardytojui
parodė, kad Andriejauskas su Narbutu yra tik-
rieji pasipriešinimo vadai?

Vichmanas tylėjo.

— Ar liudytojas prisimena, kad šitie žmonės buvo bizūnais sumušti, sukruvinti?

— Neatsimenu. Man regis, kad niekas bizūnais ne tik jų, bet ir kitų nenušė ...

Kunigaikštis Urusovas prašo teismą, kad būtų viešai perskaityti Vichmano parodymai.

— Iš stražniko Jeraševo ir jo sūnaus Aleksandro žinau, kad Jų Didenybių portretus į bažnyčią atnešė Teodora Zajauskaitė. Kelmės žydai visai apylinkei išpasakojo, kurią dieną atvyks gubernatorius. Iš kur jie šitai žinojo, nesuprantu. Kai mes stovėjome viršuje, žmonės mus puolė, mums grasino. Išsitraukėme revolverius ir paleidome kelis šūvius. Suskambėjo varpai ir būgnas. Kai šventoriuje buvo užpultas Hofmanas su raitaisiais stražnikais, puolė minią ir iššovė kelis kartus. Kai atėjo kazokai, bizūnais išvijo visus iš bažnyčios, — perskaitė teismo sekretorius ilgiausią Vichmano parodymą.

— Ar liudytojas šiuos parodymus tvirtina?

— Taip ...

— Prašau poną pirmininką šitai įprotokoluoti. Daugiau klausimų nebeturiu.

Advokatai atsisėdo.

Liudijo Aleksandras Smolenskis, ypatingųjų reikalų Kauno gubernatoriaus valdininkas.

— Šioj byloj aš nieko esminga negaliu pasakyti. Girdėjau tik vieną žemaitį puikiai kalbantį rusiškai.

— Ar liudytojas negirdėjo gubernatoriaus įsakant šauti į minią?

— Girdėjau, bet gubernatorius liepė šauti tuomet, kai minia įpykusi prie jo artinosi.

— Dėkui. Bet įsakymą liudytojas aiškiai girdėjo?

— Taip, visiškai aiškiai.

— Prašyčiau šitai įprotokuoti.

— Bet liudytojas matė, — kibo prokuroro padėjėjas, — kaip minia į gubernatorių laidė akmenis?

Smolenskis pagalvojo.

— Aš stovėjau tokioj vietoj, iš kur nieko nemačiau, tik girdėjau ...

Į salę įėjo žandarmerijos rotmistras Jonas Semionovas. Suimtieji sužiuro į jį, nes vežami į kalėjimą ir kalėjime būdami jie apie jį atsiliep-davo geriausiu žodžiu. Juk tai jis buvo priklausęs prieš altorių, nebuvo dalyvavęs egzekucijoj, buvo visai prasišalinęs.

Kaip ir kiti liudytojai, jis smulkiai nupasakojo ką matęs.

— Buvau bažnyčioje, kalbėjausi su teisiamaisiais ir buvau giliausiai įsitikinęs, kad tai maldingi, paklusnūs ir ramūs žmonės. Mane apsupo vyrai, moterys ir verkdami prašė, kad tik iš jų bažnyčios neatimtų. Taigi, galutinai įsitikinęs, kad žmonės ramiai yra nusiteikę, nutariau dar kartą reikiant kreiptis su prašymu į Jo Carinę

Didenybę ir prašyti malonės, grįžau ir visa šita išdėsčiau gubernatoriui ir isprauninkui, Vichmanas paabejojo, ir mes visi, kaip ponai teisėjai jau žinote, vėl nuėjome prie bažnyčios. Dalis minios geruoju išėjo iš bažnyčios, o po ilgų derybų, šūkavimų ir kitokių nemalonių smulkmenų likusią dalį policija išvijo prievarta. Girdėjau bizūnų smūgius. Tiktai tuomet į mus pasipylė akmenys.

— Ar liudytojas nori pabrėžti, kad tik po to, kai policija, anot liudytojo, kirto bizūnų, minia pasipriešino, ar buvo dar ir kitos priežastys, pavyzdžiui, laikraščiai, brošiūros?

Semionovas pagalvojo, peržvelgė teisiameisius ir netikrai atsakė:

— Girdėjau, kad kažkokie laikraščiai ir brošiūros buvę kražiečiuose platinamos, tačiau tikrosios priežasties, dėl ko žmonės taip pasipriešino, nesugebėčiau nurodyti.

— Iš bylos žinia, — kreipėsi į jį advokatas Urusovas, — kad liudytojas norėjo prie bažnyčios durų gelbėti surištą, sukruvintą moteriškę. Tai kas gi, liudytojo manymu, šitą moteriškę sumušė? Argi savieji, kaimynai?

— Savieji gal ir ne. Bet aš stovėjau toliau ir nemačiau, kas ją sumušė.

— O kas liudytojui bizūnu per pečius rėžė?
Kaltintojai visi kartu nusišypsojo.

— Buvo tamsu, nepastebėjau ...

— Bet liudytojas, kaip humanus ir inteligentus žmogus, — kreipėsi į jį jau advokatas Žukovskis, — neneigs, kad naktinis įsiveržimas į bažnyčią ir mušimas bizūnais negalėjo kaltinamiesiems sukelti švelnių jausmų. Kiekvienas prieš tokį brutalų pasielgimą protestuotų. Ar liudytojas nemano, kad kaip tik dėl tokio neleistino pasielgimo minia ir įširdo?

— Gal būt...

— Juk kai liudytojas gražiuoju įėjo į bažnyčią, tai jam žmonės net rankas bučiavo. Ar taip?

Semionovas nublyško, energingi jo veido bruožai paryškėjo, akys sužaižaravo.

— Taip, teisingai. Daužymas bizūnais kaip tik žmones ir įširdino.

Advokatas Andriejevskis užsikabino už šito atviro prisipažinimo ir paprašė teismo pirmininką paskelbti ir liudytojo parodymus tardytojui.

— Vyrai beveik visi paklausė ir išėjo iš bažnyčios, o liko tik moterys. Jas stražnikai išvarė bizūnais lupdami, — perskaitė teismo sekretorius priešpaskutines eilutes.

— Galutinai aš netvirtinu, kas privertė minią priešintis, o bizūnais mušė!

Kibo prie Semionovo prokuroro padėjėjas, skersavo teisėjai, bet jis tvirtino savo parodymus iki galo.

Į salę įėjo kanauninkas Pranas Jastremskis, Šiluvos dekanas. Nežvilgterėjo jis niekur į šoną, tik į teisėjus, bet visi pastebėjo jį jaudinantis.

— Prašau mane klausti, aš atsakinėsiu.

— Sakyk tamsta viską, ką šioj byloj žinai, — karčiai tarė teismo pirmininkas.

— Rugpiūčio 19 d. iš konsistorijos atėjo įsakymas, kad aš su kunigu Jaugeliu nuvykčiau į Kražius uždaryti bažnyčios. Mudu patarėme kunigui Mažeikai laikyti šv. Mišias su išstatymu, nes tuomet lengviausiai galima įsakymą išpildyti. Kunigas Mažeika nuėjo į bažnyčią, bet nerado raktų. Nuėjome ir mudu. Bažnyčioje buvo daug žmonių. Pasakėme ko atėję, aiškinome žmonėms, reikiant įsakymą išpildyti, tačiau du vyrai, būtent: Andriejauskas ir Razminas, pareiškė pasiuntę Jo Didenybei carui prašymą ir prašė mus paprašyti konsistoriją neskubėti. Be to, įteikė ir prašymą konsistorijai. Grįžome ir visa tai pranešėme savo vyriausybei. Netrukus sužinojome, kad ir konsistorija gubernatorių jau prašė palaukti, tačiau gubernatorius tiek tepadarė, kad išsiuntė savo valdininką į Kražius įsakymo būtinai vykdyti. Kai antrą kartą mes, savo vyriausybės įsakyti, su kun. Jaugeliu atvažiavome į Kražius, sužinojome, kas buvo įvykę kunigui Mažeikai.

Klebonas Jastremskis, atpasakojęs visus jau kitų liudytojų kartotus parodymus, tęsė toliau:

— Iš savo pusės, kiek galėjau ir mokėjau, rėmiau gubernatoriaus žygius. Ir kai gubernatoriaus griežtu įsakymu buvo ištrauktas kryžius ir

carų portretai, žmonės, paklusnūs valdžiai, ėmė abejoti, ar verta besipriešinti, ir ėjo iš bažnyčios. Betgi stražnikai, dviem eilėmis išsirikiavę, iš-einančius žmones ėmė mušti bizūnais. Žmonės bėgo, kur akys matė. Tuomet, nesuprantu, kodėl policija ėmė šaudyti, o žmonės puolė atgal jau apsiginklavę basliais. Išsigandau, ieškojau gubernatoriaus ir, radęs jį bažnyčioje, patariau užsida-ryti duris ir manęs neapleisti... Kunigas Jau-gelis nuo mūsų atsiskyrė. Vos tik mums įli-pus į vargonvietę, policija penkis kartus šovė žmonėms pagąsdinti. Po šūvių, minia net balsu ėmė šaukti „Už ką mus mušė? Už ką jie mus šaudė, jei mes geruoju ėjome iš bažnyčios? Ku-rią teisę jie turėjo naktį kaip banditai įsiveržti į bažnyčią, kada mes meldžiamės?“

— Tegul liudytojas papasakoja, kaip minia reikalavo iš gubernatoriaus protokolą rašyti? — staiga nutraukė prokuroro padėjėjas.

Advokatai susižvelgė. Pirmininkas truktelėjo kaktą.

— Prašome toliau. Pasakokite.

— Protokolą rašyti minia prašė, teisybė. Gu-bernatorius reikalavo čia plunksnos, čia popie-riaus, o minia vienu balsu šaukė: „Parašyk, kad tu naktį įsibrovei į bažnyčią ir mus kruvinai. Pa-rašyk, kad tu nesi gubernatorius, nes maloninga-sis caras, kurį mes mylime ir kurio klausome, to-kio gubernatoriaus mums neatsiųs“. Po ilgų

šūkavimų, ne plūdimosi, staiga viskas nurimo. Žvilgterėję pro langą, pastebėjome, kad ištisais būreliais žmonės sklaidosi, bėga ir kad bažnyčią jau supa kazokai... Į bėgančiuosius policijos komisaras Hofmanas dar du kartus šovė. Kažkokia moteriškė šūktelėjo, parvirto ir vėl pakilusi rodė visiems savo kruvinus drabužius. Kas toliau vyko, nežinau, tik, nulipęs žemyn, mačiau gubernatorių labai įpykusį ir grasinantį klebonui Renadzkiui. Prie altoriaus dar meldėsi apie trisdešimt moterėlių. Aš ėmiau dėti į krūvelę ir nešti į vežimą bažnyčios šventenybes.

— Ar nežino liudytojas, kad žmonėms buvo jau seniai aiškiai paskelbta Jo Carinės Didenybės valia? — paklausė prokuroro padėjėjas, antakius trukčiodamas.

— Be abejo, žinojo, tik jie vis maldavo palaukti, nes buvo įsitikinę, kad paskutiniojo prašymo caras išklausys.

— Ar liudytojui kartais, dar Šiluvoj būnant, kas nors nėra grasiinęs?

— Nežinau, ar tai grasinimas: buvo atėjęs pas mane nepažįstamas kražietis ir pro ašaras įrodinėjo neklausyti, nevažiuoti į Kražius, neprisidėti prie bažnyčios uždarymo. Tas žmogus sakė: „Mes carą maldaujame, maldaukite ir jūs, kunigai.“

— Tardytojui liudytojas yra parodęs kiek kitaip, — šyptelėjo prokuroro padėjėjas.

— Atsimenu, sakiau, kad man grasino. Ir teisme galiu patvirtinti, kad kažkas grasino, bet šitai aš girdėjau tik per kitus.

Pirmasis ėmė klausinėti Urusovas.

— Gal liudytojas pasakys, katra bažnyčia yra tvirtesnė ir gražesnė: medinė ar mūrinė?

— Mūrinė bažnyčia yra graži, ji gali stovėti šešis šimtus metų, o parapijos — medinė — vos vos bekiūkso. Vienuolyno bažnyčiai reikėjo tik mažo remonto, kuris nedaugiau atsieitų kaip 600 rublių.

— Gerai. O gal liudytojas prisimena, iš kur buvo šauti pirmieji šūviai?

— Tarp bažnyčios ir šventoriaus ir tada, kai žmonės bėgo iš bažnyčios. Jei nebūtų šaudę, žmonės būtų ramiausiai išsiskirstę.

— O gal iš minios šovė?

— Galiu prisiekti, kad iš minios nebuvo paleistas nė vienas šūvis.

— Gal liudytojas prisimena, ką jam klebonas Renadzkis pasakojo apie vienuolyno uždarymą?

— Pasakojo, kad gubernatorius jam liepęs uždaryti vienuolyną, bet bažnyčią palikęs jam tvarkyti.

— Kiek, liudytojo manymu, per riaušes padaryta nuostolių? — paklausė advokatas Žukovskis.

— Vienuolyno bažnyčią atsidėjęs apžiūrėjau: mažiausiai dvidešimt penki tūkstančiai rublių.

Padilbomis žiūrėjo į kunigą Laurynas, Andriejauskas ir Razminas.

Kokius graudžius pamokslus jis sakydavo, kiek baimės patirdavo kražiečiai, į Šiluvą nuvykę, prie jo klebonijos durų priėję.

— Mokslinčius, galinčius, — galvojo apie jį Andriejauskas. — O šė tau! Tardytojui buvo tiek prišnekėjęs, kad nors akis į žemę durk. Teisina dabar, bet.. . kaip būtų išdidų, jei kanauninkas neliudytų, o sėdėtų drauge su jais ...

Po kanauninko Jastremskio liudijo kunigas Jaugelis, Kelmės klebonas.

— Kai atvykome prie bažnyčios, gubernatorius paaiškino žmonėms atvykimo tikslą. Žmonės gražiuoju prašė gubernatorių palikti jiems šitą bažnyčią, nes anoji, paparinė, sena ir numatyta palikti kapinių koplyčia. Žmonės iš bažnyčios nėjo. Kas toliau buvo, tikiuos, ponai teisėjai girdėjote. Aš tik galiu pasakyti, kad vėliau bėgančius iš bažnyčios mušė bizūnais ir kalavijais. Mačiau moteris mušant bizūnais taip, kad jos net krito ant žemės. Slėpdamies nuo smūgių, žmonės bėgo susisupę galvas į drabužius, bet policija ir drabužius sukapojo. Kai liko bažnyčiojos keletas moterėlių ir pilna primėtytų maldaknygių, policija prišoko ir be jokio pasigailėjimo tas moteris stumdė, spardė ...

— O kur tuo laiku liudytojas buvo? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— Buvau pasislėpęs klausykloje.

— Kodēl? Jeigu tie žmonės tokie taikūs, tai kam liudytojai buvo slėptis?

Kunigas kiek sumišo.

— Kiekviename sąmyšy būna nelaimingų atsitikimų ...

— O ar neatsimena liudytojas, kad jį minia išdaviku vadino ir sumušti norėjo?

— Tokiais atsitikimais, kada žmonės vaduojasi tik savo jausmais, o nežino visų aplinkybių, sunku norėti, kad ir kunigą suprastų ar pagerbtų. Gal kas ir grasino, nebeatmenu ...

Į teismo salę įėjo kunigas Augustinas Mažeika. Kaltinamieji kilstelėjo galvas, susišnibždėjo, atidesnį dėmesį atkreipė į jį gynėjai ir teisėjai. Pabrinkusio veido, šviesiai žilstelėjęs, neramiomis, apgriuvusiomis akimis Mažeika atsistojo prie teismo stalo, rodos, rankų nežinodamas kur padėti. Legendų legendos jau plito apie jį. Ir šitai jis jau perjautė, jau kančia, neišgydoma nuosėda ir žvilgsniai, ir kalbos, ir visokiausi klausinėjimai nuslinko į širdies gilumą, bet kad sielos nejaudintų, kad nesopintų — nė dienos nebuvo.

Juk ir kiti kunigai įkalbinėjo išklaudyti caro įsakymo, ir kiti stengėsi išnešti Švenčiausiąjį, bet apie juos kiekvienas kitaip kalba. O apie jį ir laikraščiai, ir žmonės pina šlykščiausius aprašymus. Paskui jį eina ši byla kaip šešėlis, ir be grabo lentos nuo to šešėlio jam nepabėgti, nepasislėpti. Ir tuomet net, kai grabo lenta pridengs

jo kūną, jis jaučia, jis supranta, tas šešėlis stovės prie jo kapo, kol bus gyvi Žemaičiai, kol bus gyvi Kražiai.

— Dekano Jaugelio įsakymu norėjau atlaikyti šv. Mišias su išstatymu ir išnešti Švenčiausiąjį. Tačiau šito negalėjau išpildyti, nes kažkokia moteriškė nučiupo cimborijos raktelį. Vėliau žmonės manęs nė prie didžiojo altoriaus nepriėjo. Aš Mišias laikydavau tik prie šoninių altorių. Pagaliau, ponams teisėjams žinomą dieną aš su savo liokajum pro šonines duris įėjau į bažnyčią, nulaužiau cimborijos užraktą, paėmiau pušką su Švenčiausiuoju ir koridorium ėjau prie durų. Čia mane apipuolė kažkokios moterys, iš kurių viena užgesino žibintą, kurį laikė mano liokajus. Bijodamas, kad neišberčiau Švenčiausiojo ant žemės, pušką padėjau ant zakristijos slenksčio. Į triukšmą atbėgo stražnikas Jeraševs, betgi aš, gavęs lenta per galvą, buvau priverstas pabėgti. Iš kažkur atsirado būrys įniršusių žmonių ir ėmė mane draskyti, pešti plaukus ir reikalauti, kad aš Švenčiausiąjį nuneščiau atgal į altorių. Šito betgi nepadariau. Ištrūkęs grįžau namo. Kai mane mušė, mano liokajus kažkur pabėgo ...

— Ar liudytojas pažįsta moterį, kuri pagrobė raktelį nuo cimborijos?

— Rodos, Klapatauskienė. Gerai neprisimenu.

— Ar liudytojas galėtų pasakyti, kodėl minia taip įniršo ir nepaklausė gubernatoriaus?

— Ne. Tik žinau, kad žemaičiai labai pamaldūs žmonės.

— Bet tie pamaldūs žmonės turėjo parapinę bažnyčią. Kodėl jie būtinai buvo užsispyrę vienuolyno?

— Vienuolyno graži ir patvari.

— Na, o kodėl žmonės mėgino priešintis, kai buvo įsakyta vienuolėms išvykti? Ar ir vienuolės jiems laikydavo pamaldas? — kryptelėjo prokuroro padėjėjo lūpos.

— Šito aš nežinau. Paprastai vienuolės yra gailestingos, slaugo ligonius.

— Ar liudytojo santykiai su dvarininkais Šemetais ir Dobkevičiais geri?

— Parapijoje aš lankydavau ir dvarininkus, ir ūkininkus.

— Suprantama. Bet ar liudytojas nėra girdėjęs, kad Žemaičių dvarininkai pakurstydavę žmones valdžiai priešintis? Ar kartais neatsimena liudytojas, kad dvarininkai net savo darbininkams pasakodavę, jog dar būsiąs vienas sukilimas, ir tuomet visi gausią daug žemės ir laisvių?

— Ne, šitai nesu girdėjęs.

— Vadinasi, liudytojas mano, kad kaltinamieji šiaip sau pasipriešinę caro valiai? O ar liudytojui nėra tekę ką nors girdėti apie separatinę lietuvių spaudą?

— Be maldaknygių aš nemačiau nė vieno lietuviško laikraščio ar knygos.

— Kokie susirinkimai įvykdavę pas Šemetus ir Dobkevičius?

— Nežinau.

— O prieš sąmyšį ar liudytojas nėra viešėjęs pas Šemetus, kai į kitą kambarį rinkosi kai kurie kaltinamieji pasitarti?

Mažeika staiga nubalo.

— Neprisimenu ...

— Šitaip ...

— O kur liudytojas yra buvęs, kai kilo sąmyšis? — paklausė advokatas Andriejevskis, lyg gelbėdamas padėti.

— Klebonijoj...

— Ką liudytojas ten veikė?

— Verkiau ...

— Ar girdėjo liudytojas šūvių, klyksmą?

— Dėl to ir verkiau ...

Suvirpėjo Mažeikos lūpos, akys ašaromis apsiblausė.

Andriejauskas, Razminas, Laurynas, Rimkus, Rimgaila ir kiti, greta sėdėdami, klausėsi Mažeikos parodymų vos kvėpuodami. Ir kai jis susijaudino, kai pasisakė verkęs, ir jų širdys suminkštėjo.

— Gal jis ir neblogas žmogus, — sušnibždėjo Rimgaila.

— Tai liudytojas neatsimena, kas yra drasęs jam drabužius? — paklausė advokatas Kaminskis.

— Rodos, Klapatauskienė ... Tačiau kitų moterų nepažinau.

— Tardytojui liudytojas parodė kitaip, — kibo prokuroro padėjėjas.

— Gal būt... Buvau moraliai priblokštas, nervingas, galėjau kažin ką pripasakoti...

Perskaitė Mažeikos parodymus. Buvo aiškiai pažymėtos kelios pavardės, nupasakota visa eiga, tačiau Mažeika nei gynėsi, nei tvirtino. Jo akys maldaute maldavo greičiau išleisti iš salės atsikvėpti grynu oru, nebematyti kai kurių veidų.

Teismo pirmininkas paskelbė pertrauką iki rytojaus vienuoliktos ryto valandos.

XVI.

Lygiai vienuoliktą prasidėjo antroji proceso diena.

Kaltinamieji žvelgė linksmiau į teisėjus, nes jų gynėjai atrodė tokie galingi ir gudrūs: — visą šią bylą supainios taip, kad ir pats Liucipierius nedaug besupras.

Teodora Zajauskaitė tarp senyvų ir pavargusių moterų sėdėjo graži, jauna, žydinti, kaip jaunutė rožė tarp nasturtų. Advokatai, liudytojai neįstengdavo nukreipti nuo jos akių, o kunigaikštis Urusovas jau buvo spėjęs žemaitiškąją Žana Dark ją praminti. Tik šią, antrąją dieną ji buvo kiek liūdnėsnė. Ne rusų kazokų bizūnus ji prisiminė, ne namų ilgėjosi, nes sėdėjo drauge su tėvu ir motina, bet savo sužadėtinio Danieľiuko, kuris jau nebeturėjo teisės į salę įeiti.

Pirmuoju liudijo Leonidas Hofmanas, Raseinių miesto pristavas.

— Kai kunigai pareiškė negalį minios suvaldyti, isprauninkas ir aš atvykome į Kražius.

Nupasakojęs visas smulkmenas, Hofmanas tęsė toliau:

— Kai gubernatorius ties bažnyčia buvo pavojuje, aš stražnikams įsakiau paspausti arklius ir joti į minią, kad ji išsiskirstytų, o aš galėčiau gubernatorių išgelbėti. Minia nepabūgo. Stai-ga iš moters, rodos, Kavaliauskienės, išgirdau, kad smaugią isprauninką. Puoliau į ataką, sušukęs „Kalavijus iš makščių, tik nekirsti“, šokau gelbėti isprauninko. Išgelbėjęs pasiunčiau stražnikus pasitikti kazokų. Pagaliau ir pats nujojau jų pasitikti. Atskyręs trisdešimt kazokų, įsakiau jiems apjoti aplink šventorių su nuogais kalavijais ir ietimis, bet nekirsti, tik pagąsdinti. Netrukus gubernatorius buvo išgelbėtas ir nulipo žemyn.

— Ar iš karto ką nors areštavote? — klausinėjo prokuroro padėjėjas.

— Taip. Kai kuriuos kaltininkus suėmėme čia pat vietoje, bažnyčioje, kitus vėliau.

— Ar liudytojas yra girdėjęs šūvius?

— Žinoma.

— Kas šaudė?

— Minia.

— Kada mėtė akmenis: prieš kazokams atjojant ar atjojus?

— Mėtė visą laiką.

— Ar ir tuomet, kai gubernatorius priėjo prašyti žmones išeiti iš bažnyčios?

— Taip.

Advokatai susižvelgė, nusišypsojo.

— Man pačiam kažkas smogė akmeniui į veidą, o teisiamasis Žutautas ...

Hofmanas atsigręžė į teisiamuosius ir storu, raudonu smaližiumi parodė tiesiog į Žutautą.

— Jis puolė prie manęs kaip žvėris ir basliu smogė į pilvą: aš vos kvapą atgavau. Kažkas sušuko „Neužmušk žmogaus“.

— Ar sušuko „Neužmušk žmogaus“ stražnikai, ar minia? — staiga vikriai paklausė advokatas Andriejevskis.

— Minia.

— O liudytojas ar supranta žemaitiškai? — pyktelėjo prokuroro padėjėjas.

Hofmanui tartum liežuvi kas prikando. Jis tylėjo.

— Aš klausiu, ar liudytojas supranta žemaitiškai?

— Nedaug, bet suprantu . . .

— Vadinas, liudytojas žemaitiškai suprato, kad šaukia „Neužmušk žmogaus“? — neužsileido Andriejevskis.

— Na, taigi, aš sakiau . . .

Hofmanas žiūrėjo į teisėjus, neberasdamas ką kalbėti.

— O liudytojas Margevičių ar pažįsta? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— Mačiau jį, jau gubernatoriui išvykus. Tačiau dar prieš riaušes jis buvo sužeistas, jam kraujas tekėjo per veidą, ir galva buvo surišta. Rimką taip pat puikiai pažįstu, — jau drąsėjo

Hofmanas ir parodė į Rimkų pirštu. - Tai jis dešiniojoje pusėje laikė Jo Didenybės portretą. Aš pats, norėdamas eiti į bažnyčią, jam sakiau „Leisk, bėk iš čia“, tačiau jis neklausė.

— Ar tikrai liudytojas prisimena, ką dabar teismui pasakoja? — šyptelėjo kunigaikštis Urusovas. — Man regis, kad jis Rimkaus nepažįstas.

— Pažįstu puikiausiai.

— Prašyčiau ponų teisėjų, kad liudytojas man Rimkų parodytų.

Hofmanas atsigrėžė ir įdėmiai žvalgė visus sėdinčiuosius.

— Man regis, kad šitas, — parodė jis į Zajauską.

Kaltinamieji nusijuokė, nusišypsojo ir gynėjai. Prokuroras su pirmininku susižvelgė ir susiraukė.

— Prašyčiau įprotokuluoti, kad liudytojas Rimkaus nepažįsta. Rimkų prašau atsistoti.

Rimkus atsistojo, bet jo veidas buvo. koks buvęs — rimtas, net rūstus.

Hofmanas paraudo.

— Taip, tai šitas, šitas, tik jis dabar nusi-skutęs.

— Bet liudytojas, tur būt, gerai neatsimena, kad Rimkus Jo Didenybės portretą būtų laikęs?

— Laikė, tikrai, galiu prisiekti.

— Prašau teismą ir šitai įprotokuluoti.

— Kuriuos iš kaltinamųjų liudytojas dar pažįsta? — piktai paklausė prokuroro padėjėjas.

Hofmanas krustelėjo antakius ir pečiais patraukė.

Kaltinamieji garsiai nusijuokė. Teismo pirmininkas griežtai pastebėjo.

— Mačiau ir Šipilą. Jis buvo sumuštas, vėliau, po riausių, ilgai slapstėsi, tik po keturių mėnesių jį suėmiau.

— Kiek iš viso buvo suimtųjų?

— Šimtas dvidešimt šeši asmenys. Be to, ir anksčiau buvo jau dvidešimt asmenų uždaryta.

— Ką liudytojas atsimena apie bažnyčios sergėją?

— Bažnyčią sergėjo dieną ir naktį. Prieglaudą rasdavo, pasišildydavo ir pavalgydavo pas činšininkus ir artimiausiose trobelėse. Miegodavo bažnyčios rūsyje, senosios bažnyčios šventoriuje, pas seniūną, pas Petravičius ...

— Ar liudytojas pažįsta Marijoną Martinkienę? — paklausė advokatas Andriejevskis.

— Ne. Tik kunigas Mažeika man pasakojo, kad ši moteris jį sulaikiusi su Švenčiausiuoju Sakramentu iš bažnyčios išeinant. Tas pats kunigas pasakojo apie Navickienę, Klapatauskiene, kurios, sako, aktyviai dalyvavusios, pasipriešinusios.

— Ar Gustį liudytojas pažįsta ir ką gali apie jį pasakyti?

— Nepažįstu. Rodos, kad jį po dviejų trijų savaitių aš esu suėmęs.

— Kiek galėjo būti žmonių naktį, kai atvažiavo gubernatorius? — pradėjo klausinėti kunigaikštis Urusovas.

— Apie du tūkstančius. Kai aš važiauvau į Kražius, sutikau moterėlių, su ryšulėliais skubančių į Kražius nuo Šiaulių, nuo Telšių ir dar iš toliau.

— Ar liudytojas su kazokais yra vaikščiojęs po miestelį ir gaudęs kaltininkus? — vėl paklausė advokatas Žukovskis.

— Taip.

— Kiek liudytojas yra matęs sužeistų ir užmuštų?

— Prie bažnyčios gulinčių buvo daug, bet užmuštų nežinau ...

— Liudytojo manymu, dėl ko gi jie gulėjo? Ar šilta buvę, ar jie nusigėrę?

— Tamsta mane pajuoki ...

— Aš liudytoją rimtai klausiu.

— Trobose buvo daug ligonių, jie visi dėjosi esą sumušti. O dėl gulėjimo, tai Dievas juos žino, ko jie gulėjo .. .

— Kad nebegalėjo paeiti! — garsiai sušuko Ivanauskas.

Hofmanas žvilgterėjo į didžiulius Ivanausko ūsus ir į teismo pirmininką, lyg pagalbos laukdamas.

— Prašau tvarkos, — garsiai subarė pirminkas.

— Liudytojas šaukiasi Dievo, — įkyriai klausinėjo advokatas Žukovskis, — bet Dievas byloj ne liudytojas. Gulėjo todėl, kad buvo sumušti. Ar taip?

— Ne. Jie tik buvo apsimetę sumušti. Gudrūs žmonės!

— O Zajauskai ar yra dalyvavę pasipriešinime? — kibo jau trečias advokatas Bialimas.

— Aš pats nesu matęs. Man kunigas Mažeika pasakojo, kad senė Zajauskienė sirgusi. Jau-noji su tėvu smarkiai dalyvavusi.

— O Klapatauskai?

— Težinau, kad jie dideli skurdžiai. Troba tokia didumo, kad vos vos mano kumštis telpa.

Šyptelėjo Hofmanas, patenkintas savo palyginimu.

Teisėjai buvo rūstūs.

— Ar pažįsta liudytojas Rimgailą? — ėmė klausinėti prokuroro padėjėjas.

— Ne.

— O Andriejauską?

— Pažįstu. Jis pirmose eilėse buvo suimtas.

— O Jesulaitį?

— Jį areštavo tuojau, kaip tik jis atidavė kunigui kryžių.

— Ar buvo kruvinas?

— Ne...

— O ar negali liudytojas pasakyti, dėl ko Jesulaitis buvo suimtas, jei jis paklausė ir kryžių atidavė? — po prokuroro padėjėjo vėl kibo Bialimas.

— Toks buvo įsakymas.

— O ar buvo dar kuris nors iš teisiamųjų baltais drabužiais apsivilkęs?

— Ne.

— Tai kodėl Jesulaičio kamža visa kruvina?

— Nežinau.

— Įdomus liudytojas, čia jis žino, čia nežino, čia pažįsta, čia ne.

Kaltinamieji vėl nusijuokė.

— Man ne tik iš nosies, bet ir iš ausų kraujas tekėjo. Jis pats mane mušė, — tarė pašaukęs Jesulaitis. — Jis, ponai sūdžios, mane mušė!

Teismo pirmininkui leidus, advokatas Andriejevskis paklausinėjo Jesulaitį.

— Kas tamstai įsakė atiduoti kryžių?

— Gubernatorius.

— Ar jis pats, ar per isprauninką?

— Ir gubernatorius, ir isprauninkas sušuko, kad mesčiau kryžių. Kaipgi aš galiu mesti? Aš jį atidaviau kunigui.

— Ar kartais kryžiaus kas nemetė ant žemės?

— Dideliai ilga kalba, pone advokate. Skaudu prisiminti.

— Gerai. Kryžių atidavęs, kur norėjai eiti: į bažnyčią ar namo?

— Būčiau ėjęs namo, bet anie pačiupo mane ir kad ėmė duot, kad ėmė duot! Iš galvos, iš ausų kraujas čiurkšlėmis tekėjo.

— Prašau teismą šį parodymą įprotokoluoti.

Pirmininkas paskelbė posėdį nutrauktą iki septintos vakaro valandos.

Vakare buvo perskaitytas liudytojo Bazilio Mandriko, Raseinių pristavo parodymas. Jis pats nestojo, bet jo neatvykimas buvo pripažintas teisėtas, jo parodymuose buvo aiškiai paabrėžta, kad stražnikai šovė į minią. Be to, jis tvirtino matęs pasipriešinime dalyvaujant Joną Bumbalį, Roką Šarauską, Margevičių, Gideikį, Rimkų, Žutautą, Jesulaitį ir Bieloglovaitę.

Po šių parodymų kunigaikštis Urusovas paprašė teismą, kad Hofmanas dar kartą būtų paklaustas.

Įėjo Hofmanas, piktas, nepatenkintas, ir atsisėjo atokiau nuo teisėjų stalo. Klausinėjo jį Urusovas.

— Gal liudytojas mums paaiškins, kaip suprasti jo teigimus, kad policija nešaudžiusi, jei Mandrikas aiškiai liudija, kad ji šaudė?

— Gal kartais stražnikai ir šaudė, bet aš jiems nesu liepęs. Teisybė, dabar jau prisimeinu, kad šaudė, nes mano būrys buvo išsisklaidęs ...

Juozas Levickis sėdėdamas visą laiką blyško ir blyško. Būdamas kalėjime, be to, sumuštas, vežamas nuogas žiemos metu, jis susirgo grei-

tąja plaučių džiova ir jau pirmąją teismo dieną, per daug susijaudinęs, buvo apalęs. Matė teisiamieji, kad jis apalps ir šį kartą, gal net amžinai... Andriejauskas priėjo prie kunigaikščio Urusovo ir kažką jam šnibžtelėjo į ausį. Kunigaikštis Urusovas atsistojo ir teisėjams trumpai papasakojo, kad kaltinamasis Levickis labai susirgo ir prašė jį išjungti iš bylos tik trumpą laiką, kol pasveiks.

Urusovui bekalbant, Levickis pamėlynavo ir nuvirto nuo suolo ant grindų.

Salėj nutilo, visi žvalgė neįtikėtinais. Griežtu balsu pirmininkas įsakė sargybai Levickį išnešti.

Išnešė jį, galvą atmetusį, kaip numirėlį. Kaimynės moterys garsiai pravirko.

Pirmininkas paskelbė dešimties minučių pertrauką.

Po pertraukos vėl klausinėjo liudytoją Hofmaną.

— Tardytojui liudytojas yra parodęs, kad tikrai yra girdėjęs šaudant iš minios. Kuo gi jis pagaliau šitą savo teigimą gali patvirtinti? — paklausė advokatas Andriejevskis.

— Mačiau, kad šaudė iš pištalių, — ėmė dėlioti Hofmanas rankas čia ant nugaros, čia ant pilvo, o jo ausys neberaudo, bet jau mėlynavo.

— Iš kokių?

— Pone pirmininke, ką aš galiu pasakyti? Iš didelių.

— Ar liudytoms yra atėmęs bent vieną didelį pištalietą? — per akis juokėsi advokatas.

— Žinoma, esu atėmęs.

— Kur jį esi padėjęs?

— Nebeatsimenu ..

— Daugiau klausimų nebeturiu, — atsisėdo advokatas, kažką į bloknotą pasižymėdamas.

Po Hofmano liudijo Jonas Ivanovas, Telšių pristavas.

— Kurį iš kaltinamųjų liudytojas pažįsta? — klausė prokuroro padėjėjas.

— Va, šitą, Braslauską, — ramiai parodė ranka į Rimkų.

— Ar tai tikrai Braslauskas? — pyktelėjo.

— Taip, aš jį ir nuluptą pažinčiau.

Advokatai net nusijuokė.

Peržvelgęs advokatus, kaltinamuosius, Ivanovas sumišo.

— O kuris Rimkus? — atsigręžė kunigaikštis Urusovas.

— Hm... rodos, šitas, — ištiesė ranką į Braslauską. — Jis puolė prie kryžiaus, šaukė „Neduok“ ir mane vadino banditu.

Teisiamieji dar garsiau nusijuokė.

— Prašau tvarkos! — pasigirdo piktas pirminko balsas.

— Prašau teismą įprotokoluoti, kad liudytojas nepažįsta nė vieno kaltinamojo, — paprašė Urusovas.

— Kaip tai nepažįstu?

— Nagi paprastai. Pirmasis ne Rimkus, bet Braslauskas, o antrasis Braslauskas, bet ne Rimkus.

— Velniai rautų!

Prokuroro padėjėjas prašė pagarsinti liudytojo parodymus.

Jono Ivanovo buvo tardytojui parodyta, kad jis gerai pažįsta Gideikį, Rimkų, Steponkų, Žutautą ir Burbą. Steponkus grasinęs gubernatoriui, Žutautas laidęs akmenis ir šaukęs „Plėšikai bažnyčią atima“.

— Ar liudytojas tvirtina savo parodymus?

— O kaipgi. Pas tardytoją, matot, ponai teisėjai; tai aš tikrai puikiai visus pažinojau. Bet dabar, atsiprašau, klaida įvyko.

Prokuroras neišlaikė — mostelėjo ranka, liudytojas sučiaupė lūpas ir pirštų galais išėjo iš salės.

— Velniai rautų! — sušuko dar kartą, nespėjęs nė durų uždaryti.

XVII.

Trečias teismo posėdis įvyko ketvirtadienį, rugsėjo mėnesio 22 dieną.

Liudijo Jonas Heckondorfas, Kauno žandarmerijos puskarininkis.

— Ką liudytojas žino šioj byloj?

— Paprastai apsirengęs, lapkričio aštuntą dieną nuėjau į bažnyčią pasidairyti. Prie manęs tučtuojau priėjo kažkoks žmogus ir paklausė, ar ne šnipas. Pasiaiškinau esąs statybos agentas ir iš tolo ėmiau klausinėti, ką čia veikią susirinkę žmonės. Vyriškis man papasakojo, jog visi bažnyčioj susirinkusieji saugoja bažnyčią, kad rusai neuždarytų. Paaiškino dar, kad maistu juos šelpia dvarininkai. Jis gi maistą dalinąs ir prižiūrįs, įprašytas ponų Dobkevičių, nes esąs jų augintinis. Kai kurie jį vadino Jakubausku. Po triukšmo jo visur ieškota, bet iki šios dienos tebėra pasislėpęs. Pažįstu jį iš fotografijos, ir čia kaltinamųjų tarpe jo nėra.

— Ar liudytojas pažįsta Ivanąuską? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— Ne. Nepažįstu dabar nė vieno. Tačiau, ką esu parodęs anksčiau tardytojui, ir šiandien tvirtinu.

— Ar Grigulą, Juozą Levickį ir Steponką liudytojas pažįsta? — atsigręžė kunigaikštis Grusovas.

— Dabar nepažinčiau.

— Liudytojas yra tardytojui parodęs, kad Steponkus, Levickis ir Grigula minioj garsiausiai šūkavę?

— Gal būt. Visus, kuriuos tik pastebėjau, buvau į knygelę susirašęs, bet po lapkričio 10 d. labai susirgau ir tą knygelę pamečiau ...

— Ar ilgai liudytojas persirengęs buvo bažnyčioje? — pirmą kartą paklausė advokatas Turčinovas.

— Lygiai dvylika minučių.

— Ar daug žmonių apie ponus Dobkevičius pasakojo, kad jie pristatą maistą?

— Ranką ant širdies padėjus — nė vienas. Puikiai moku žemaitiškai, bet nesu girdėjęs.

— Tai apie ką liudytojas su žmonėmis bažnyčioje yra kalbėjęs? — netekęs pusiausvyros piktai šūktelėjo prokuroro padėjėjas.

— Apie viską ... Kažkoks nepažįstamas paprašė mane paaukoti bažnyčiai. Dešimt kapeikų daviau ir pagyriau, kad drąsiai savo tikėjimą giną. Vėliau visą laiką buvau prie gubernatoriaus ir jį saugojau.

— Ką tuomet liudytojas yra matęs?

— Esu matęs, kaip keletas valstiečių mėgino pulti gubernatorių, tačiau kiek jų yra buvę, nebeatmenu.

Prieštaravimai buvo per dideli ir aiškūs. Prokuroro padėjėjas paprašė perskaityti liudytojo parodymus.

— Bažnyčioje sutikau Dobkevičiaus augintinį. Jis man pareiškė: visi žemaičiai nutarė vėčiau mirti, tik neleisti bažnyčios uždaryti. „Išdaužysime,“ sakė jis, „visą valdžią, kokia tik į Kražius tuo reikalu atvyks“. Kai minia jau buvo išvyta į šventorių, padrioskėjo keletas šūvių, bet šovė ne stražnikai. Iš areštuotųjų, kuriuos man parodė, aš pažinau Joną Ivanovą, Grigulą, Žutautą, Andriejauską ir Joną Deringą, laikiusį kryžių.

— Ar liudytojas tvirtina šiuos parodymus?

Heckendorfas papurtė galvą.

— Nesakiau, kad Dobkevičius siųsdavo maistą.

— O ar liudytojas tikrai matė, kas laikė prie bažnyčios durų kryžių?

— Nemačiau. Neatmenu net, kad tą žmogų būtų vilkę ir mušę.

— Jakubauskas niekuomet mano augintinis nėra buvęs, jis pas mane tarnavo kalviu, — pakilo teisiamasis Dobkevičius.

— Ar liudytojas neprisimena, kokiais drabužiais buvo apsivilkęs tas žmogus, su kuriuo jis yra kalbėjęs?

— Jis vilkėjo sermėgą.

— Ar liudytojas tiki, kad dvarininko augintinis į bažnyčią eitų su sėmėga?

— Gm! Nežinau, ką pasakyti. Dvarininkų esu daug matęs, bet augintinių nė vieno.

— Bet liudytojas, nė parodymų neperskaičius, yra pasisakęs kalbėjęs su Dobkevičiaus augintiniu, — dar kartą kibo prokuroro padėjėjas, miglotai žiūrėdamas į buvusį šnipą, — o dabar jau mėgina užsiginti?

— Aš neginčiju, kalbėjau, bet kad ponas Dobkevičius būtų maistą jiems vežęs, nesakiau.

Pašaukė Fridrichą Korvaitį, žemą. storu, raudonu kaklu Kuršėnų miestelio žandarmerijos puskarininkį.

— Kai atėjo kazokai, — pradžia papasakojęs, tęsė žandarmerijos puskarininkis, — kažkas iš teisiamųjų vožė man spragilu per galvą. Tuoju pribėgo ir kitas, aukštas stambus vyras, ir kartimi dūrė kazokui į krūtinę; šis net iš balno iškrito. Ką gi dar žinau? Nagi, tiesa, buvo labai daug sužeistų, apie penkiasdešimt žmonių kraujuose maudės. Vėliau gavau įsakymą imti visus ...

— Argi liudytojas gerai prisimena, kad tiek daug buvo sužeistų? — suraukė kaktą prokuroro padėjėjas.

Korvaitis jau iš mažens mėgdavo daug kalbėti.

— Kaip aš, ponai teisėjai, neprisiminsiu? Savo rankomis penketą kryžium gulinčių surin-

kau. Kai į valsčių suvarė ir į kailį kirto, visus pažinau. Podleci, ponai teisėjai!

— Liudytojo nuomonė teismui nereikalinga.

— Klausau!

— Ar liudytojas prisimena buvus žmonių taip sunkiai sužeistų, kad nebepaėjo? — mandagiai paklausė Žukovskis. — Tokiais sąmyšiais, be abejo, atsitinka?

— Neatsitiks, mat! Kur medį kerta, ten skiedros ... Atsiprašau. Taip jau baisu, kaip kas čia iš liudytojų kalbėjo, nebuvo. Galvos sukrutintos, rankos, bet kad paeiti negalėtų ir kelio nematytų, aš netikiu.

— Ar liudytojas girdėjo šūvių? — staiga aštriu balsu paklausė teismo narys Evrejimovas.

— Ačiū Dievui, ir kiek!

— Šaudė iš revolverių ar iš šautuvų?

— Kai gubernatorius buvo viršuj, tai minia skambino varpais ir mušė būgną ...

Ir teisėjai, ir gynėjai prapliupo juokais.

— Ar liudytojas girdėjo mano klausimą? — net pabalo Evrejimovas.

— Taip, girdėjau!

— Aš liudytoją klausiu: iš revolverių ar iš šautuvų šaudė?

— Iš visokių ginklų!

— Kas šaudė: liudytojas į minią, ar minia į liudytoją?

— Aš, pone teisėjau, nieko nešaudžiau.. Tik girdėjau, kad šaudė ir šaudė, o kas — nežinau.

— Liudytojas, tur būt, girtas?

— Saugok, Viešpatie! — bailiai paraudusias akis įsmeigė Korvaitis į pirmininką ir išsi-tempė. — Tarnyboje aš nė gurkšnio negeriu!

Nepatenkintas, piktas prokuroro padėjėjas paprašė perskaityti Korvaičio parodymus tardytojui.

— Lapkričio 8 d. vakare persirengęs ėjau į Kražių bažnyčią sužinoti, kokia žmonių nuotai-ka. Bet bažnyčioje su nieku nesikalbėjau, dėl to nieko negalėjau sužinoti. Pamatęs vieną baisų veidą, nusigandau, kad manęs nepažintų, ir išėjau. Kai visi iš bažnyčios buvo išvaryti, išgirdau keletą šūvių minioje. Daugelis į mus mėtė baslius. Pažinau Joną Mongirdą, Levickį, Saunorį, Steponką, Zavadskį ir Antaną Žutautą, kuris laikė Jo Didenybės portretą.

— Liudytojas buvo vienas ar su Heckendorfu? — iš paniūrų žiūrėjo klausdamas prokuroro padėjėjas.

— Ne, aš vienas. Jį visi pažįsta . . .

— Kiek maždaug buvo žmonių bažnyčioj, kai liudytojas persirengęs įėjo? — paklausė Vilniaus apygardos bajorų pirmininkas, teisėjas Leontjevas.

— Šešiasdešimt bobų ir tiek pat vyrų.

Ir kaltinamieji, ir gynėjai, net patys teisėjai visą laiką prunkstė, į liudytoją žiūrėdami. Šypsojosi, kraipė galvą ir liudytojas, o stambus, raudonas jo sprandas raitė riestainius.

— Iš kur liudytojas taip tiksliai žino vyrų ir moterų skaičių? Argi suskaičiavo? — paklausė advokatas Andriejevskis.

— Oho, mūsų tokia profesija: žvilgterėjai — ir žinai!

Visi prapliupo garsiai juoktis. Pirmininkas sudraudė, tačiau pats šyptelėjęs liepė liudytojui sėsti.

Liudijo Steponas Volosenko, Kelmės žandarmerijos puskarininkis.

— Kuriuos teisiamuosius liudytojas pažįsta? — išklausęs trumpą parodymą, paklausė prokuroro padėjėjas.

— Jesulaitį, Traškelį ir Šipilą. Jesulaitis buvo minioj ir mėtė į gubernatorių akmenis. Traškenis, tai šitas va, — rodė ranką į jauną berniuką, — mušė būgną. O Šipila gulėjo sumuštas.

— Ar liudytojas gerai prisimena, kad Jesulaitis mėtė akmenis į gubernatorių? — paklausė advokatas Andriejevskis.

— Tikriausiai.

— O ar liudytojas nematė, kas laikė kryžių?

— Nesuprantu ...

— Juk liudytojas pasakojo, kad jis, priėjęs su gubernatorium prie bažnyčios, matęs vienus laikant Jo Didenybių portretus, kitus krucifiksą?

— Teisybė, girdėjau, kad Jesulaitis ... A-ha Jesulaitis kryžių laikęs!

— Bet pats liudytojas šito nėra matęs?

— Ne...

— Aš liudytoji pasakysiu, kad Jesulaitis laikė kryžių ir tučtuojau buvo suimtas. Kokių gi būdu tas pats žmogus galėjo akmenis laidyti?

Volosenko rauda kaip vėžys.

— Tur būt, liudytoji kas nors pasakojo, kad Jesulaitis akmenis laidęs?

— Pasakojo ...

Prokuroro padėjėjas ėmė nervintis.

— O liudytojas, tur būt, nematė nė Traškelio, kaip šis būgną mušė? — gaudė ir advokatas Turčinovas.

— Treškelį tikrai esu matęs. Mušė į būgną anksti rytą, prieš kazokams atjojant.

Prokuroro padėjėjas prašo paskelbti žandaro parodymus tardytojui.

— Feliksas Traškelis skambino katilą, — baigė sekretorius žandaro parodymą.

— Tai kaip, ar Traškelis mušė būgną, ar katilą?

— Aš ... nemačiau, tik girdėjau.

— Vadinas, buvo panašu ir į būgną, ir į katilą?

— Taip.

— Prašau teismą įprotokuluoti, — kreipėsi advokatas Turčinovas, — kad liudytojas Volosenko savo parodymuose prieštarauja. Jis nei Traškelio, nei Jesulaičio nėra matęs.

— Ar liudytojas tvirtina savo parodymus, duotus tardytojui? — antrą kartą klausė prokuroro padėjėjas.

— Taip... tvirtinu. Gal kai ko neatsimeinu dabar, bet, kaip Dievą myliu, teisybę esu sakęs.

Liudijo Jokūbas Putra, Gargždžių žandarmėrijos vachmistras.

— Ar liudytojas yra matęs sužeistų? — klausinėjo advokatas Andriejevskis.

— Ne.

— Ar liudytojas pažįsta Žukauską?

— Pažįstu. Jis vilkėjo raudonus kailinius.

— Ką jis yra veikęs sąmyšio metu?

— Jis? — krūptelėjo Putra veidais. — Rodos, nieko.

— Ar jis yra stovėjęs, ar žegnojęsis, ar bėgiojęs? — vis daugiau pradėjo netekti pusiausvyros prokuroro padėjėjas.

— Kai buvau bažnyčioj, tai visi žegnojos. Tiesa, dabar atsiminiau: jis ramino minią.

— Ramino?

— Taip, pone. Lakstė su raudonais kailiniais ir vis šaukė „Ramiau, ramiau, nes bus blogai“. O, štai, ir jis pats sėdi, — atsigręžė Putra į Žukauską.

— O pas tardytoją liudytojas parodė, kad nė vieno nepažinojo.

— Tuomet buvo labai tamsu, ir man akis skaudėjo ...

Liudytojas Mykolas Krestnikovas, Telšių žandarmerijos vachmistras. Tai aukštas, storas, plačios krūtinės vyras, ir jo pavardė jam tikrai tiko, nes ant krūtinės kabojo du medaliai ir kryžius. Tyliu, prikimusiu balsu jis pasakojo, kaip gubernatorius buvo nuvytas į bažnyčią ir kaip jis pats pabėgo ant viršaus.

— Gubernatorius visą laiką ir mūsų vadui sakė, kad žmonių nesužestų, — baigė Krestnikovas.

— Ar liudytojas yra matęs, ką darė teisia-mieji Žūtautas, Marčiauskis, Lubavičius, Traškelis ir Jaugelis? Ot, štai, šitie sėdį kampe? — parodė advokatas Turčinovas.

Iš paniūrų žvilgterėjo liudytojas į kaltina-muosius ir taip pat raportuodamas atsakė:

— Petravičius laikė kryžių, Jesulaitis buvo baltais drabužiais apsivilkęs ir laikė caro port-retą, Žūtautas stovėjo šalia didžiųjų durų deši-nėje ir plūdosi, o kitų nebeprisimenu.

— Gal kartais liudytojas, — piktai susiraukė prokuroro padėjėjas, — ne viską prisimena?

— Jei klystu, tai labai mažai. Ot, štai šitas, — parodė į Traškelį, tai kaip gyvą matau. Jis skambino varpais.

Kaltinamieji suklegėjo.

— Matot, jie ir teisme juokiasi, — krustelėjo pečiais Krestnikovas.

Prokuroro padėjėjas prašė perskaityti vach-mistro parodymus.

— Minia viliojo mus nuo viršaus žemyn, norėdama sumušti. Jokūbas Žūtautas, baltai apsirengęs, prie didžiųjų bažnyčios durų laikė kryžių ir neleido mums įeiti į bažnyčią.

— Ar liudytojas tvirtina savo parodymus?

— Tvirtinu.

— Kaip liudytojas aiškina savo prieštaravimus? Nesuprantu dabar: ar Žūtautas yra laikęs kryžių, ar Petravičius? — klausė advokatas Andriejevskis.

— Ponai, tur būt, manote, kad ten vienas kryžius yra buvęs ...

— Tai gal liudytojas pasakys kiek?

— Trys ar keturi.

Advokatai šypsosi, bloknotuose pasižymi ir reikalauja teismą tuos prieštaravimus įprotokoluoti.

Krestnikovas stovėjo išsitempęs prieš teismą, pilkomis akimis mirkčiojo. Jo veidas sakyte sakė, kad jis, nors seniai jau žandarmerijoje tarnauja ir nekartą teisme yra liudijęs, šį kartą kažką blogai padarė.

— Ponas teismo pirmininkas, be abejo, girdėjo, kad visi liudytojai savo parodymuose neleistinu būdu prieštarauja, — pakilo kunigaikštis Urusovas. — Gubernatorius Klingenbergas, aukščiausias šios bylos valdininkas ir caro įsakymo vykdytojas, pareiškė, kad buvo įsakęs bizūnais išvyti žmones iš bažnyčios, o liudytojas Vichmanas mėgino šitai nuneigti, kol, pagaliau,

ir pats turėjo pripažinti taip buvus. Rotmistras Semionovas ir kiti prieš tai liudiję valdininkai aiškiai parodė, kad ne tik bizūnais žmonės buvo plakti, bet į juos ir šaudyta. Toliau dėl kaltinamųjų! Vieni sako, kad Jesulaitis esąs laikęs kryžių, kiti — kad Žutautas, tretį — Rimkus ... Iš parodymų atrodo, kad Rimkus, Žutautas, Jesulaitis, Grigula ir dešimtys kitų buvę kažkokios dvasios ir keitęsi visokiausiais pavidalais. Visų gynėjų vardu aš prašau teismą dar kartą apklausti akistatoje su kitais liudytojais liudytoją Vichmaną.

Nedrąsus, išsigandęs įėjo Vichmanas. Šį kartą atsistojo nuošaliau teismo stalo ir stovėjo ramiai žiūrėdamas į caro ir carienės portretus. Rodos, jis bijojo į gyvus veidus žvilgtelti.

— Liudytojas teismui pareišk dar kartą: ar sargyba minią yra šaudžiusi ir ar mušusi bizūnais? — paklausė prokuroro padėjėjas, akis į Vichmaną įsmeigęs, pieštuku tarškindamas į stalą.

— Aš tik žinau, kad mes užsilikusias bobas esame išstūmę iš bažnyčios.

Vichmanas energingai mostelėjo ir dar garsiau šūktelėjo:

— Mes jas vyturili*)!

— Prašau ponus teisėjus įsidėmėti, ką yra pasakęs liudytojas Klingenbergas, — tarė advo-

*) Išgujom.

katas Žukovskis ir iš bloknoto perskaitė. — Kadangi minia neklausė ir iš bažnyčios neėjo, įsakiu ją išvyti bizūnais. Bizūnų nepaklusnieji gavo ir tuomet, kai atjojo kazokai, nes bijojau, kad jie neimtų minios mušti kalavijais.

— Gubernatorius Klingenbergas nieko šitaip nėra sakęs, — protestavo prokuroro padėjėjas.

— Kaipgi: mano bloknote įsirašyta.

— Bet neteisingai.

— Ponai teisėjai, aš išsižeidžiu. Esu prisiekęs advokatas, ir jei ką tvirtinu, tai turiu pagrindą.

Teismo salėj įsiviešpatavo nejauki tylą.

Biloglovaite, visą laiką įdėmiai sekusi kaip tik advokatą Žukovskį, nes jis buvo jos gynėjas, nudžiugusi net šūktelėjo:

— Vo, bus tam strapaliui!

Zajauskas jai pagrūmojo pirštu.

Teisėjai ėmė šnibždėtis.

— Aš reikalauju liudytoją Klingenbergą apklausti antrą kartą, — net pergarsiai tarė prokuroro padėjėjas.

Teismas išėjo pasitarti. Po to buvo paskelbta, kad liudytojas gubernatorius Klingenbergas to paties prokuroro padėjėjo paliepimu, jau atleistas ir išvažiavo į Kauną, tai teismas pripažįsta, kad advokatas Žukovskis yra įsirašęs teisningai, ir ėmė bylą nagrinėti toliau.

— Vadinas, liudytojas neginčija gubernatoriaus Klingenbergo parodymų? — klausinėjo dabar kunigaikštis Urusovas.

— Ne... rodos, kad ir pirmą kartą minėjau ... Minia į mus šovė, o mes bizūnais vaikėme. Bet aš šitokio įsakymo nesu davęs.

— O jo Carinės Didenybės valią ar buvo galima išpildyti gražiuoju? — paklausė teisėjas Leontjevas.

— Nė. Reikėjo arba smurto griebtis arba grįžti be nieko.

— Ką liudytojas dar galėtų pasakyti apie minios nuotaiką? — klustelėjo ir teisėjas Nekliūdovas.

— Trumpai ir aiškiai, ponai teisėjai: minia buvo taip nusiteikus, kad norėjo visus mus išmušti.

— Kodėl? — neužmigo nė advokatas Žukovskis.

— Tur būt, dėl to, kad atvykome naktį ir kai kas pavartojo smurtą.

— Dėkui, aš nebeturiu klausimų, — jei būtų galėjęs, būtų paplojęs Žukovskis Vichmanui už šitą paskutinį sakinį.

— Kiek metų liudytojas tarnauja Raseiniuose? — pasiteiravo Urusovas.

— Dešimt metų.

— Ar liudytojas yra pastebėjęs, kad jo apylinkės žmonės būtų nepaklusnūs ir riaušių kėlėjai?

— Man tarnaujant žmonės yra laikęsi ramiai ir nė mažiausio pasipriešinimo prieš valdžią nerodę.

— O liudytojas ar nėra girdėjęs apie įvykius Kęstaičiuose? — tučtuojau paklausė Leontjevas.

— Gerai neprisimenu. Rodos, kad eskadroną kavalerijos kažkur reikėję siųsti.

Po Vichmano liudijo Baltramiejus Siemaška, buvęs stražnikas.

Įvedė jį į salę kalinio drabužiais aptaisytą du sargai.

Garsiai sušnibždėjo suimtieji, atsigręžė į jį gynėjai, niūriai žiūrėjo teisėjai.

Išblyškęs, papurtusiu, net mėlstelėjusiu veidu Siemaška plačiais žingsniais priėjo prie teismo stalo ir trinkelėjo užkulniais. Buvo girdėti ne kaukstelėjimas, bet šleptelėjimas auto į autą.

— Dabar sėdžiu kalėjime, o apie šią bylą tvirtinu viską, ką esu tardytojui parodęs.

— O, taip negalima, prašau viską papasakoti, — tarė pirmininkas.

— Bažnyčia buvo pilna žmonių. Gubernatorius atvyko naktį. Mums, stražnikams, buvo įsakyta stovėti prie bažnyčios. Kai gubernatorius su kunigu prakalbo, žmonės ėjo iš bažnyčios, tačiau šventoriuj vienas vyras ėmė šaukti, sakyti prakalbą. Žmonės grūdosi atgal. Vėliau, kai antrą kartą žmonės išbėgo iš bažnyčios, į mus laidė akmenis, plytas, lentgalius. Man kaltinamasis Žutautas rėžė plytgalium į pilvą už tai, kad aš jam neleidau pabėgti. Suėmiau jį bėgantį gatvė.

— Tamsta pas tardytoją parodei, kad Vichmanas pats, eidamas prie bažnyčios nepaklusniųjų malšinti, išsitraukęs iš kepurės kokardą ir nusiėmęs antpečius, kad nebūtų pažintas. Vichmanas gi teisme aiškinosi, kad jį apdraskiusi minia? — ėmė klausinėti kunigaikštis Urusovas. — Ar tamsta tvirtini tardytojui duotus parodymus?

— Tvirtinu. Bet ne aš pats mačiau, kaip Vichmanas persirengė, draugai man yra sakę.

— Šitaip! O kai liudytojas buvo šokęs užpultojų Vichmano gelbėti, ar jis mušė kalaviju ar bizūnu

Liudytojas' atsakė greit, neabejodamas:

— Nei kalaviju, nei bizūnu.

— Tai liudytoją minia geruoju yra prileidus!?

— Ne...

— Tai liudytojas, tur būt, stebuklingą lazdelę yra turėjęs?

Laurynas nusišypsojo ir kumštelėjo Andriejauskui.

— Aš garsiai surikau ir prišokau ...

— O už ką liudytojas nuteistas šešeris metus kalėti?

Siemaška atsigręžė į kunigaikštį Urusovą.

— Liudytojas tegu žiūri į teisėjus.

— Už niekus.

— Teismas už nieką šešerių metų neteisias.

— Poną advokatą prašau klausti tik tai, kas liečia bylą, — neiškentė teismo pirmininkas.

— Arkliavagį aplupau, — graudingu baisu prisipažino, Siemaška ir antrą kartą kryptelėjo gaivą į Urusovą.

— Ir arkliavagis tebėra gyvas?

— Ne ... Nudvėsė ...

— Tai liudytojas arkliavagius taip yra mušęs, kad jie, anot jo, net nudvėsę. O kražiečių liudytojas yra pasigailėjęs?

— Ponai teisėjai, kam bėda, kam ne, o man vėl. Uždaviau bizūnu, bet bene aš vienas. Tik jau mirti tikrai nemirė ...

— Kodėl gi liudytojas taip ilgai teisybės nepasakė? Nemirė, ir gerai!

Kunigaikštis Urusovas klausinėjo liudytoją, šaipėsi iš jo, net peržengdamas teismo proceso įprastus nuostatus, bet nei teismo pirmininkas, nei prokuroro padėjėjas jo nedraudė. Šis tik griežė dantimis tyliai, kasėsi kairįjį veidą, nes dešiniu dažniau būdavo pasirėmęs ant rankos.

Išvedė Siemašką, nespejusį nė teismo salės oru pakvėpuoti.

— Šis razbaininkas mane sumušė, — tarė balsiai Žutautas, bet gynėjas mostelėjo jam ranka tylėti.

XVIII.

Teismo posėdis rugsėjo mėn. 23 d., penktadienį.

Vienuoliktą ryto valandą pirmuoju buvo pašauktas liudytojas kunigas Apolinaras Renadzkis, Kražių klebonas.

Po sunkios ligos ir sunkių, skaudžių įvykių išvargintas klebonas Renadzkis buvo nugeltęs kaip vaškas, bet priėjo prie teismo stalo ramiai ir išdidžiai.

— Prašau liudytoją papasakoti viską nuo pradžios iki galo, — kreipėsi į jį teismo pirmininkas.

— 1892 m. vasario septintą ryto valandą į Kražius buvo atvykęs generalgubernatoriaus kanceliarijos viršininkas Gololobovas bažnyčios apžiūrėti ir įsakyti vienuolėms, kad jos apleistų vienuolyną. Nuėjau į bažnyčią su ponu Gololobovu ir kitais, dėl smalsumo atvykusiais. Čia kanceliarijos viršininkas įsakė vienuolėms per du mėnesius išvykti į Kauną. Vienuolės švelniai ir susigraudinusios pareiškė negalėsiančios

tokiu trumpu laiku išvykti, nes esančios nesveikos. Mane gi ponas Gololobovas paklausė, ar man būsią naudinga, jei vienuolyno bažnyčią atiduosią parapijai be vienuolyno žemių. Tuomet pasakiau, kad man šitai nenaudinga, nes vienuolyno bažnyčia yra per toli nuo klebonijos žemės, kuri yra už miestelio. Dėl to pasiūliau sukeisti vienuolyno žemes su parapijos. Ponas Gololobovas man davė vilties, kad šitaip būsią galima padaryti. Aprodžiau parapijos bažnyčią, ir pats kanceliarijos viršininkas įsitikino, kad ji jau sena. Apžiūrėjo ir kleboniją ir pasiūlė man parašyti raštą, kad jei bažnyčios būsiančios sukeistos, būtent, jei mūrinė būsianti atiduota parapijai be žemės, man tatai būsią nenaudinga. Pradžioje nenorėjau šitokio rašto rašyti. Be to, buvau dar nelaikęs Mišių ir nevalgęs ir šiaip išvaręs: jaučiaus nepajėgsiąs sutelkti minčių tokiam raštui sudėti. Tuomet atėjo pas mane isprauninkas ir raštą padiktavo. Raštą paėmęs, ponas Gololobovas išvažiavo. Aš gi aplankiau vienuolės ir įkalbėjau parašyti man pasižadėjimą, kad per du mėnesius iš vienuolyno išsikels. Vienuolės atsisakė. Grįžęs į kleboniją susimąsčiau. Taip, nutariau, blogai esu padaręs, įduodamas Gololobovui šitokią raštą. Pirma, aš peržengiau savo teises, antra, tokius reikalus turi spręsti diecezija ir parapija. Norėjau savo raštą atsiimti, bet valdžios atstovas buvo išvažiavęs, tad pasiunčiau telegramą...

Atsiduso, pagalvojo Renadzkis ir, tartum naujų jėgų pasisėmęs, tęsė toliau:

— Netrukus dėl bažnyčių sukeitimo mane paklausė ir bažnytinė vyriausybė. Su dekanu gerai šitą reikalą apsvarstęs, aš galutinai įsitikinau klydęs ir pasiunčiau labai kruopštų raštą, kad vienuolyno bažnyčia yra mūrinė, graži, o parapijos jau vos bestovinti, ir sutikau mūrinę paversti parapijos bažnyčią, nors čia buvo penkios dešimtinės žemės mažiau. 1893 m. vasarą išvežiau užsilikusias vienuoles. Atvykęs į Kražius, gubernatorius apžiūrėjo vienuolyno bažnyčią ir ją atidavė mano nuožiūrai. Tuomet kreipiausi į gubernatorių prašydamas, kad mums leistų užimti vieną kambarį iš vienuolyno trobesių, tačiau gubernatorius man šito padaryti neleido, pabrėždamas turėsiąs tuo reikalu susitarti su valdininkais, kurie netrukus atvyksią į Kražius su Jo Carinės Didenybės įsakymu. Toliau šioj byloj kažkas pasikeitė. Valstiečiai pasiuntė vyriausybei prašymą, prašydami vienuolyno bažnyčią greičiau padaryti parapine. Aš gavau konsistorijos įsakymą išnešti iš bažnyčios Švenčiausiąjį. Šito negalėjau išpildyti, nes vykau į užsienį gydytis, tat liepiau padaryti kunigui Mažeikai. Spalių 3 d., grįžęs iš užsienio, bent kiek buvau užkliuvęs Kaune — prašiau vyskupą leidimo dar kartą išvykti į užsienį baigti gydytis. Vyskupas supyko ir įsakė ko greičiausiai vykti į Kražius dėl to, nes gubernatorius primetęs baž-

nytinei valdžiai kažkokių trukdymų ir vilkinimą. Prašiau vyskupą mane atleisti nuo Švenčiausiojo išnešimo. Vyskupas mano prašymą išklausė ir šį žygį atlikti pavedė kunigui Mažeikai. Spalių 7 d. grįžau į Kražius, naktį radau bažnyčią apšviestą ir išgirdau giedant...

Vėl nutilo klebonas Renadzkis. Jo veidas dar labiau pagelto.

Nė vieno parodymo kaltinamieji taip įdėmiai neklausė kaip Renadzkio.

Rimgaila ir plakamas, ir į kalėjimą vežamas, ir jame sėdėdamas nė vieną valandėlę neabejojo, kad Dievas visur yra ir kad jis kražiečių neapleido. Laurynas, Ivanauskas ir dar vienas kitas jų pažįstamas jau visiškai drąsiai paburnodavo prieš kunigus, tik Rimgaila jiems nepritardavo nei žodžiais, nei slaptomis mintimis. „Negynė bažnyčios kunigai, negynė jos ponai, bet gal jie daugiau padarė galvomis, protu ar koku nors neišaiškintu apsukrumu negu jie plytgaliais ir basliais“, galvojo Rimgaila. Renadzkis, Mažeika ir šioks ir toks, bet tik taip atrodo iš paviršiaus žiūrint: gal visai kitaip nušvis jų vardai, kai jie prakalbės. O kanauninkas Jastremskis ar ne gražiai yra pasakęs?

Todėl Renadzkiui kalbant niekas taip jo žodžių negaudė, kaip Rimgaila. „Drąsiai šneka klebonas, tik vis dar ne tai, ko iš jo laukiama. Tačiau tuoj jis, mūsų ganytojas, pabers žodžius kaip auksinius pinigus, o Rimgaila rinks juos

kruopščiai ir surinkęs padalins kitiems, niurnekliams ir tyliesiems sakydamas: štai, matot, tikras auksas! Ar aš nesu sakęs: kunigėlis mūsų buvo, mūsų tebėra“.

Pradžioje klebono Renadzkio klausė ir Laurynas. Seniai jam nubodo teismas ir tie kvaili klausinėjimai bei atsakymai, jis puikiai žinojo, kad maža kas yra buvę taip, kaip dabar teisme visi pasakoja. Gynėjai garsūs tokie malonūs, švelniai pašneka su paprastu žmogum ir dar pamoko, ką sakyti, o vis tiek negražu. Nekartą jau jis spėjo pyktelėti, kai Margevičius, Bieloglovaitė ir kiti melavo susiriesdami.

— Jei mane paklaus — pasakysiu teisybę!

Per tiek laiko jis šimtą kartų peržvelgė teisėjų veidus, viską pergalvojo iki smulkiausio aguonos grūdo. Ir teisėjai, matyt, miego nori, ir gynėjams nelabai įdomu, o vis tiktai kalba, įrodinėja priešingai, nes, tur būt, taip reikia.

Krutindamas didelę, batų suveržtą koją, Laurynas raukėsi ir nustojo domėjęsis klebono parodymais. „Bailys, godžius“, vos balsu neištarė ir vėl galvojo apie lingę ir prie jos esančią Viktutę. „Kitų bobos, sako, pasileidusios. Viktutė šito nepadarys. Tik sunku jai vargšei vienai“. Šitaip jis skėsdavo prisiminimuose kasdien. Ir, žiūrėk, pranykdavo teismo salė, draugai, išdžiūvęs, mirštąs mokytojas, pranykdavo Tadas Blinda, o sučiulbėdavę paukščiai, sušlamėdavęs miškas, prisiglausdavęs prie jo krūtinės nuraudęs, su svaigi-

nančiomis akimis Viktutės veidas. Jis nusišypsodavo plačiai, laimingai, ir tik Rimkaus ar Andriejausko pakumščiuotas į pašonę pabusdavo iš savo svajonių ir pakeldavo akis į liudytojus ar teisėjus.

Kokia jėga jį taip staiga pririšo prie trobos, Viktutės, prie to mažičio kaip šuns ląsta gyvenimo — jis nė karto dar nesuprato. Bet pririšo!

— Tučtuojau pasiunčiau, — toliau kalbėjo klebonas Renadzkis, — savo liokajų Elijošių pas Zajauską, kad jis pats ateitų ir atneštų nuo cimborijos raktą. Tačiau jis pareiškė sergąs, o dėl raktų paaiškino, kad juos pavogusi kažkokia moteriškė. Tuomet pasišaukiau kunigą Mažeiką ir griežtai jam įsakiau, kad rytą jis išneštų Švenčiausiąjį. Šeštą ryto atbėgo pas mane liokajus ir susijaudinęs papasakojo, kad minia priėmusi Mažeiką prie sienos, draskanti jo drabužius, pešanti plaukus, o moterys verkiančios, kad tik jis neišneštų Švenčiausiojo. Įsakiau liokajui pakviesti stražniką. Vos tik Elijošius išbėgo, grįžo ir kunigas Mažeika. Susijaudinęs, suprakaitavęs virto į lovą ir kalbėjo: „Nebebūsiu kunigu, nebetarnausiu...“ Jokių žaizdų Mažeikos veide aš nesu pastebėjęs. Poryt kunigas Mažeika su kunigu Jaugeliu antrą kartą buvo nuėję į bažnyčią Švenčiausiojo išnešti. Žmonės sutiko juos prie durų ir neleido į bažnyčią, prašydami neišnešti Švenčiausiojo, ligi jie gausią galutinį atsakymą. Bažnyčia visą laiką buvo apšviesta, vi-

duj dieną naktį giedota bažnytines giesmes. Apylinkėje plito gandai, kad atvažiuosias kažkoks aukštas valdininkas iš Peterburgo apžiūrėti bažnyčios ir išklausysias žmonių prašymo. Gubernatorius šį valdininką tik lydėsiąs. Valdiško pranešimo apie tai negavęs, gands netikėjau: juos platino iš Tilžės atvykę pirkliai ir užsienio laikraščiai. Viso triukšmo nesu matęs. Sirgau, buvau apsidėliojęs kompresais. Kol atsikėliau, kol susitvarkiau ir įsakiau apšviesti parapinę bažnyčią Švenčiausiajam priimti, jau buvo atjoję kazokai. Gubernatorius smarkiai ant manęs pyko; šaukė: „Aš tamstą pamokysiu“. Girdėjau, kaip gubernatorius įsakė bizūnais lupti žmones, kiek tik lenda, o penkioms dešimtims kazokų ap-eiti visus katalikų namus ir ...

— Kas toliau vyko, bylos neliečia, — skambiai tarė teismo pirmininkas ir sužiuro į gynėjus.

— Ar liudytojas neatsimena, ką yra kalbėjęs su generalgubernatoriaus kanceliarijos viršininku Gololobovu? — tuojau ėmė klausinėti prokuroro padėjėjas.

— Pažodžiui nebeprisimenu. Žinaus pareiškęs, kad man naudingiau būtų turėti daugiau žemės.

— Ką gali liudytojas paaiškinti apie prašymą Jo Carinei Didenybei, kuris buvo klebonijoje rastas?

— Vienuolės Jos Carinei Didenybei carienei buvo parašiusios prašymą, kad jų pasigailėtų ir

davusios man perskaityti. Radęs netinkamai parašytą, aš jį ir palikau savo stalčiuje, manydamas pirma proga sugrąžinti.

— Ar liudytojas pats nėra rašęs prašymų parapijonių vardu?

— Ne.

— O kam liudytojas yra parašęs rekomendacijos laišką?

— Vienam Raseinių žmogui. Vėliau tuos laiškus esu atsiėmęs.

— Dėl ko liudytojas šitai yra padaręs?

— Nenorėjau, kad toks girtuoklis, koks yra anas žmogus, mane kunigą kompromituotų ...

— Ar kunigas Mažeika seniai Kražiuose?

— Ne.

— Ar liudytojas pažįsta Šarauską ir Klapatauską?

— Taip.

— Ką liudytojas apie juos gali pasakyti?

— Jie labai dažnai eina į bažnyčią ...

Tuo momentu prisiekęs advokatas Turčanovas pakilo ir kreipėsi į teismo pirmininką.

Savo ir visų šios bylos gynėjų vardu prašau teismą įtraukti į protokolą šį dalyką: kriminalinėse bylose visuomet tardoma, kaip nusikaltėlis yra elgęsis, nusikaltimą įvykdęs. Šitoks būdas plačiau išaiškina kaltės dydį. Šioje byloje teisiųjų santykiai su vietine valdžia yra labai migloti, tačiau iš esmės aiškūs. Jei teismas neleis mums prisiekusiems advokatams nu-

šviesti to, kas yra įvykę kazokams atjojus, mes būsime priversti griebtis teisinių priemonių.

Teisėjai suraukė kaktas.

Salėje įsiviešpatavo visiška tylą.

Kiekvienas advokatas atskirai, remdamasis atitinkamais straipsniais, paprašė to pat, ir teismas išėjo pasitarti.

Po dešimties minučių pirmininkas paskelbė:

— Kadangi teismas pripažįsta mane trukdant liudytojų apklausinėjimą, o teismo nutarimo diskutuoti neturiu teisės, tai skelbiu: nesusipratimams išvengti leidžiu gynėjams klausinėti, kas jiems reikalinga. Ar mane, ponai, supratote?

— Supratome, — atsakė advokatai.

Penkias minutes teisėjai, advokatai ir teisiamieji sėdėjo nekrutėdami.

— Ar liudytojas pažįsta Feliksą Andriejauską? — pagaliau paklausė advokatas Turčaninovas kunigą Renadzkį.

— Pažįstu.

— Ką Feliksas Andriejauskas kunigui yra sakęs dėl bažnyčios uždarymo?

— Kartą Feliksas Andriejauskas su kitais parapijos įgaliotiniais buvo pas mane atėjęs ir pareiškė, kad parapija neleisianti uždaryti bažnyčios, kol negausianti caro atsakymo.

— Ar kartais jis nėra išsireiškęs, kad bažnyčios neduos uždaryti, nors ir caras prašymo neįsklausytų?

— Ne, šitai man nėra sakęs.

Kiek Kražių parapija turi gyventojų ?
kibo prokuroro padėjėjas.

— Aštuonis tūkstančius.

— O kiek katalikų pačiame miestely?

— Beveik aštuoni šimtai.

— Tai ar Feliksas Andriejauskas ir kiti buvo įgalioti aštuonių tūkstančių, ar tų aštuonių šimtų?

— Jie buvo įgalioti visos parapijos.

— Kiek tiems įgaliotiniams laiko reikėjo, kol jie su visais susižinojo?

— Šito negaliu pasakyti. Paprastai parapijonys susižino sekmadieniais į bažnyčią suėję, per prekymečius, smuklėje.

— Argi tokiu opiu klausimu rinkoje susirenka ir tuoj susikalba? Ar liudytojas kartais nežino kitokių susikalbėjimo būdų?

— Aš pono prokuroro nesuprantu. Žemaičiai giliai religingi, tik nekalbūs, o susikalba greit, ypač tikėjimo reikalais.

— Ar liudytojas mano, kad pasipriešinimas caro valiai yra tikėjimo reikalas?

Renadzkis pagalvojo

— Aš šito, rodos, nesu tvirtinęs.

— Ar liudytojas nėra girdėjęs, kas yra įsakęs suimtuosius varyti į valsčių? — paklausė advokatas Žukovskis.

— Gubernatorius.

— Ar liudytojas negalėtų papasakoti, kaip ten yra vykęs tardymas?

— Esu matęs pačią pradžią, o ką esu girdėjęs, tai nedrįstu teisme net pasakoti. Esu ligūstas ir labai jautrios sielos. Ten yra krėtę visiems po dvidešimt, po keturiasdešimt bizūnų, mušę net vaikus ir moteris.

— Aš esu gavęs trisdešimt bizūnų! — atsistojo Žutautas ir taip garsiai šūktelėjo, kad net salė suskambėjo.

— Aš keturiasdešimt! — atsistojo Rimkus.

— Tai gal kaltinamieji teismui dabar pasakys, kas juos yra mušę? — paklausė advokatas Kaminskis.

— Kad mums neleidžia kalbėti, — atsistojo Laurynas Kamius.

— Jei aš klausiu, tai galima. Tik žiūrėk į ponus teisėjus.

— Yra mušę bažnyčioje, šventoriuje, o pas-kui, kai nuvedė į valsčių, tai kapojo kaip razbaininkai. Mane buvo beveik užmušę. Gali tai paliudyti Rimgaila, Andriejauskas, visi gali po priesaika pasakyti.

— Kaltinamasis, prašau kalbėti ramiau, — pastebėjo teismo pirmininkas.

— Ką ponas sako?

Laurynui išvertė.

— O kaip aš ramiau kalbėsiu, ne ant duknų guliu. Nuo šeimų mus atskyrė, po kalėjimus

tranko, po teismus vedžioja, ką mes esame padarę?

— Kaltinamasis, reikia atsakyti į klausimus,
— susirūpino advokatas.

Laurynas pamojo ranka ir atsisėdo.

— O man buvo sukapoję galvą, kad kasas turėjo nukirpti, — tuojau atsistojo Bieloglovaitė.

— Tris kartus yra mušę. Vienas stražnikas liudijo, kad aš baslius esu mėčiusi į stražniką. Nutylėjau. Dabar pasakysiu. Tas stražnikas buvo norėjęs mane išgėdinti. Esu nesidavusi... dėl to ir sudraskytas jo veidas. O jis čia sakosi nukentėjęs nuo metiežo.

Teisiamieji nusijuokė. Bieloglovaitė klektelėjo, staiga nubalo. „Dabar paleis kalbas“, — dūrė mintis.

Renadzkis drąsiau žvalgėsi į suimtuosius.

Po vieno, kito klausimo vėl paprašė liudyti isprauninką Vichmaną.

— Ar liudytojas yra diktavęs kunigui Renadzkiui raštą bažnyčių sukeitimo reikalui? — paklausė prokuroro padėjėjas.

— Taip, esu diktavęs. Bet dėsčiau tai, ko norėjo pats Renadzkis.

Tai kodėl Renadzkis pats negalėjo rašto parašyti?

— Man aiškinosi nerandąs formas.

Pakilo dvarininkas Dobkevičius. Jam leido kalbėti ir jis klausė:

— Tegu ponas isprauninkas pasako, už ką jis mane yra areštavęs?

— Vykdyčiau įsakymą ..

— Tamsta pats esi sakęsis ieškąs suimti kažkokį Dabką, o suėmei mane? juk aš esu Dobkevičius.

Liudijo Mykolas Liandsbergis, gydytojas.

— Šioje byloje, — pradėjo Liandsbergis, — aš galiu pasakyti tik apie sužeistuosius. 9 į 10 dienos naktį esu išėmęs sužeistiesiems tris kulka, o vėliau drauge su Ivanrckiu ir Vasilenka esu teikęs medicinos pagalbą dvidešimt sužeistųjų. Kai kuriuos yra gydęs ir gydytojas Levaneckis. Daugumas buvo sužeistų į galvą. Tai, aišku, nuo bizūnų smūgių. Daug kulka esu radęs kakluose, kojose.

— Ar liudytojas gali mums pasakyti sužeistųjų pavardes? — klausė prokuroro padėjėjas.

— Žmonės, ateidami gydytis, pavardžių nesisakė. Mat, po skaudžių įvykių kražiečiai nusivylė inteligentais ir bijojo, kad jų neišduotų. Atsimenu tik Marijoną Martinkienę. Ji buvo taip smarkiai sumušta, kad vos nemirė. Vienas pašautas, atsimenu, gyveno pas dvarininką Baikovskį, bet ir jo pavardę esu pamiršęs.

— Ar liudytojas kartais nėra rašęs prašymo Jo Didenybei carui Kražių bažnyčios reikalu?

— Ne, tai, rodos, rašė mano brolis, felčeris.

— Ką liudytojas gali pasakyti apie Dobkevičių? Ar jis yra dalyvavęs pasipriešinime? — paklausė advokatas Žukovskis.

— Ne, Dobkevičius pasipriešinime nėra dalyvavęs. Aš tuo laiku jį esu gydęs.

Prokuroro padėjėjas prašo perskaityti Liudviko Liandsbergio parodymus.

— Atkreipiu gerbiamojo teismo dėmesį. Parodymuose tardytojui liudytojas nėra pasakęs, kad moterys buvusios pašautos iš revolverių ar šautuvų.

— Gal aš revolverio ar šautuvo nesu paminėjęs, bet kad pašautos buvo, tai tikrai, nes mudu su broliu jas esame gydę.

— O kuo liudytojas gali įrodyti, kad jos ne minios buvusios pašautos?

— Išimtos kulkos buvo karinės ...

— Ar liudytojas kartais nėra girdėjęs, kad buvo ir užmuštų?

— Žmonės dar ir dabar pasakoja, kad du ar trys tolimesnių apylinkių gyventojai užmušti ir netoli Kražantės palaidoti...

Liudytojus beklausinėjant, iškilo reikalas apklausti Levickį. Tačiau jo teismo salėje nebuvo; jis sirgo — nė paeiti nebepajėgė.

— Levickis buvo sumuštas, lig sąmonės netenkant, ir aš pats jam esu tvarstęs galvą, — baigė savo parodymus felčeris Liandsbergis.

Teismo pirmininkas kaltinamąjį Levickį nurodė reikiant išskirti iš bylos ir jo bylą spręsti

atskirai, jam pasveikus. Advokatas Urusovas sutiko, bet su sąlyga, jei Levickį išleis iš kalėjimo ir atiduos policijai prižiūrėti.

Trumpai pasitaręs, teismas nutarė išleisti Levickį ir atiduoti policijai prižiūrėti, paskyręs jam nedidelį užstatą.

Tuo momentu įvyko gana keistas incidentas. Vienas teisėjas pakėlė akis į dangų, sudėjo rankas maldai ir gynėjams parodė, kad Levickis jau mirė.

Taip ir įvyko. Levickis mirė rytojaus dieną.

Šituos keistus ženklus pastebėjo teisiamieji. Susižvalgė, susišnibždėjo, ir Ivanauskas pakilęs advokatus garsiai paklausė:

— Ar ponas teisėjas rodo mums klauptis ir prašyti Dievo malonės, ar Levickis jau yra miręs?

Teisėjas pabalo, nuleido akis.

Advokatai tylėjo.

Teismo pirmininkas paskelbė pertrauką.

Išsiskirstė teisėjai šį kartą greičiau negu kitais kartais, o advokatai ilgai kalbėjosi su teisiamaisiais.

Su ryšulėliais rinkosi gynėjų liudytojai, stypčiojo būrelis kražiečių, alpte alpdami pasimatyti su savaisiais.

Jų neprileido.

O advokatai, baigę su prokuratūros liudytojais, buvo smagūs ir linksmi.

Kaip ir visuomet, jie pietavo garsiausiam Vilniaus restorane ir juokėsi susiriesdami iš liudytojų ir teisėjų.

Vilniečiai puldinėjo jų pasižiūrėti kaip garsiausių žmonių visoje Rusijoje ir didžiavosi jais.

Katalikai veržėsi į restoraną pamatyti kunigaikščio Urusovo, Andriejevskio, Kaminskio kaip šventųjų.

Damos, panos, juos pamačiusios, išeidavo į balkonus.

XIX

Teismo posėdis rugsėjo mėn., 25 d., sekmdienį.

Pirmą valandą liudijo gynėjų liudytojai.

Jeronimas Šemetulskis trumpai pasakė:

— Kaltinamasis Kazimieras Čepauskas nuo mažens virėjas. Išgirdęs, kad lapkričio 10 d. atvažiuos gubernatorių, iš ryto išbėgo į Kražius.

— Ko jis ten skubėjo? — klausė prokuroro padėjėjas.

— Jis norėjo išvirti gubernatoriui gerus pietus ...

Ne tik gynėjai, bet ir teisėjai nusijuokė.

— Iš kur liudytojas apie tai žino?

— Pats man sakėsi: „Viriau“, sako, „ponams, o dabar išvirsiu gubernatoriui ... Gal nagrađą gausiu“.

— Tai už ką ji suėmė?

— Nežinau.

— Gal jis blogus pietus išvirė?

— Nežinau, pone teisėjau. Ką žinau tai sakau.

Antrasis liudijo Martynas Skradelis.

— Naktį, kai buvo buntas, kaltinamasis Antanas Gužauskas naktį mynė linus. Jis pas mane bernauja.

— Ar tai jumyse naktį mina linus? — stebisi prokuroro padėjėjas.

— Gaspadorystėje ir dieną, ir naktį dirba. Čia pečių reikia pakurti, čia gyvulius, paėsdinti.

— O kartais kaltinamasis Gužauskas ar nebuvo bent kur išėjęs?

— Aš buvau paprašęs, kad ans nueitų į malūną: žydas Leiba vagia rugius, tai pristramužijau, kad priveizdėtų.

Ona Saunoraitė paklausta, ką žinanti apie Praną Nargelį, pasakė:

— Jis nekaltas.

— Ar liudytoja žino, kur jis yra buvęs tą naktį, kai prie bažnyčios buvo kilęs pasipriešinimas?

— Namie. Mudu abu miegojome viename kambary.

— Kaip? Liudytoja mergina ir gulėjo su vyru viename kambary?

Saunoraitė nukaito kaip žarija.

— Ne. Miegojome toj troboj, kur visi miega...

Leonardas Navickis pasakojo apie kaltinamąjį Juozą Steponkų.

— Juozas Steponkus yra mano bernas. Naktį, kai buvo skandalas, jis dirbo pas dvarininką

Šiukštą, iš kurio arendavoja kąsnelį žemės ir anam turi atiduoti. Ką jis veikė kitą naktį, nežinau, ale Šiukštos ekonomas man sakė, kad jie visą naktį kūlę.

— Liudytojas tardytojui yra parodęs, kad jam sakęs apie tai ne ekonomas, bet pats šeimininkas, — sužiuro prokuroras į Navickį.

— Liudytojo parodymuose nėra jokių prieštaravimų: Kauno gubernijoje taip vadina tuos žmones, kurie darbininkus prižiūri ir su jais bendrauja.

— Ar jūmyse visuomet naktimis kulia ir linus mina?

— Taip, nes dieną valome kūtes, mėsą vežame ...

— Ar jau toks didelis darbas mėsą vežti? — pyko prokuroro padėjėjas.

— Uuu-a!

— O pats liudytojas ar daug mėslo turi?

— Pons sūdžia, mėsas — tai visas gyvenimas. Kiek dabar vežimų to skarbo turiu, nesvėriau ...

Liudija Jezerskienė.

— Esu Apolinaro Jezerskio žmona. Mano vyras buvo namie ... Už ką jį suėmė, aš iki šios dienos nežinau. Paliko mane vieną su vaikais...

Jezerskienė pravirko.

— Man kazokai įkirto trisdešimt bizūnų, — atsiliepė Jezerskis.

— Juozelis ... sublogęs ...

— Gerai, gerai, nepradėkit.. . — mostelėjo pirmininkas ranka.

— Aš sakau teisybę, — dar garsiau šūktelėjo Jezerskis. — Visą nugarą man sučvertavojo. O vyras, kad ir šioks ar anoks — vis galva.

— Tylu dabar troboje, Jėzusėli... Pulk, vyrel, ant kelių, gal dovanos ...

Daug vargo padėjo pirmininkas, kol liudytojai įsakė sėsti.

Liudijo Juzė Rudaitytė.

— Ką šioje byloje liudytoja žino apie Ivanauską? — klausė prokuroro padėjėjas.

— Žinau, kad jis lygiai nakties dvyliktą ke-liu riogliojo.

— Ką tai reiškia riogliojo? Jis, tur būt. ėjo?

— Ne...

— Nesuprantu.

— Jis sakė, kad jį iš bažnyčios gubernatoriaus išnešęs.

— Tai jis, tur būt, buvo sužeistas? — pakilo advokatas, Andriejevskis.

— Suronytas buvo, ponuli. Sakė. kad bažnyčioj šaudą...

— Sėsk! — suriko pirmininkas.

Liudytoja Petrė Petkevičienė.

— Iš Varnių grįždama sutikau Ivanauską. Jis pasakojo, kad bažnyčioj piktosios dvasios dūkstančios.

— Ar taip ir sakė „piktosios dvasios“?

— Ką jau žinau, tą ir sakau. Sakė, piktosios dvasios šaudančios.

Gynėjai nusijuokė.

Liudijo Jonas Orvidas.

— Aš esu šiaučius, o Levickis mano gizelis. Naktį, kai tas striokas buvo, mudu miegojome. Vos gaidžiams pragyodus išgirdom varpus skambinant. Išbėgom iš trobos. O žmonių strošniai daug. Ir visi šaukia, kad žmones kotavoja bažnyčioje. Pakėliau Levickį, sėdom abu drožti klumpes. Rankos virpa, ponuliai, ir virpa. Aš net pirštą nusipioviau.

Orvidas parodė teisėjams apvyniotą pirštą, bet ir vėl mikliai paslėpė ranką į kišenę.

— Ir kaip Dievas danguj, jis nebuvo niekur išėjęs iš trobos.

— Tai melagis, — sušnibždėjo Rimgaila. — Kaip anas Dievo nebijo!

— Pats Levickis yra prisipažinęs metęs akmenis į stražnikus, — šyptelėjo prokuroro padėjėjas.

— Vo Jėzau! Tai gal anas dėl unaro.

— Na, sėsk.

Liudijo Beilis Šneideris.

— Ką liudytojas gali pasakyti apie teisiamąjį Rimkų?

— Ui, nieko.

— O jis tamstą pašaukė liudyti?

— Jis, tur būt, apsiriko. Aš jo visai nepažįstu.

— Suronytas buvo, ponuli. Sakė, kad bažnyčioj šaudą...
18. Kražių skerdynės. II t.

— Biaurybė žydas ! — supyko Rimkus.

Liudijo Maušius Zaksas:

— Praną Lubavičių aš gerai pažįstu, nes gyvenu per dvidešimt žingsnių nuo jo. Tą baisiąją naktį jis stovėjo kieme su mano sūnum . .

— Kelintą valandą? — susiraukė prokuroro padėjėjas.

— Galėjo būti dvylikta, o gal pirma; na, ne daugiau kaip pusė antros.

— O antrą kartą kada liudytojas jį yra matęs?

— Galėjo būt trečia valanda, galėjo būt ketvirta ...

— Ir vėl jis kieme stovėjo?

— Je, pone prokurore. Jis stovėjo kieme su mano sūnum. Mano sūnus turi karvelių. Jie tavorščiai.

— Vadinas, liudytojas tikrai nuo dvyliktos ligi ketvirtos yra matęs Lubavičių stovint kieme?

— Pone prokurore, aš taip nesakau. Galėjau aš jo ir nematyti, bet tik tada, kai gėriau arbatą.

— Tai kuriuo laiku liudytojas geria arbatą?

— Geriu šeštą valandą vakaro, geriu devintą, o kai yra apetitas, pone prokurore, geriu ir antrą ...

— Tai kiek laiko liudytojas arbatą geria?

— Vieną kartą dvidešimt minučių, kitą kartą valandą ...

Prokuroras mostelėjo. Zaksas skėstelėjo abiem rankomis ir atsisėdo.

Buvo išklausinėti dar apie dvidešimt liudytojų. Vieni teisybę sakė, kiti šiek tiek melavo, teisino, tačiau beveik visi, baigę liudyti, pravirkdavo ...

Teisiamieji atrodė ramesni ir linksmesni negu liudytojai.

Ypač garsiai verkė Jezerskiene ir Rimkiene. Pasikūkčiodama, kratydama nugarą, Rimkienė verkė, tartum širdis plyštų. Ir Rimkui drebėjo pasmakrė. Rodos, pultų jis prie jos per sargybą, čiuptų už rankos ir nueitų. Nueitų tuo keliu, kuriuo Šemeta ketvertą pasikinkęs sukelia dulkes, nubaltina pakrypusias statulėles, kryžius, šv. Jonus Krikštytojus.

Jis keltų kaip ir kėlęs prieš juos kepures, o ji šnabždėtų poteries ar stebėtusi dėl Šemetos gyvačių. Šypsotųsi juodu, prisimintų vestuves, sekmadieniais pasikalbėtų su Andriejausku apie žmones ir karvutę .. „Nerėk, ožka“, norėtų jis tarti jai ir pats gal pravirktų, bet gėda šitaip žemaičiui suminkštėti. Visi rusai bijo žvilgterėti į jo veidą; ne gerai! Tegu bijo ištinakiai! ...

Vienuoliktą nakties valandą teismo pirmininkas paskelbė pertrauką ligi antradienio, nes pirmadienį buvo didelė stačiatikių šventė.

Antradienį liudytojus klausti buvo visiškai baigta. Advokatui Railai išvykus, versti į lietuvių kalbą pakvietė Urbonavičių. Kaltinamieji

vos tik keliais žodžiais pasisakė esą nekalti. Tada ėmė žodį prokuroro padėjėjas Dobrinas.

Pakilo jis ir, akis įrėmęs į popierius, kalbėjo tris valandas.

— Ponai teisėjai ir luomų atstovai! Sprendžiate jūs ne paprastos mušeikų gaujos bylą, ne sugniužintų, nugalėtų žmogiūkščių nesusipratimus su vietiniais valdžios organais. Tai ryški ir būdinga sukilėlių prieš valdžią byla, į kurią reikia atkreipti ypatingą ir budrų dėmesį. Kas bent kiek akyliau seka politinį mūsų imperijos gyvenimą, supranta, kodėl šitie pirmu žvilgsniu apskurdę, tamsūs žmonės išdrįso žiauriai priešintis Jo Didenybės įsakymui. Ar galima sveiku protu įsivaizduoti, kad šita paprasta liaudis, šitie žmonės, kurie stražnikui iš tolo kepurę keldavo, o pabučiavę savo kunigui ranką, džiaugte neatsidžiaugdavo, staiga nei iš šio, nei iš to pasipriešins tam, prieš kurį lenkiasi šimtas aštuoniasdešimt milijonų? Tikiuos, ponai teisėjai, ponai luomų atstovai, puikiai suprantate, kad čia glūdi kažkas daugiau. Taip! Jau seniai iš Pavyslio krašto, iš mirštančių magnatų rūmų ir klebonijų yra atėjusi nerami, maištinga ir neteisinga dvasia į Pabaltijo kraštą. Ji yra atėjusi per pamokslus, per literatūrą, o pagaliau ir per liokajus, vežikus ir slaptą revoliucinę spaudą. Šitoji dvasia ir atvedė kaltinamuosius prie Temidos svarstyklių. Ryšulių ryšuliais gabenama iš Prūsų slaptoji žemaitiška, lietuviška literatūra.

kurstanti priešintis valdžiai, prikišamai bylojanti, kad ir žemaičiai turėję savo kunigaikščius ir valdovus. Nėra tos savaitės, kad bent vienas knygų kontrabandininkas nebūtų suimtas. Mūsų kaimyninė imperija, šį biaurų lizdą, tą piktą kramolą pas save apgyvendinusi, žino, ko siekia. Bet puikiai supranta, puikiai žino ir tie patys kaltinamieji, ką jie yra skaitę ir dėl ko pasiryžo daryti pirmąjį visuotinio maišto žingsnį. Sakau, visuotinio, ir tatai galiu duomenimis patvirtinti. Štai, Kauno gubernatorius Klingenbergas minėjo mums vieną žemaitišką laikraštį, „Apžvalgą“, kurioj aiškiai pasakyta: „Nepasiduokite, greit išmuš laukiamoji valanda“. Taip! Šios valandos jie seniai laukia. Štai ryškus pavyzdys. Dar nebuvo baigtas kaltinamųjų tardymas, o jau tam tikra spauda, lenkų magnatų ir dvasininkų palaikoma, pakėlė Europoje triukšmą. Visi Rusijos priešai, naminiai ir užsieniniai, kelia triukšmą, ponai teisėjai, nes jie įsitikinę, kad ta piktoji dvasia, visokiais pavidalais besibastanti po imperiją, medžiagą jau esanti paruošusi. Atvažiuoja kunigai, kanauninkai — kaltinamieji jų neklauso, artyn neprisileidžia. Caro ir vyskupo įsakytas eina kunigas Mažeika išnešti Švenčiausiojo — jį sudrasko, sumuša. Ar tai ne būdingas minios įniršimas prieš valdžią. Atvažiuoja isprauninkas, pagaliau gubernatorius — kaltinamieji į juos laido akmenis, baslius, vėliau visokeriopai tyčiojasi ir šaukia „Kas mums

caras“, „Mušti rusus“. Ar tai tik bažnyčios gynėjai? Jie laiko imperatoriaus portretą lyg gerbdami, bet besitampydami jį sudrasko ir kojomis sumindžioja. Šitas reikalas aiškiai byloj nebuvo iškeltas, bet kelių liudytojų parodymai mano užrašyti. Net kanauninkas Jastremskis yra pasakęs, kad gubernatorių ruošėsi nužudyti.

Kaltinamuosius kiekvieną atskirai apibūdinęs, prokuroro padėjėjas Dobrinas nors ir išskyrė Rimką, Andriejauską, Šemetulskį, Margevičių, taip pat moteris, užpuolusias Mažeiką, bet kaltino visus lygtai ir reikalavo bausti griežtai Baudž. Kodekso 263—266 straipsniais.

— Gynėjai stengėsi įrodyti, kad administracija per griežtai su šiais maištininkais yra pasielgusi, kurie esą veikę nesąmoningai.

— Netiesa! Visi jie yra buvę sąmoningi, visi yra žinoję, ką daro. Kražių miestelis nors ir stūkso imperijos užkampy, bet nėra toks paprastas, kaip pirmu pažvelgimu atrodo. Ten nuo senų senovės buvo tvirtovės — katalikiškos mokyklos, vienuolynai. . . Ten mirusioji šių kraštų istorija degdavo visų kunigų ir dvarininkų lūpose. Ir jei jūs, ponai teisėjai, ponai luomų atstovai, kurie ginate teisybę, o tuo pačiu ir imperijos pagrindus, neatkreipsite tinkamo dėmesio į šią bylą, jei jūsų širdis suminkštins apgaulingą kaltinamųjų išvaizda, tai žinokite, kad šitokių Kražių gali atsirasti ir daugiau. Piktžolė ir nesėjama auga, ir ją labai sunku kad ir moder-

niausiomis priemonėmis išnaikinti. O jeigu, gink Dieve, tai piktžolei dar žemę papurensi, dar ją palaistysi, tai kas beliks naudingajam augalui?

Prokuroro padėjėjas baigė, atsisėdo ir šluostėsi suprakaitavusią kaktą.

Teisiamieji sėdėjo visi kaip sustingę.

Aštrus, rėžias balsas dar tebeskambėjo salėje, ir jie, rodos, nė nepastebėjo, kad prokuroras jau sėdi.

Daugumas nesuprato jo kalbos, bet iš veido, iš dažno pirštu rodymo į juos nujautė, kad šitas piktasis ponas jiems nieko gera nežada.

— Bus, vyrai, smertis, — pagaliau sušnibždėjo Rimgaila.

Nė vienas jo negirdėjo, neatsakė.

Peržvelgė kaltinamuosius ir teisėjai. Jų išvargę, bet ramūs, užsispyrę veidai ir teisėjus pykino.

— Tikri riaušininkai, — pašnibždėjo Leontjevas savo draugui į ausį.

Po trumpos pertraukos kalbėjo advokatas Kaminskis.

— Ateik, Šventoji Dvasia, į mano širdį, ir nuo visokios neteisybės ją apsaugok! Maldos žodžiais, ponai teisėjai ir luomų atstovai, pradedu aš ginamąją kalbą šioj byloj, kuri yra gimusi prie altoriaus, o baigsis čia jūsų sprendžiama. Tikrosios teisybės ieškodami, patys sau, be abejo, atsakysite į du pagrindinius klausimus: kas yra teisiamieji ir kokią nusikaltimą jie yra padarę? Pirmojo klausimo sprendimas, kiek leidžia

aplinkybės ir teisinės galimybės, gula ant manęs. Dėl to aš ir stengiausi suprasti, įsigyventi į šių žmonių būdą, jų pasauližiūrą, papročius ir tikėjimą. Žodžiu, stengiausi pažinti tai, kas sudaro šios žmonių grupės dvasinį pasaulį. Suprantama: žmogaus siela nėra kažkoks atsitiktinis dalykas. Siela tai žmogaus praeities išgyvenimų išdava. Ir visa tai, ką aš esu sužinojęs iš teisiųjų, ką esu išskaitęs iš prieinamųjų šios bylos šaltinių, patiekiu jums, ponai teisėjai, kaip kaltinamųjų įgaliojimas. Taigi, kas jie, tie mūsų teisiamieji? Ar tai kokios laukinių bastūnų gauja, kuriai taikantinos griežtos priemonės, kad visuomenė būtų rami? Oi ne! Tai rimti, ištikimi, gerbią teisę gyventojai. Kražių miestelis žinomas jau dvyliktame amžiuje. 1528 m. mokesčių lapuose sužymėtos jo prosenelių pavardės. Nenuperkamas, garbingiausias jų privалumas — tai tikėjimas ir nusižeminimas. Tiesa, kai senais laikais kryžiuočių ordinas mėgino užgniaužti tikėjimą kalaviju ir ugnimi, šitie žmonės nepalaužiamai gynė savo pagonišką šventovę. Betgi kada valdovas juos apkrikštijo, meilės ir gailestingumo tikėjimą kražiečiai priėmė be sąmyšio, be pasipriešinimo, be sukilimo.

— Ponas advokate, teismas susirinko ne Kražių istorijos studijuoti, bet bylos nagrinėti. — pastebėjo teismo pirmininkas.

— Atsiprašau, tai liečia bylą, — karštai atskirto advokatas Kaminskis ir tęsė toliau:

— Ir nuo to laiko tikėjimas giliai yra įsišaknijęs jų gyvenime. „Kuo verčiatės?“ — paklausė teismo pirmininkas kalbinamuosius. „Darbu ir malda“, — atsakė moteriškė. Taip. Tik darbu ir malda jie gyveno. Darbui reikia žemės. Myli jie savo žemelę maitintoją. Maldai bažnyčios — jie ja rūpinasi. Tačiau ta šventovė, ta parapinė bažnytėlė yra medinė, sutrūnijusi nuo senatvės, vos vos besilaiko. Šalia gi stūkso išdidus mūras — kita bažnyčia. Kas galėtų būti paprasčiau, galvojo kražiečiai, kaip bažnyčias sukeisti? Tačiau nereikia pamiršti, kad kražiečiams su parapijos bažnyčiomis yra nesisekę. Pirmoji, Vytauto ir Jogailos pastatytoji sudegė, antroji, kunigaikščio Giedraičio dovana, sudegė. Ilgą laiką kražiečiai bažnyčios pasistatyti nepajėgė. Kame jie meldėsi? Vienuolyno bažnyčioje! Toj bažnyčioj, kurioj tebegarsėja stebuklingasis Leonardo de Vinči paveikslas. Vienuolyno bažnyčioje jie matė brangius savo širdžiai senovės paminklus, už senelių vėles siuntė Dievui karštas maldas, eidavo į moterystės luomą, krikštijo kūdikius, išpažintį atlikdavo. Štai dėl ko, kai parapijos bažnyčiai gresia subyrėjimas, o vienuolynas uždaromas, kražiečiai maldauja, kad pamaldos būtų laikomos mūrinėj. Aiškus daiktas, jie nežino visų biurokratinių formų, nesupranta išleistųjų įsakymų galios, o vis tik neklysta tikėdami, jog aukščiausioji valdžia gali ir pakeisti, ir panaikinti savo nutarimą. Dėl to

jie klūpoja bažnyčioj, meldžiasi ir su viltimi gyvena. Dėl ko jie tikėjosi, paklaus mus prokurorai, jeigu jiems buvo atsakyta ir tas atsakymas pagarsintas? O dėl to, atsakau aš, kad šitie žmonės ne mūsų protu gyvena. Matome, kad tai paprasti kaimiečiai. Nuo senų senovės prakaite maudydamiesi, pūslėtų rankų nebejausdami, jie pelnosi duonų. Net šiek tiek apsišvietę, būtent tie, kurie kalendorių paskaito, nė vienos praktinės knygos apie teisę ar platesnį gyvenimo supratimą rankose nėra turėję. Jie tik žino, kad Dievas yra įsakęs klausyti caro ir gerbti jo valdžią, Caras nori, kad ir už jį būtų meldžiamasi. Melstis Dievui reikalinga bažnyčia. Vadinas, caras mums bažnyčių atiduos, nors jo valdžios pareigūnai ne visi šito nori. Ko gi daugiau? Net kunigas, laikus bažnyčioje pamaldas neturi į ją didelių teisių. Bažnyčia yra parapijos ar caro nuosavybė, tik ne kunigo ar kieno kito.

— Šitaip svarstė kražiečiai, šitaip jie galvojo. Esu tikras, kad visiems suprantama tai, kas buvo padaryta kunigui Mažeikai ir dėl ko skaudžiai kaltinami mano ginamieji. Visi mes matome, kad kunigas Mažeika buvo labai stropus, vyriausybės įsakymą pildydamas. Sunku pasakyti, ką jautė kunigo širdis, kai jis pastebėjo, jog parapijonys yra kitos nuomonės negu jų ganytojas. Ar kartais ir jam nepritrūko drąsos? Gal kartais jo galvoj blykstelėjo mintis: parapijonys teisūs? Gal jie, užtęsę vieną kitą mėnesį,

sulauks caro malonės? Ar neišsiveržė iš kunigo lūpų „Viešpatie, pasigailėk manęs“, ir jis pats Švenčiausiąjį padėjo, atsidavęs miniai į rankas. Bonus pastor animam suam deponit pro ovibus!*)

Smulkiai nupasakojęs įvairiausias kunigo Mažeikos puolimo situacijas, nušvietęs Klapatausko, Šarausko, Martinkienės ir kitų moterų dalyvavimą šioje byloje, sukirtęs prokurorą, advokatas rankomis mostaguodamas karštai baigė:

— Ponai teisėjai! Kai prieš aštuoniolika amžių šv. Povilą puolė čaižyti bizūnu, tai vienas žodis „Caesarem appello“**) budelius sulaikė. Ir kražiečiai turėjo savo cezari. Ir jie šaukėsi į jį, tačiau niekas iš valdžios atstovų Rymo konsulu Fetijum nepasekė. Bizūnus paleido į darbą! Jie švilpė šventoriuje, bažnyčioje; moterų kraujas tiško ant altorių. Ką gi kankino ir kruvino bizūnais? Ogi žmonas, dukteris, seseris, motinas žmonių, iš bažnyčios jau išėjusių. Bažnyčioje mušė! O kas yra bažnyčia? Maldos namas. Ten ir katalikui, ir stačiatikiui, ir mums visiems, tikintiems Dievą, yra šventi Sakramentai. Paskysiu dar aiškiau: Dievo šventovė yra ne tik maldos namai, ten gyvas kraujas ir kūnas Viešpaties Jėzaus Kristaus. Liaudis nežino kanonų teisių, o ypač „de sanguinis effusione et vulnere

*) Geras piemuo savo sielą pasiaukoja avims.

**) Kreipiuosi į cezari.

injuriose illato“.*) Vis dėlto supranta, kad bažnyčioje nei kankinti, nei kraujo pralieti negalima. Štai kur šios bylos priežastys! Papildykite tą vaizdą tamsia naktimi, ašaromis, vaitojimais ir pamatysite, kad Kražiuose yra buvęs tikras pragaras. Tatai išrauna iš žmogaus širdies gražiausius jausmus! Nekalbėsiu čia apie Baudž. Kodekso straipsnius ir teisę. Tų straipsnių turime daugybę, tačiau vienas iš jų, 775-sis, žiba kaip žvaigždė visame Baudžiamajame Kodekse. Ir tą straipsnį, ponai teisėjai, surasti pajėgsite. Baigiau. Tačiau nepajėgdamas nugalėti širdies skausmo, kad ir pasitikiu pasauline valdžia, pakeliu akis į Aukščiausiąjį. O Dievo Motina, Vilniaus užtarėja, suteik mums malonę, sutramdyk skriaudėją!

— Ponas advokatei — net suriko teismo pirmininkas. — Susilaikyk nesimeldęs! Teismas sprendžia remdamasis teise, ne Dievo Įsakymais.

— Taip, taip, — susijaudino advokatas. — Su Dievo pagalba ... baigiau!

Kaltinamieji šluostėsi ašaras, garsiai šnarpavo ...

Pakilo kalbėti advokatas Andriejevskis.

Stenografas pasitiesė popierių. Teismo pirmininkas suprotestavo. Andriejevskis, rodos, neišgirdo, nepastebėjo. Jis kalbėjo garsiai, bet ramiai:

*) Apie kraujo išliejimą ir neteisingai gautą žaizdą.

— Ponai teisėjai, ponai luomų atstovai! Keista ir sunku man ginti teisiamuosius už sukilimų prieš valdžią, kadangi niekas, tur būt, ir niekur nėra matęs ištikimesnių valdinių, karščiau mylinčių ir gerbiančių savąjį valdovą kaip, štai, šitoji žemaičių minia. Ne tik mūsų tarpe, bet ir, apleimai, istorijoje niekas nežino, net neįsivaizduoja, kad maištininkai gintęsi monarcho portretu, papuošę jį gėlėmis, vainikais kaip stebuklingą paveikslą. Pats gubernatorius nustebo tokį apsigynimo būdą išvydęs. Imperatoriaus portretą laikantiems jis įsakė pasitraukti, net policiją pasikvietė, tačiau pastebėjęs, kad minia puola prie savojo valdovo paveikslo ir dar maldingiau šaukia „Neduosim“ — liepė nebeliesti. Ką tai reiškia? Ar tat neparodo, kad toji pati jėga, kurios vardu atvyko gubernatorius malšinti tariaimojo sukilimo, kad toji pati jėga, kulią simbolizavo valdovo portretas, suparaližavo jo valią? Taigi, ponai teisėjai, abi pusės rėmėsi vienintele ir ta pačia valdžia, kuri palaiko valstybės jėgą ir didybę. Koks gi čia sukilimas? Ne, tai nebuvo sukilimas, tik gilus nesusipratimas tarp liaudies ir administracinės valdžios. Viso šito pagrindas yra monarcho valia. Todėl reikia plačiau išaiškinti, kaip stengėsi abi pusės šią valią įvykdyti.

Priminęs, kad kražiečiai yra prašę palikti jiems mūrinę bažnyčią, o opiuoju momentu bent

caro parašą parodyti, advokatas Andriejevskis tęsė:

— Ar galėjo būti kas nors aiškiau apibrėžta ir lengviau išpildoma kaip kražiečių prašymas? Sunku suprasti, kodėl jų maldavimo nebuvo galima įteikti Šviesiausiam Viešpačiui. Su Romos kuriją pastaruoju laiku atnaujinti diplomatiniai santykiai aiškiai parodo Jo Didenybės politiką, nuoširdžią, tolerantingą, taikos meilės puoselėjimą. Jei žmonių kančios, sielvartai būtų Jo Didenybei buvę teisingai pavaizduoti, neįmanoma patikėti, kad mūsų valdovas nebūtų leidęs kražiečiams pakeisti medinę, sugriuvusią bažnyčią į sveiką ir gražią mūrinę. Kažkodėl ši byla nebuvo nukreipta į tikrąjį kelią, bet—aiškiai matėme — į visiškai priešingą; iš to ir kilo Kražių katastrofa. Šitiems nelaimingiems įvykiams suprasti, būtina išspręsti klausimą, ar Aukščiausiojo įsakymas vienuolyną uždaryti buvo toks svarbus, kad niekas jo nebegalėjo atidėti, atsižvelgdamas į vietines komplikacijas? Ar buvo nustatytas terminas? Nieko panašu! Ištikus dvejus metus — nuo 1891 m. gruodžio 12 d. iki 1893 m. pabaigos — administracija sprendimo vykdymą delsė. Ir iki šios dienos šis įsakymas, dėl kurio tiek kraujo išlieta, nėra galutinai įvykdytas. Juk aiškiai pasakyta, kad bažnyčia turi būti nugriauta, o tuo tarpu ji ir šiandien tebėra sveika. Kodėl nebuvo galima nutęsti dar dviejų trijų mėnesių, kol žmonės būtų sulaukę atsakymo į paskutinįjį

prašymą? Tačiau prašymai, kuriuos žmonės siuntė generalgubernatoriui, buvo neatsakyti, nenurodant priežasčių. Taigi, ir tie, kuriuos kražiečiai siuntė Jo Didenybės vardu, mano giliausiu įsitikinimu, pakeliui nuklydo ... Šitaip yra elgusis administracija. Žvilgterėkime dabar, ką yra dariusi liaudis.

Kiekvienas iš kaltinamųjų turįs talismaną, kuris gelbsti jį nuo skaudžių gyvenimo smūgių, nuo bausmių. Šis talismanas yra gyvas, nepalaužiamas tikėjimas Dievu. Tikėjimas jiems brangesnis už gyvybę. Kito tokio tikėjimo nerasime nė viename žemės kampelyje. Tai nėra madinga krikščioniška religija, kurią skelbia Levas Tolstojus. Tolstojaus religija, tiesa, persunkta žmoniškumo, geraširdiškumo, ji suprantama kiekvienam išsilavinusiam žmogui, betgi iš tikrųjų yra šalta, racionali, kurią išpažindami dėvėsime tik muzikiškus marškinius, juokingai cimpinėsime paskui plūgą, ir daugiau nieko. Šitų gi žemaičių tikėjimas yra gyvas tikėjimas Dievu, tuo Kristum, kuris viską mato, viską girdi ir gyvena žmonių širdyse. Jis tik todėl iš dangaus buvo nužengęs ant žemės, kad nukentėjęs už žmonių nuodėmes, miręs ir prisikėlęs, vėliau apsigyventų savo šventovėj — bažnyčioj, įsikūnytų Švenčiausiąjame Sakramente ir kaip Dievas Žmogus gydytų visokeriopas žmonių kančias ir lengvintų vargus. Kaltinamieji kaip kūdikiai tikėjo Dievą — Dievą valdovą, viso pasaulio

teisingąjį Teisėją, nepasiekiamą Kūrėją. Juos mokė, kad Dievas yra davęs jiems ir žemiškąją valdovą. Dėl to tad jie nepaliovė tikėję, kad šis valdovas visuomet yra vienos minties su Dievu. Iš poterių, iš pamokslų žinodami, kad Dievas yra gyva būtybė, jie nekėlė jokių abejonių, kad Dievas tokia pat meile ir stropumu saugo ir jų bažnyčią, kurioje metų metais jie siunčia jam karštas maldas. Ir šitokią štai šventenybę nutarta sunaikinti! Ar nesudrebėjo jų širdys? Ar, galop šitokios širdys galėjo negirdėti Dievo balso? „Vaikai mano, kas mane tiki, išgelbės ir mano bažnyčią“. Šitokio įkvėpimo, šitokio balso iš aukštybių, aišku, kaltinamieji nepajėgs mums žodžiais išrodyti. Taip pat ir mes neturėtume juridinės teisės pasiremti liudytojais, kurie sakytusi panašų balsą girdėję. Tačiau kiekvienas giliai tikis sielos gelmėje privalo šitą balsą pajusti, išgirsti. Taigi, įsitikinę, kad jų bažnyčiai tikrai gresia nelaimė, kražiečiai puldinėjo visur, nuo žemiausios iki aukščiausios įstaigos, iš savo tarpo paskyrę sargybą šventovei sergėti, kol gaus atsakymą iš mylimojo caro. Ponas prokuroras yra pabrėžęs tai, kas padaryta kunigui Mažeikai, ir pasakęs, kad tai minios įsiutimas ir didžiausia nepagarba valdžiai. Žmonių griežtesnis pasielgimas su šiuo dvasininku nieku būdu neparodo kražiečių nuotaikos valdžiai. Kunigas turėjo kentėti drauge su jais, o jis šito nepadarė. Ir dėl to įvykęs tarp tikinčiųjų ir jų ganytojo

tarpusavio nesusipratimas visiškai neliečia pasaulinės valdžios. Tad klausiu: kame gi pagaliau pasireiškė pasipriešinimas ar maištas prieš valdžią?

Peržvelgęs teisėjus ir visą salę, Andriejevskis tęsė savo kalbą be ryškesnių mostų ir patoso:

— Bažnyčios sergėjimas yra reiškėsis tokia forma, kad bet kas, sugebąs šiek tiek žmones suprasti, kiekvienas, sakau, nebūtų pabūgęs fizinės jėgos išsiveržimo. Juk šitie žmonės be pertraukos giedoja giesmes, meldėsi ir už savo žemiškąją valdovą — imperatorių, — nepaliovė tikėję jo geraširdiškumu. Kražiečiai giliausiai buvo įsitikinę, kad jų dvasiniai ginklai galingesni ir aštresni už plieno ginklus. O juk iš tikrųjų jie yra buvę visiškai beginkliai. Jų širdys sakyte sakė: „Eikit, išvarykite mus, jei turite jėgų, sąžinės! Geruoju mes neišeisime, nepasiduosime, kol negausime caro atsakymo. Jei caro bus tokia jau valia, kokią jūs čia skelbiate, tuomet mes paklusniai išsiskirstysime.“ Todėl ir gubernatorius turėjo pasvarstyti, kaip šitokią minią paveikti. Matome, kad isprauninkas nepajėgė susitelkti nė vienam galutiniam žingsniui. Kodėl? Argi jis neturėjo ginkluotų pajėgų? Ar jo laipsnis šito neleido? Turėjo ir leido. Tačiau to nepadarė dėl visiškai kitokios kliūties. Ar nuo galvos iki kojų apsiginklavusiam administratoriui neužteko kartais drąsos dėl to, kad su šitais varguoliais būta Dievo ir caro iš minios ir

prieš administraciją viską stebinčių kryžiaus bei portreto pavidaluose? Jau mėnesį anksčiau gubernatorius žinojo, koks yra kražiečių dvasios būvis. Jam buvo raportuota, jog žmonės geruoju iš bažnyčios neišeis, kol negaus atsakymo iš Jo Imperatorinės Didenybės. Ponas Klingenbergas įsidėjo į galvą tik pirmąją sakinio dalį — „geruoju nepasiduos“ — ir apsirūpino fizine jėga. O kodėl jis nepagalvojo apie tą sakinio dalį, kurią žmonės kartojo kaip psalmę, kaip Aleliuja, apie caro atsakymą? Nereikalinga įrodinėti, kad šitoks žingsnis būtų buvęs šventas. Pasirūpinęs imperatoriaus atsakymu, ponas Klingenbergas būtų likęs teisingas prieš visą pasaulį, prieš savo sąžinę ir istoriją. Argi šito nebuvo galima atlikti? Pagaliau, juk nebūtų buvę rimtų kliūčių gauti ir caro atsakymo originalą. Dieve mano, kiek archyvuose apdulksta dokumentų, brangiame popieriuje, gražiausiomis raidėmis surašytų ir caro ranka pasirašytų! Ar maža imperatoriaus parašų yra diplomatų paskyrimų bei apdovanojimų raštuose, kurie, deja, be pėdsako sutrūnija archyvuose? Ar gubernatorius nesuprato, kad šitoks dokumentas, patvirtintas Jo Didenybės parašu, minios akyse būtų buvęs neginčijama šventenybė? Be to, reikėjo nepasigailėti bent kiek pasistengti išsiaiškinti, koks gi iš tikrųjų yra caro atsakymas. Gal gi ši byla mūsų išmintingojo valdovo nebuvo nė pasiekusi. Poną Klingenbergą apklausinėdami, įsitikinome, kad

ta linkme jo nė mažiausia nepasistengta. Pasakysiu dar daugiau: ponas Klingenbergas griežtai pagarsino liaudžiai tai, ko visiškai mūsų imperijos teisės nenumato, būtent, jei gubernatorius skelbia Jo Didenybės valią, tai žmonės turi juo tikėti. O taip nėra. Jo Carinės Didenybės valią skelbti žodžiu turi teisę tik ministrai ir tai išskirtiniais atvejais, o jokių būdu ne gubernatoriai. Imperatoriaus įsakymai ir paliepimai visuomet skelbiami raštu ir spausdintu žodžiu.

Rimgaila klausė, klausė ir vėl pravirko: jo širdis apsalo. „Šitaip gali kalbėti“, galvojo jis, „tik žmogus, Dievo palaimintas. Tegu kalba kas ką nori, bet Dievulis mūsų neapleido“.

Andriejevskis, išgirdęs vyrą kūkčiojant, atsigręžė į kaltinamuosius. Tyla viešpatavo salėje. Nė vienas Rimgailai nei kumštelėjo, nei jo malšino. Gal ir visi jie būtų pravirkę, jei ne kietesnės širdys.

— Neaiškinsiu šios bylos svarbumo politiniu požiūriu. Neberyškinsiu, ką kalba krikščioniškoji Europa. Kalbėsiu apie gubernatorių. Atėjo jis, ponai teisėjai ir luomų atstovai, stoti akis į akį su žmonėmis, kurie be pertraukos gal net tris mėnesius yra išklūpoję šventoriuje, kurie yra tik meldęsi ir giedoję himnus. Esu įsitikinęs, kad niekas neišdrįs ginčyti, jog kražiečiai buvo atsidūrę tokiame dvasios būvyje, švenčiausiam sielos pakilime, kada akys jau nebemato žemės, o tiktai didingą Dievo sostą. Šitokius

žmones ne policijos bizūnai, revolveriai, bet kažkas aukšta, šventa ir gražu būtų pajėgęs sugrąžinti į protą, įkalbėti ramiai pasiduoti likimui. Ar nebūdinga šitos pakeltos nuotaikos smulkmena, kad kražiečiai visokiausiai yra geidavę pamatyti ant gubernatoriaus krūtinės bent meda-
lį, ordiną, ką nors, kas jį išskirtų kaip tikrąjį caro pasiuntinį. Pagaliau, kartoju, ponai teisėjai, kad raštinis į jų prašymą atsakymas buvo būtinas ir formaliu atžvilgiu. Žinoma, aš tikiu, kad šitokią kritišką valandą joks, net ir aukščiausias valdininkas nedrįso pasisavinti teisės atsakinėti į žmonių klausimus valdovo vardu be jo žinios, nes čia reikalai ėjo apie religiją, buvo sprendžiamas reikalas apie Dievą, tą patį Dievą, kuris įsako būti paklusniems savo valdovui. Dievo vardas savo šventumu ir didybe nuskaidrina valdovo sostą, širdyse išugdo jam ištikimybę, todėl ir Dievo pateptasis turi teisę tikėjimo reikaluose būti teisėjas. O gubernatorius yra buvęs kitokios nuomonės. Jis yra buvęs padėties šeimininkas. Jis apsišvietęs, išauklėtas yra kalbėjęs į šiuos žmones, tamsius, skurdo suėstus, ne tokia kalba, kokia turėjo kalbėti. Sakysim, minioje būtų atsiradęs bent vienas šviesesnis ar šaltesnio kraujo žmogus ir būtų mandagiai šitaip prakalbėjęs: „Ekscelencija, leisk mums nuoširdžiai išdėstyti savo prašymą. Teikiesi, Jūsų Ekscelencija, vykdyti Aukščiausiojo įsakymą, kurio data gruodžio mėn. 12 d., tačiau

nuo to laiko jau praėjo dveji metai. O mes prašome dar lukterėti, kol gausime į paskutinįjį savo prašymą caro atsakymą. Tegu Jūsų Ekscelencija leidžia mums melstis šioje bažnyčioje, kol visi pasitarimai baigsis“. Nežinau, ar ponas Klingenbergas būtų tuomet drįsęs ramumą drumsti. Tačiau byla baigėsi kitaip. Po pasakytų įvykių su caro portretu žmonės betgi yra nusileidę ir ėmę skirstytis iš bažnyčios. Trumpas minios suabejojimas čia neturi reikšmės. Reikėtų užsimerkti nuo gyvenimo, griebtis nepaprastiausių teisinių išsisukinėjimų, kad tame suabejojimo laikotarpy išlukštentum sukilimo prieš aukščiausiąją valdžią terminą. Gubernatorius skelbia vieną Aukščiausiojo įsakymą, o žmonės laukia kito: abi šalys yra laikiusios save ginančiomis tą pačią valdžią. Po trumpo sąmyšio vėl grįžo ramumas, tvarka. Žmonės, pagaliau ir žodžiu patikėjo, jog toks iš tikrųjų yra Aukščiausiojo įsakymas, nors ir teisingai buvo juo suabejoję, kad Aukščiausiasis Viešpats nežino, kas čia dedasi; ir vis dėlto jį pildydami yra skirstęsi.

Dar kartą nutilo Andriejevskis. Trumpai žvilgterėjęs į savo užrašus, jis tęsė jau balsiau:

— Ką gi daro ponas Klingenbergas? Ar nesuspratęs, ar nenorėjęs suprasti minios elgesio, jis įsako paleisti į darbą bizūnus. Puikūs yra žandarmerijos karininko Semionovo ir patarėjo Kožino parodymai: minia atsipeikėjo ir virste virto iš bažnyčios. Skubėjo prie jų stražnikai ir bi-

zūnais kapojo moteris, kad šios greičiau bėgtų... Kokį įspūdį miniai padarė toks pasielgimas, man netenka ilgai aiškinti. Iš visos bylos matyti, kad prieš bizūnus kaltinamieji yra buvę vienokie, o jau po bizūnų visai kitokie. Prieš bizūnus žmonės yra giedoję himnus, kantriai laukę caro valios. Kaip žinome, žmonės yra maldavę, jie netikėję, kad caras šituos žmones naktį atsiųstų jų bažnyčios atimti. Betgi tai nėra maištas, nėra sukilimas prieš Aukščiausiąją valdžią! O po bizūnų visi subrūzda, įniršta, įsitikina, kad juos kankina be jokios kaltės, nes iš tikrųjų kokia gi jų kaltė yra buvusi? Ir kilo žmonėse ta jėga, kuri sukykla prieš smurtą, kuri nenugalima nei bizūnu, nei šautuvu. Sakau, sukilo pažeisto, paniekinto žmogaus jėga ir stojo prieš policijos pareigūnus mirti ar gyventi! Ir tai šitie žmonės dar yra mėginę rasti legalų kelią, dar yra reikavę gubernatorių parašyti popieriųje, kokius pėdsakus jis yra čia palikęs.

Andriejevskis gynė Rimkų ir kitus sunkiai kaltinamus. Jis pažvelgė į Rimkų, vėliau į teisėjus ir tęsė kalbą:

— O vis dėlto vargas man su ginamaisiais, štai, pvz., Rimkus. Gamta jį apdovanojo būdinga veido išraiška. Kur jis bebūtų, jį visi pastebės. Ūsuotas, išdžiūvęs, plonyte nosim, užgriuvusiomis tamsiomis akimis jis atrodo užsispyręs, paniuręs. Nors ir švelniausiai su kuo šnekėtų, visi jį įtars kalbant pikta, protestuojamai. Jo

išvaizda ... tartum gyvas Mateikos paveikslas. Ar nebūdinga: gubernatorius jį vieną tepažino ! Bet aš, ponai teisėjai ir luomų atstovai, tikiu, kad jo ryškaus veido negana nusikaltimui įrodyti. Kuo gi jis yra nusikaltęs? Gubernatorius tvirtino, kad Rimkus pikta ir išdidžia veido išraiška, pakeltu tonu kažką kalbėjęs žemaitiškai. Betgi jis kitokios veido išraiškos neturi, o kalbėjo ką ir visi: „Laukiam ciesoriaus atsakymo“. Vėliau Rimkus visiškai yra dingęs, o jei rimčiau kai kurių liudytojų parodymus perkratytume, rastume, kad vieni jo visiškai nėra pastebėję, kiti matę stovintį su kryžium rankose. Tuo tarpu kryžių, gubernatoriui atvykus, yra laikęs tiktai Jesulaitis.

Trumpais, aiškiais argumentais išrodęs savo ginamųjų nekaltumą, advokatas Andriejevskis šitaip baigė kalbą:

— Susipažinęs su kaltinamuoju aktu, pagalvojau: nieku būdu nesusiras tokio skaitytojo ar klausytojo, o dėl to ir teisėjo, kuris, gerai bylą pažinęs, nepajustų kaltinamiesiems užuojautos, širdingos užuojautos. Ogi kaltinamajame akte ne viskas surašyta. Atjojo kazokai, ir byla nutrūko. Tardymas apie kazokų atjojimą atsirėmė kaip į sieną. Betgi jūs, ponai teisėjai, net ir nenorėdami žinote, kokių skaudžių, kokių kruvinų valandų Kražiai pergyveno, kazokams atjojus. Baudžiamajame Kodekse yra numatyta, kad už kančias prieš sprendimą mažinama bausmė arba

visiškai nuo jos atleidžiama. Ir dėl to, sprendžiant šią bylą, jums, ponai teisėjai, teks į šitą aplinkybę atsižvelgti. Štai ramūs Baudžiamojo Kodekso žodžiai: „Išimtiniais atsitikimais teismas per teisingumo ministrą gali prašyti Jo Imperatorinę Didenybę bausmę sušvelninti ar visiškai nuo jos atleisti, jei teisiamasis yra nusikaltes nelaimingo atsitikimo aplinkoje.“ Nelaimingo atsitikimo aplinka! Visa mano kalba šituo paremta. Tegu teismas pagaliau pačiam monarchoi parodo tą nuogą teisybę, kurią pažino Kražių įvykiuose. Tegu, pagaliau, iš ten, nuo sosto ateina paskutinis žodis! Duokit šviesos tamsiai liaudžiai! Atidarykite duris, tegu pūstelėja grynas oras, taip seniai visų laukiamas, svajojamas. Šitų durų raktus jus turite. Nesigailėkit, neužgniaužkit jų delnuose, duokite tuos raktus greičiau, greičiau! O tuomet jokie, ir baisiausieji Baudžiamojo Kodekso straipsniai gynėjų nebenugąsdins!

Laurynas pasijuto lengvai, tartum pavasarį sulos išgėręs.

— Šitaip ir ans rokuoja. Mokytojas, — sušnibždėjo jis Andriejauskui. — Duotų, sako, raktus, mes žinotume ką atrakinti.

— Je, je ... — atsakinėjo Andriejauskas susijaudinęs.

Kiti nė krust.

Laukė kunigaikščio Urusovo kalbos. „Toks aukštas, stambus, barzdotas vyras, tikras ponas,“

mąstė jie, „net teisėjai jo bijo. Jei jis nepabūgo su generalgubernatorium susipykti, — kai sakys, tai sakys“.

Ir Laurynui kunigaikštis Urusovas patiko. Užmiršęs savo Viktutę, mišką, paukščius, jis dažnai pakeldavo į Urusovą akis, ir maloni šypsena sustingdavo jo veide. „Ot, toks ponas tai neapgautų“, mąstydavo. „Ir jei visi tokie geri kunigaikščiai, tai mokytojas gal perdeda. Laurynas tokiems ateitų avižų kirsti ir kirstų smagiai, kaip savo“.

Kunigaikštis Urusovas pakilo:

— Ponai teisėjai, ponai luomų atstovai! Šimtus tomų būtų galima prirašyti apie šią bylą. Paslaptingoji spauda, piktosios dvasios, sukilimas prieš Jo Imperatorinę Didenybę, griovimas imperijos pamatų, kunigų draskymas ... Esame inteligentai, esame teisininkai, ir iš praktikos puikiai žinome, kiek daug įvairiausių baisenybių galima ant žmogaus užkrauti, ypač kai jis sėdi kaltinamųjų suole. Štai, iš paprasto, nukamuo-to, nors ir garbingo sklypelio žemės savininko Andriejausko galima padaryti Garibaldį! Ir šito, štai, vyro, Lauryno Karniaus Stenką Raziną, iš Bieloglovaitės — šventąją, iš kitų Sokratą ar paprastą mušeiką net banditą. Nesijuokite, ponai teisėjai, ir nemanykite, kad juokus kalbu. Kuo gi, klausiu, remdamasis prokuroras jus, ponai teisėjai, yra stengęsis įtikinti, kad kažin kurie iš jų yra norėję nužudyti gubernatorių, su-

drasę caro portretą, net šaudę iš pištalių? Jokiais bylos duomenimis prokuroras šito negali paremti. Kunigas Jastremskis kažką kažkam yra pasakojęs, bet teisme šito nepatvirtino, tik aiškiai pabrėžė: „Kazokai šaudė“. Caro portretą pats gubernatorius yra išplėšęs, o apie separatizmą, apie tą baisiąją spaudą — tik miglotos legendos. Kodėl prokuroras nėra prijungęs prie bylos minėtojo laikraščio, jei jis iš tikrųjų toks svarbus šiai bylai? Ne, mano ponai; esame rimti žmonės ir tokiomis pasakomis mums proto neapniauks. Bylos duomenys, teisė ir sąžinė — mūsų tikrieji vadovai. Kodėl, pagaliau, ši byla yra kilusi? Pirmas dalykas — gubernatorius neteisėtai yra paskelbęs Jo Imperatorinės Didenybės valią. Be to, jis naktį su ginkluotais žmonėmis yra įsibriovęs į bažnyčią. Minia nepatikėjo, kad tai caro siūstas asmuo, ir jam į akis tatau yra pasakiusi. Ar tai maištas, caro valios nevykdymas? Ponai teisėjai, aš didžiuojuos savo ginamaisiais. Matote, žmonės ramūs, rimti, jie sėdi taip, tartum čia ne jų likimas sprendžiamas. O kodėl? Dėl to, kad jų sąžinės ramios, kad jie žymiai turtingesni dvasios už tūkstančius inteligentų ir žmonių, skelbusių jiems caro valią. Sunkių momentu juos yra apleidę visi: vyskupai, kunigai, dvarininkai. Bet jie liko vietoje, liko nesuabejoję, nes jų reikalavimai buvo teisėti, o širdys ne tokios piktos ir kruvinos, kaip ponas prokuroras norėjo jus įtikinti. Tariamieji kurs-

tymai ir kažkeno vadovavimas šiam sąmyšiui prokuroro lūpose skambėjo kaip pasaka. Kas gi vadas? Kanauninkas Jastremskis, Jaugelis, klebonas Renadzkis, kunigas Mažeika? O gal šitas senukas Dobkevičius, kurio didžiausias nusi-kaltimas, kad jis alkanam yra davęs pavalgyti? Nejuokinkime, ponai teisėjai, pasaulio ! Vadai visuomet pirmieji sėdi kaltinamųjų suole, o ne liudija! Nors trumpai prisiminkime liudytojų parodymus. Kiek prieštaravimų, kiek neįtikina-mų dalykų! Ar galite, ponai teisėjai, dabar žino-ti, kas yra laikęs kryžių, kas caro portretą ir kas yra reikalavęs, kad Klingenbergas pasirašytų ne-sąs gubernatorius, o plėšikas? Vienas tvirtino ir rodė, kad kryžių yra laikęs Rimkus, kitas — kad Rimgaila, trečias — kad dar kažkas kitas. Byloj aiškiai nustatyta, kad Jesulaitis tučtuojau buvo suimtas ir sumuštas, o ne tik vienas, bet keli žandarai tamstoms, ponai teisėjai, siekda-mi sakė, kad tas pats Jesulaitis yra metęs į gubernatorių akmenis. Gubernatorius Klingenbergas autoritetingai pabrėžė: „Žemaičiai nuo se-nų senovės nepaklusnūs“. Isprauninkas Vich-manas, ilgiau šiuose kraštuose tarnavęs, parodė visiškai priešingai. Man kaip rusui gėda, kad šioje byloje maža teatsirado Semionovų ir Žal-kevičių. Tur būt, atsimenate, ką rotmistras Se-mionovas, kad ir nenoromis, o vis dėlto parodė? „Mes, rusai, Dievo ieškotojai, širdies žmonės, prie mažos, gražios bažnytėlės, prie šitų, štai,

kilnių žmonių, nuoširdžiai mylinčių Dievą ir imperatorių, garbingai sau pelnančių duoną ant kalnėtos, smėlėtos žemės sklypelio, atvedėme pulką Siemaškų, už žiaurumus nuteistų sunkiesiems darbams!“ Ar ne būdingas Hofmano pasakymas: „Nuogais kalavijais mes prajojome pro bažnyčią jų pagąsdinti“. O dar gražiau pasakė Siemaška, kad jis esąs nuteistas už nieką, nors, žinote, užmušė žmogų.

Apibūdinęs tą pragarą, koks yra įvykęs kazokams atjojus, smulkmeniškai atsakęs į prokuroro kaltinimus, jo visus teigimus paneigęs liudytojų parodymais ir bylos duomenimis, kuni-gaikštis Urusovas šitaip baigė:

— Kantrūs yra buvę kražiečiai tuomet, nepasikeitė jie nė dabar. Ar girdėjote, ponai teisėjai, bent vieną iš kaltinamųjų meluojant, išsisukinėjant? Ne. Žodį kitą pratarę, jie sėdi ramūs ir išdidūs. Ir kodėl nebūti išdidiems! Jie drąsiai gali žiūrėti į Imperatorinės Didenybės portretą, nes jį yra laikę balta drobule suėmę. Dar drąsiau jie turi teisę pulti pačiam imperatoriui po kojomis, pasiskūsti jam, nes jį myli ir jo valią pildo. Drąsiai, ponai teisėjai, jie žiūri ir į jus, nes nekalti. Jei jūs ir nerasite galint visiškai juos išteisinti, tai pritaikinsite pačią švelniausią bausmę, kadangi teisiამieji per daug yra nukentėję, per sunkiai pačioje jų gimtinoje nubausti. Priežodis sako: „Nuo vieno jaučio dviejų kailių niekas nelupa“. O čia gi žmonės!

— Ot, šis ponas kunigaikštis šventą teisybę pasakė, — pašoko Ivanauskas. — Pamatytumėte mūsų širdį: nieko mes nebijom!

Paskutinyasis žodis suskambėjo taip garsiai, kad Ivanauskas net pats savęs išsigando.

Ivanauskas nesėdo. Jis peržvelgė liudytojus, kurių dauguma vis dar tebesėdėjo salėj, ir įsi-siurbė akimis į kunigą Renadzkį. Klebonas atrodė toks silpnas, vos kvėpavo. Vichmanas sėdėjo paniuręs, net krūptelėjo, išgirdęs Ivanausko balsą. Tiktai kaltinamieji nustebo: jie žvalgė Ivanauską kaip savo brolių, nes jei ne jis, tai gal ir jie visi būtų šituos žodžius šūktelėję. Tik Zajauskienė timptelėjo jam už sermėgos brankto ir sušnibždėjo:

— Ką čia garsinies. Sūdžios už visus viršesni...

— Jie mušė, tai mes gynėmės, vo! — tartum nujausdamas neviską pasakęs, dar garsiau sušuko Ivanauskas ir plačiais žingsniais priėjo prie Urusovo. Sargai žengė pirmyn, bet nepasivijo jo, sustojo vietoje, kvailai spoksodami į teismo pirmininką.

— Dėkui, žemaitiškai dėkui, — išsitempė prieš Urusovą, o šis nusišypsojo, pliaukštelėjo jam per petį ir apsikabinęs pabučiavo.

Kas pirmas suplojo delnais — nežinia. Tik tą akimirką ėmė ploti liudytojai, teisiamieji, net kojomis trypė.

— Vyras! Vyras!

Teismo pirmininkas skubiai paskelbė pertrauką iki septintos vakaro valandos.

XXI.

Vilniaus gatvių sankryžose kabojo spiritinės lempos, apskritos, kaip pūslės, ir skurdžiai bėrė šviesą.

Miestas skendo prietamsy, gąsdino šūkaujantčiais vežikais, įkaušusių karių šešėliais.

Bažnyčių bokštai stiebėsi į apsiniaukusio dangaus pusratį, vakarų kraštai raudonavo kaip gėstančio gaisro atspindžiai.

Kražiečiai rikiuota eile, sargybos apsupti plapnojo Vilniaus gatvėmis į teismą tylūs, kiekvienas su savo mintimis.

Juos, kaip paprastai, sekė didžiulis Vilniaus gyventojų būrys, drąsiai reikšdami jiems užuojautą ir nederbanti, jaunuolišką susižavėjimą. Sekė senos, garbingos Vilniaus ponios, vyrai, bėgo paskui jaunimas, net patys rusai staptelėdavo ir sušukdavo:

— Bravo!

Nuo pat pirmosios dienos ponios pro langus, iš balkonų numesdavo į jų būrį brangių gėlių puokštes, nors buvo šalta, žvarbus ruduo. Pri-

kūprindavo senutės, paduodavo paveikslėlį, rožančių, saldumynų, rūkalo, nors sargyba nesivaržydama tokias geradares koliodavo, net į nuovadą nuvesdavo.

Ties Lukiškių kalėjimu susirinkdavo tūkstantinė vilniečių minia, keldavo ovacijas, plodavo, verkdamo. Tekdavo sargybai rimtai pasistengti, kol minią išskirstydavo.

Vilnius kražiečius priėmė kaip tikra motina. Nors toji motina buvo bejėgė nuimti nuo jų geležinius pančius, išlaisvinti, betgi širdį, ašaras parodė. Šito kražiečiams buvo su kaupu. Eidavo jie į teismą ramūs, išdidūs, tikį ne žemės, bet dangaus teisingumą viską rikiuojant.

Jei Teodora Zajauskaitė būtų susirinkusi visas gėles, jos sužadėtinis raudonų rožių nebūtų panešęs.

Jei ji būtų nevalgiusi ir draugų neapdalinusi saldainiais ir kitokiais saldumynais — tris pūrus būtų galėjusi vežtis į Kražius.

Visi, visi buvo apdovanoti!

Paskutinį kartą į teismą eidami, kražiečiai nebesistebėjo. Kiekvieno širdį, kaip Rimgaila sakė, mirtinai gąsdino teismo sprendimas, kurio kad ir nebijojo, bet laukė neslėpdami.

Andriejauskui Rimgaila pasakojo:

— O, jei tie nevidonai daug nenusūdys — visas bažnyčias aplankyčiau. Sako, Vilniuje 300 bažnyčių yra. Musėt, nušneka.

— Tur būt, yra ...

— Vo, sako, Vilnių pastatęs Žemaičių ciesa-
rius Gediminas.

— Taip. Anas buvo didysis Lietuvių ir Že-
maičių kunigaikštis. Vilniuje yra jo kalnas. Ar
matei vakar tris baltus kryžius?

— O, je. Ar tai ten jo tronas buvo?

— Nevienoj vietoj buvo jo sostas. Ant to
kalno ans geležinį vilką sapnavo. Kai pabudo,
tai anam žemaičių ponai tą sapną išaiškino, kaip
Juozapas paraonui. Atsimeni?

— Vo je!

— Pastatysi, sako, čia miestą garsų. Visas
svietas apie aną išgirs. Pražudė mūsų karalystę
poneliai ir lenkai. Dabar nei Vilniaus turim,
nei nieko ...

— Dievas duos, Feliks, — tyliai čiauptelėjo
Rimgaila ir paslydęs vos nesuklupo.

Šemetulskis žengė drauge su Laurynu ir
Rimkum. Į juos spoksojo būrelis moterų ir gar-
siai reiškė savo pastabas. Šemetulskis tylėjo,
Laurynas dairėsi, tartum amžinai norėdamas atsi-
minti kiekvieną šio gražaus miesto namą, kad
galėtų Viktutei ir savo Adomėliui papasakoti.
Kiti linksmai juokavo iš liudytojų ir teisėjų.

Daugelis susilaukė giminių, pažįstamų. At-
važiavo paskutiniuosius mazgelius atraišioję, vai-
kus palikę peržegnotus, prigrasintus, apverktus.

Susišukavo Laurynas, kad jo Viktutė atva-
žiuoti negalėjo, nes sergąs sūnus. Tačiau varg-
šėlė ji kasdien meldžiasi Dievui, o jam atsiuntė

karštos meilės žodžių ir visą skilandį. „Ak, būtų smagu ją matyti einančią šaligatviu, raustančią, besišypsančią! Bet ką padarysi.“

Lauryno pavarde teisme retai kas linksniavo, kaltino jį skystai, tad jis ir dabar, eidamas į teismą, sprendimo nebūkštavo, nematė savęs vežamo į ledų aptrauktą žemę ...

— Dideliai bloga, kad tų ruselių smarkiau nesame apkūlę, — sumojo Laurynas ir šyptelėjo. — Visas svietas sužinojo, galvų nenusukins.

Čia lankomi, čia laikraštį į rankas sučiuopę, kražiečiai tik kalėjime sužinojo, kokį didelį triukšmą jie visame pasaulyje yra sukėlę.

— Girdėjo apie mus viso svieto karaliai, — džiugino kalėjime draugus Andriejauskas, nors pats retai būdavo linksmas, o vis suknirkęs, susigalvojęs. — Šventasis Tėvas žino, Prancūzų karalius pats mušė telegramą į Daniją, kur viešėjo rusų cisorius. Anglijos karalienė, didelis galinčius, pati, sako, savo ranka rašiusi carienei juodame popieriuje auksinėmis litaromis. Nepražūsime!

— O ką čia rašinėti, — niurnėjo Rimkus. — Daryk žmoniškai, teisingai, ir bus su dora.

— Feliksas duobę yra kasęs savo rankomis, kad mes ne ponai, — piktą žodį metė ir Laurynas.

— Ei, vyrai, vyrai, išmislinčiai, galiūnai ir tai visaip primislįja, o aš gi toks pat žmogus kaip ir

jūs. Taip, matyt, ir Dievo surėdyta: kur šviesus, tai šviesus, o kur tamsus, tai tamsutėlis.

Tačiau nė vienas iš suimtųjų neįstengė paslėpti savo džiaugsmo. Jiems buvo linksma ir nuostabu, kad niekam nežinomi vargšai tiek karalių išlovų yra išvartę ...

Nebetoli teismo rūmų Rimgaila vėl Andriejauską šnekino:

— Sakyk nesakęs, o tu, Feliks, išmislinčius. Taigi ve, jei Vilniaus žmonės taip padarytų kaip mes. „Von“, suriktų, „iš Gedimino miesto, ir gana.“ Ir aš su spragilu atbėgčiau, — šyptelėjo. — Šitiek bažnyčių nevidonai užponavoję. Dievas vilniečiams greičiau padėtų. Kur dvi bažnytėlės, o kur trys šimtai!

— Andriejauskas nusišypsojo.

— Taigi... Tik bloga, kad mūsų žmonės ... O dar rusai ir draugų turi...

— Mislį, kad jie vilniečius sumuštų?

Kražiečiai suėjo į teismo salę.

Rimgaila sėdosi pirmutinis, bet mintys tebespraksėjo žiežirbomis.

Jis matė Dievo pirštą kiekviename žingsnyje, visur: kalėjime, gatvėje, teisme. Ar ne Dievas siunčia sekoti žmones paskui mus ir gėles barsyti? Jėzų Kristų sutiko tik Veronika, Simonas, jam širdį parodė vos vienas kareivis, o mus, štai, kiek sutinka ir palydi! Dideliai nusideda bent kartą pamane, kad mus Dievas yra apleidęs. Jei taip be atlydžio, be baimės visi pultume tuos ne-

tikėlius, tai šis gražusis miestas, kuriame Gedinas sapnavo vilką, būtų mūsų!

Greta Rimgailos atsisėdo Bieloglovaite.

Rimgaila net krūptelėjo ir atsigręžė į ją.

Bieloglovaitė buvo nubalusi, pergeltusi kaip niekad: rodos, tik į grabą dėk. Josios širdį jau seniau raižė naujas skausmas, ligi šiol negirdėtas, nesuprantamas. Vos ją uždarė į kalėjimą, ji meldėsi ir meldėsi, net naktimis. Keliais prislinkdavo prie lango, sulenkdamo nugarą taip, kad nugarkaulis lyg kraitelės lankas kyšodavo pro drabužius, o ji melsdavosi, karštai ašarodama, nubaldama. Neseni dar metai tamsino jos veidą, nedidelės nuodėmės blaškė sielą. Tačiau nuodėmės, baimė, skausmas yra tokio dydžio, kokia vaizduotė.

Draugės kalinės pabardavo ją, paulbdavo, paguosdavo, ašaras nušluostydavo. O Bieloglovaitė nerimo. Jos vaizduotė šėlo neperkalbama, nenumalšinama. Galvą užsiklodavo, prisiglausdavo prie čiužinio, o mintys kaip nepagydoma ir neištirta liga apnikdavo ją iš naujo. „Mirsiu, nebeištversiu“, šnibždėdavo ji.

Save smerkdama, Bieloglovaitė praėjusią naktį net pamėlynavo bekūkčiodama. Kameros draugės šiaip taip prisibeldė sargo, o šis atvedė kalėjimo felčerį. Tas davė jai gerti kažkokių miltelių, šiltai užklojo, bet Bieloglovaitė vis dėlto akių nesudėjo — išverkė iki aušros.

Spėjo išpasakoti jai moterys, kad šv. Jono bažnyčioje altoriai sukrotą kaip gyvi, jei maldininkai iš širdies atgailauja, angelai pragysta, jei Dievas nuodėmes atleidžia, šv. Mykolo bažnyčioj arkangelas sutrimituojas, o klausykloje sėdįs žilas žilutėlis senelis, kaip šv. popiežiai kalendariaus puslapiuose, Aušros Vartų koplytėlėj Dievo Motiną saule spinduliuojanti. Kas tik prieš ją priklaupias, gaunas malonių: neregiai pamatą šviesą, kupriai išsitiesią, seniai atjaunėją, O jei kuris netikėlis, kad ir auksu pirštus apsi- maustęs, praeinąs pro šalį kepurės nenusiimdama, tuoj į stuobrį pavirsiąs arba krintąs grindinyj negyvas. Alpdavo Bieloglovaitė klausydama, o likusi viena su savo mintimis, supykdavo ir dantimis sugrieždavo. Visos kražietės, atvykusios liudyti, eina į tas šventoves, Dievo stebuklus mato, nuo nuodėmių kaip nuo bjauriausių skarmalų atsipalaiduoja... O ji suimta, ji negali.

— Dievas mane baudžia, baudžia, — galutinai nutarė Bieloglovaitė ir sėdėjo tokia nelaiminga, kad net širdį veria.

Susėdo ir visi kaltinamieji greta vienoj eilėj. Vienas susičiaudėjo, kitas garsiai atsiduso, trečias nosį šluostė.

Nekalbino vienas kito. Tartum aparto lauko akmenys, šį kartą jie atrodė dar rūstesni, dar kietesni, neprieinamesni.

„Teiskit. Šnekėkit apie mus, ką tik norit, o mūsų nesuprasit“, rodos, prikišamai sakė jų veidai. „Svetimas jums, ponai valdovai ir užtarytojai, mūsų pasaulis, svetimas kaip tas pasakiškasis rūmas, kuriame per amžių amžius gyvenančios užkeiktos karalaitės ir nenugalimi milžinai.“

Dešimt minučių pavėlavę, suėjo į teismo salę teisėjai ir luomų atstovai.

Pirmininkas Stodolskis, ilgai trynęs akinius, kietai užsidėjo juos ant nosies ir pakilo.

Tyla.

— Jo Carinės Didenybės įsakymu, Vilniaus apygardos teismas, uždaramame posėdy išnagrinėjęs Prano Klapatausko, Prano Jurevičiaus, Prano Lubavičiaus, Juozo Saunorio, Jono Margevičiaus ir kitų kaltinamųjų bylą Baudžiamojo Kodekso 263—266 straipsniais ir tam tikrais paragraphais, nusprendė teisiamąjį bajorą Joną Margevičių 32 m., atsargos kareivį Juozą Braslauską 40 m., Rimkų 39 m. ir Jokūbą Žūtautą 38 m. nubauti sunkiųjų darbų kalėjimu kiekvieną atskirai po 10 metų su pasėkomis, nustatytomis Baudžiamojo Kodekso 25 paragrafe.

Keturi nuteistieji kiek pablyško, bet susižvelgę nusišypsojo. Ypač pirmasis šyptelėjo Žūtautas ir mostelėjo didelė kaip lokio letena ranka. Moterys aiktelėjo. Pirmininkas, nepakėlęs akių, skaitė toliau:

— Bajorą Praną Petravičių 57 m., Jezerskį 45 m., Juozą Rimgailą 30 m., Lauryną Karnių išsiųsti į Tobolsko guberniją ir atimti jiems visas piliečio teises.

Rimgaila ištiesė kaklą, bet nieko nesuprato.

— Tave išsiunčia į Tobolsko guberniją, — šnipštelėjo jam Andriejauskas.

— O Jėzaul

— Nebijok!

— Kas, ar aš?

— Tššš? Klausykime.

— Vo kaip aš ten? Cerkvėj melsiuos?

Advokatas Andriejevskis atsigrėžė, susiraukė.

— Šėtonai, — piktai sušnibždėjo Rimgaila ir taip išblyško, kad, rodos, dar vienas žodis, ir jis arba puls teisėjus spragilu arba pravirks kaip kūdikis.

— Tai kažin, pačią ar bus galima pasiimti? — piktai tampė Jezerskis Lauryną už rankovės.

— Ar kad žliumbtų?

— Būkit vyrai, nurimkit, — sudraudė Petravičius, rodos, nė į ūsą nepūsdamas.

— Teisiamuosius, — skaitė toliau teismo pirmininkas, — Domininką Zajauską 55 m., Roką Šarauską 74 m., Izidorių Karpavičių 24 m. laikyti pataisos namuose vienerius metus ir susiaurinti teises Baudžiamojo Kodekso 48 ir 77 paragrafais. Bajorą Praną Lubavičių 19 m., Stanislovą Marčiauską 20 m. uždaryti po 4 mėnesius kalėjime.

— Tai išgąsdino, — garsiai nusijuokė Marčiauskas, net teismo pirmininkas pro akinius į jį dilbtelėjo.

— Bajorą Praną Burbą 32 m., Igną Stonkų 48 m., Juozą Saunorį 38 m., Gertrūdą Petkevičiūtę 36 m., Vincą Bucevičių 44 m., Moniką Petkevičiūtę 28 m. išlaikyti kalėjime tris savaites.

Monikūtė žvilgterėjo į Lauryną, šis mostelėjo dešine ir nusijuokė. Nusišypsojo ir ji.

— Teisiamuosius miestietį Stanislovą Šipilą 38 m., Joną Videikį, kitaip vadinamą Gideikį, 28 m., Petrą Čižauską 22 m., Antaną Kimantą 22 m., valstietį Juozą Grigulą 30 m., Mykolą Jesulaitį 34 m., Bieloglovaitę 35 m., Adolfą Ivanauską 35 m. ir kitus penkis laikyti policijos arešte tris savaites.

Visi paminėtieji nudžiugo, o Bieloglovaitė ... iš karto pajaunėjo, pasikeitė. „Po trijų savaitių aš galėsiu lankyti stebuklingąsias bažnyčias, — nusmelkė ją pirmoji mintis. — „Dėkui Jėzusėliui!“

— Teisiamuosius Vincą Zavadzkį 18 m., Juozą Mockų 20 m., Antaną Gružauską 20 m., Domicėlę Jerulaitytę 18 m. nubausti septyniomis paromis arešto. Feliksą Traškelį 16 m. išsiųsti į pataisos namus. Teisiamuosius bajorą Praną Klapatauską 70 m., Pranę Jurevičienę 30 m., Eleną Jesevičienę 45 m., Igną Adomavičių 71 m., Feliksą Petkevičių 76 m., Praną Norgėlą 22 m., Feliksą Eismontą 30 m., Antaną Dobkevičių 60 m., Izabelę Dobkevičienę 58 m., Mariją

Klapatauskiene 62 m., Ievą Novickienę 50 m., Juzę Norvilienę 58 m., Motiejų Paplauską 68 m., Boleslovą Bielskį 39 m., Igną Keterauską 75 m., Scholastiką Zajauskiene 56 m., Teodorą Zajauskaitę 23 m., Marijoną Marzinkienę 79 m., Vincą Žukauskį 45 m., Mykolą Levickį 20 m., Juozą Steponkų 24 m., Feliksą Andriejauską 52 m. ir visus kitus teisiamuosius pripažinti nekaltus esant ir paleisti.

Sprendžiant bylą pašalinių neįsileista, tačiau sprendimo išklaudyti prisirinko pilna salė, net netilpo. Būriavosi koridoriuose, gatvėje.

Salėje sėdėjo garsiausios anų laikų vilnietės ir vilniečiai. Kai pirmuosius keturis nuteisė dešimčiai metų, daugelis moterų pravirko. O kai Stodolskis baigė skaityti kaltinamųjų pavardes ir visa salė išgirdo, kad tiek daug išteisintų, ėmė ploti, o kelios panelės numetė šešias puokštes gėlių.

Rankose laikė gėles Laurynas, šypsojosi, bet blankiai ir skaudžiai. Niekومت jis nebuvo girdėjęs apie Tobolsko guberniją, o dabar reikės ten vykti. Nebepasimatys jis su Viktorė, ir Dievas žino ...

Net pyktelėjo ant Viktorės, kad nepasistengė atvykti. Jei ne tiek žmonių, jis sudraskytų gėles ir numestų.

— Mes, razbaininkėliai, — krūptelėjo lūpos, bet akys degė ...

Teismo pirmininkas garsiai paprašė publiką aprimti.

— Kai tik įsigalios šis sprendimas, teismas yra nutaręs, pasiremdamas Baudžiamojo Kodekso 945, o taip pat 775 ir 798 straipsniais, dėl nuteistųjų Jono Margevičiaus, Prano Petravičiaus, Jezerskio, Rimgailos, Juozo Braslausko, Jokūbo Žutauto, Rimkaus ir Lauryno Karniaus, o taip pat ir dėl kitų griežčiau nuteistų nuolankiai kreiptis per vidaus reikalų ministrą į Jo Carinę Didenybę prašant pasigailėjimo.

Teismo salėje kilo triukšmas. Nuteistieji ir išteisintieji puolė vienas prie kito ėmė bučiuotis, glostyti, ramintis.

— Nenusimink, Rimkau, turėkis, mes tave kilbasom maitinsim, — bučiavo jį verkdamas Šarauskas, o Rimkienė klykė, apsikabinusi kaklą.

— Lauruti, nebūk toks baltas, sugrįši. Vikututė keliais pas tave ateis, — glostė Lauryną Bie-loglovaitė, veik šokinėte šokinėdama.

— O teisybės sviete nėra, — paniuręs, nepatenkintas stovėjo Feliksas Andriejauskas. — Manė išvalnino, o kitus ...

Teismo pirmininkas dar siūlė sprendimą iš-versti, bet niekas jo nebeklausė. Publika puolė prie nuteistųjų, bučiavosi visi, pažįstami nepažįstami, džiaugėsi, garsiai verkė, šluostėsi ašaras.

— Didvyriai! Didvyriai jūs! — verkdama bučiavo viena ponია Rimkų, kita Rimgailą ir vi-

siems šios bylos atminčiai kabino ant kaklo sidabrinius medaljonėlius.

— Jūs tikėjimą, jūs visas bažnyčias apgynėte, — kūkčiojo moterys.

Sunkiai kaip broliai nuteistieji susispietė į vieną būrelį. Ar jie kiek pasikeitė? Ne. Visų apstoti, visų drąsinami ir giriami, jie šypsojosi. Tik žodžio, gyvo žodžio nė vienas nepajėgė ištarti.

Dešimtą vakaro valandą salė ištuštėjo ...

Tik ant sienos kabojo vienų vienas piktas dvigalvis erelis ...

XXII.

Nubėgo, tvoromis nupoškino žiema, pražydo pavasaris. Žalias kepures užsidėjo Kražių kalneliai, susprogo ąžuolynas, liepos, kaštanai, išsiskėtroję apie abi bažnyčias.

Kryžiai, šv. Teresėlės, šv. Jonai Krikštytojai, šv. Antanai pavasario saulės nusvilintais veidais vėl liūdnei, su užuojauta ir paslėpta meile, rodos, gyvi, žiūrėjo į kražiečius, einančius važiuojančius į bažnyčią.

O į bažnyčią, kaip prieš metus, kaip prieš šimtą metų, kinkavo pokšojo, cimpnojo ir Rimkienė, ir Andriejauskienė, ir Viktutė, ir visi, visi.

Šemeta birbė ketvertu. Nudažytame, blizgančiame vežime sėdėjo Šemetaitės, jau naujomis, bet dar didesnėmis skrybėlėmis pridengusios nuo saulės akis, o joms visi, ir moterys, ir vyrai, kėlė kepures ir kėlė.

— Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus.

— Ant amžių amžinųjų. Amen, — taip sutiko vienas kitą kražiečiai, taip palydėjo ir nešė

savo skundus, savo vargus į numylėtą, krauju aplaistytą bažnyčią.

Tik dabar ir ta bažnyčia, rodos, brangesnė, ir varpai garsiau gaudžia, ir laukai, pievos, kalneliai brangesni, neįkainuojami. Caras visų pasi-gailėjo, neišsiuntė nė į Tobolsko guberniją. Tik keturiems, po dešimtį metų nuteistiems, sumažino bausmę ligi vienerių metų.

Ir laukė jų sugrįžtant ne tik žmonos, motinos, vaikai, bet visi, visa apylinkė. Seniai jau ruošėsi juos sutikti, priimti. Ir prikeps kražietės pyragų, pripirks alaus, kiek dar čia nebuvo matyta, regėta.

Eina. ir Laurynas su Viktorė į bažnyčią. Šiandien Zajauskaitės jungtuvės, šiandien pamaldos ir už žuvusius kražiečius.

Eina jis, kaip paprastai, plačiais žingsniais, mostaguodamas rankomis lyg gvardijos kareivis, bet veidas jo apsiniaukęs, skaudus. Viktorė seka jį, vos paspėdama; meiliai žvilgčioja į veidą ir nedrįsta paklausti, kas spaudžia jo širdį.

Nebe tas jos Laurynas, iš kalėjimo sugrįžęs. Naktį pabudęs sau vienas šnibžda, aplink trobą eina tartum ne apie savo.

— Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus, — pasveikino Lauryną iš užpakalio Andriejauskas.

— Ant amžių amžinųjų, — linksmi atsakė Viktorė ir sulėtino žingsnius, kad galėtų kiek atsidusti.

— Tai į bažnyčią, Lauryn?

Laurynui sugrįžus iš ištrėmimo.

— O kur eisi, reik ...

— Reik, Lauryn. Kunigai tai kunigai, o bažnyčia — bažnyčia. Žinau aš, ko tu niaukstais.

— Et! Grįžau ir, rodos, nebe ta žemė, viskas nebe tas. Žinau, kad žmonės sviete kitaip gyvena. Teisybę tau pasakysiu, nors ir pati girdi. Rodos, mesčiau viską ir bėgčiau teisybės ieškoti.

— Visur, Lauryn, duona su pluta. O jei kaplūnėlio gauni, tai ir džiauks, — šyptelėjo Andriejauskas, bet šyptelėjo skaudžiai, su užuojauta.

Šventoriuje buvo pilna žmonių. Ir prisiminė Andriejauskas, kad čia jis buvo skaitęs jiems laikraštį, čia buvo kovojęs su gubernatorium.

Klaikus sapnas. Rodos, prabėgo jis jo nepalietęs, nesugniužinęs.

— Atsimeni, Lauryn? ... Bet ir palikę senio-kai nesnaudė. Nueik kada prie medinės bažny-tėlės — paveizdėsi. Rodos, piktoji dvasia ne-paneštų tokių akmenų, kokius mūsų bobos ir seniai ant kalno suvilko.

— Būtume naują bažnyčią pamūriję, — tarė Viktutė.

— Ar ir tu, šarka? — lūpomis kryptelėjo Laurynas.

— Juo ilgiau gyveni, Lauryn, juo daugiau Dievui nusidedi. Tokį akmenį ritau, kad maniau patrūksiu...

Tikrai. Prie senosios bažnytėlės į kalną kražiečiai buvo privilkę tiek akmenų ir tokių didelių, kad nei Saliamonas, savo garsiąją šventovę statydamas, didesnių nėra turėjęs.

Šventoriumi praėjo kunigas Mažeika. Andriejauskas, Viktutė linktelėjo prieš jį galvas, o Laurynas nusigrėžė.

Viktutė balstelėjo, tik žodžio netarė, o Andriejauskas nesusilaikė:

— Tai tu ano nebesveikini?

Laurynas tylėjo.

Visi trys sustojo bobinčiuje, nes giliau nebuvo galima įeiti.

Mirgėjo žvakės, kvepėjo smilkalai, kunigas atsigrėždamas garsiai tarė „Dominus vobiscum“, didelė auksinė Dievo Akis veizdėjo į suklupusius kražiečius. Meldėsi Šarauskienė, keliomis skaromis susisupusi, klūpojo Bieloglovaitė, akis įsmeigusi į Dievo Motinos veidą, didelę maldaknygę atsivertusi virpėjo Jezerskienė.

Viskas taip pat.

Bažnyčia iškovota.

Viktutė myli.

Pavasaris toks gražus, kvepia skaniau negu popiežiaus rūmai.

— Laurynai, džiaukis ir gyvenki

Laurynui liūdna, Laurynui gaila visų. Laurynui pikta ant Šemetų, Mažeikų, Renadzkių. To pykčio nė su medum nuo širdies nenutepsi.

Bet kur eiti, ką daryti, Laurynas nežino. Mokytojas, tur būt, jau mirė, o kito mokytojo, ypač Kražiuose, nėra.

Ilgai jis stovėjo vienas kaip beržas ant pliko kalnelio, žiūrėjo į suklupusius žmones tartum žoles vėjo nupūstas ... ir pravirko.

Karštos ašaros riedėjo jam per veidus, ir akyse aptemo altorius, žvakės ...

Ringaila klūpojo šalia Lauryno ir ašaras rydamas mušėsi į krūtinę.

— Viešpatie, ačiū Tau, Viešpatie ...